

کلتوري

يون
Ketabton.com

مصمّم اسماعيل يون

۱۳۸۷ل

کلتوري يون

(د ادبي او کلتوري لیکنو ټولګه)

لیکوال

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پښتانه

کلتوري يون	کتاب نوم:
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپړندوی:
۱۳۸۷ ل	چاپکال:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
	د ليکوال
(۲۳)	پرله پسې نومره:
	د خپړندوی
(۲۳)	پرله پسې نومره:
ضيا الرحمن ضيا	کمپوزر:

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	يون له يو بل ((کلتوري يون) سره	۱
۳	ليکنې د وختونو خاطرې له مرگه ژغوري	۲
۷	په شعر کې تکلف	۳
۱۳	فرهنگي او ټولنيز ارزښتونه	۴
۱۷	(په) او (پر) دوه مترادفې کلمې دي که مخالفې؟	۵
۲۵	فرهنگي کار قرباني غواړي	۶
۲۹	د خدای پامانۍ گيله	۷
۳۴	په پښتو کې د (ياگانو) سمه کارونه او اړتيا	۸
۴۷	په ليکوالۍ کې احتياط	۹
۵۷	ازاد او تړلي مطبوعات	۱۰
۷۲	د فرهنگي کار وېش	۱۱
۷۸	گران خوشال روحي ته د اوښکو مراوې ليک	۱۲
۸۱	اوسني استوگن ادبي بهير ته يوه لنډه کتنه	۱۳
۸۸	په ليکوالۍ کې د حقارت عقده	۱۴
۹۸	د مونوگراف ليکنې گټې او اړتياوې	۱۵
۱۰۴	ليکوال، کتونکي او لوستونکي	۱۶
۱۱۸	کلتوري اخلاق	۱۷
۱۲۵	مثبت کلتوري بدلون، اوښتون او...	۱۸
۱۳۲	زموږ د ليکوالو عمومي او خپلمنځي...	۱۹
۱۳۹	الفت د زړونو الفت	۲۰

۲۱	زموږ د اوسنيو ادبياتو فکري لوري	۱۵۱
۲۲	راډيو په ویر او ټلويزيون په زنځير کې	۱۵۵
۲۳	د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتيا	۱۶۹
۲۴	د افغانستان په ختيځ کې ژورناليستيکي...	۱۷۶
۲۵	کلتوري يون او د فرهنگي تجربو تبادله	۱۸۴
۲۶	د «پسرلي» د فکر پسرلی	۲۰۱
۲۷	د يوې «ژبخورې ژبې» يرغل او د پښتو او...	۲۱۱
۲۸	افغانستان او د ايران کلتوري يرغل	۲۲۱
۲۹	زرين انځور د فکر او کار سپرې	۲۲۹
۳۰	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۲۴۱

سريزه:

يون له يوبل

((کلتوري يون)) سره

په وروستيو کلونو کې د افغان کلتوري يون د بېلابېلو اړخونو په اړه څېړنه او ارزونه، موږ ته له څو خواوو مهمه ده. په داسې څېړنه او ارزونه کې موږ د افغان کلتور د ودې پر لاره له پرتو ستونزو او خنډونو هم خبرېږو، د ودې لارې چارې هم په کې لټولای او ځان ته معلومولای شو. ددې په څنگ کې موږ ته ملي ارزښت هم لري او دا ځکه چې دا ډول ارزونې د ملي کلتور د مطالعې په عمومي چوکاټ کې راځي.

د ښاغلي پوهندوی محمد اسمعيل يون د کلتوري-ادبي ليکنو او مقالو دغه ټولگه همداسې يوه ځانگړنه لري. په دې ټولگه کې موږ د داسې يو ليکوال ليکنې لولو، چې په وروستيو شلو کلونو کې د افغان ملي کلتور د مورچل د يوځوان، خوپياوړي مدافع ليکوال په توگه، د همدغه سنگر په منځ کې پاتې شوی، هلې ځلې او مبارزې يې کړي او ټولې ناخوالې يې ليدلي او ددغو ناخوالو پر وړاندې درېدلی دی.

د مقالو په دغه ټولگه کې د افغاني کلتور او ادب د بېلابېلو
اړخونو په باب ارزونې، معلومات او تر ټولو غوره دا چې د ودې
لپاره یې وړاندیزونه تر سترگو کېږي. په ټولگه کې د پښتو گرامر د
ځینو خواوو په اړه څو څرگندونې وینو او هم د ځینو ادبي څېرو پر
ادبي کار خبرې شوې دي، خو په عمومي توګه د افغانستان د
کلتوري مسایلو په هکله عمده موضوعګانې په کې په جلا جلا
لیکنو کې څېړل شوې دي. د افغان کلتور په دغو عامو
موضوعګانو کې، زموږ د کلتوري یون یو شمېر داسې ټکي راغلي
او مطرح شوي دي، چې زموږ د ډېرو لیکوالو، فرهنګیانو او
فرهنگپالو لپاره په زړه پورې دي.

ګران پوهندوی محمد اسمعیل یون له دې کبله هم د ستاینې وړ
دی، چې په خپله یې د دغو بېلابېلو مقالو او لیکنو ټولګه راټوله او
چاپ ته چمتو کړې ده او نور کسان یې له راتلونکي لټون څخه تر
ډېره بې غمه کړي دي.

له ښاغلي یون څخه له دې امله هم مننه کوم چې زما د وړاندیز له
مخې یې پر دغه ټولگه د «کلتوري یون» نوم کېښود. هغه ته د
لاړیاتو کلتوري بریاوو هیله کوم.

په درنښت

زرین انځور

کابل، د ۱۳۸۷ ل کال د مرغومي ۲۳

د سريزي په ډول:

ليکنې د وختونو خاطرې له مرگه ژغوري

زه د خوشال خان لېسې په (۹) ټولگي کې وم، چې لومړنۍ شعر مې چاپ شو، بيا چې کله لسم، يوولسم ټولگي ته ورسېدم، نو دا مهال مې خو شعرونه چاپ شوي وو، په يوولسم ټولگي کې وم، چې په خوشال خان لېسه کې د ځوانو ليکوالو او شاعرانو ادبي انجمن جوړ شو. دا انجمن د افغانستان د ځوانو ليکوالو او شاعرانو د کانون يا ټولنې يوه څانگه وه، چې دا مهال دا څانگې د کابل په څو لېسو او له هغې جملې څخه په خوشال خان لېسه کې جوړې شوې وې. د يوه کال (۱۳۲۵) په بهير کې، د خوشال خان لېسې په لسگونو ځوان شاعران او ليکوال ددې ټولنې غړي شول او د شاعرۍ او ليکوالۍ يوه گرمه څپه په لېسه کې راپورته شوه، د دې يوه کال په بهير کې زموږ دې ادبي انجمن تر لسو زياتې ادبي غونډې او مشاعرې جوړې کړې او هم مو په نورو لسگونو غونډو او مشاعرو کې گډون وکړ، (۱۳۲۶) لمريز کال هم په همداسې ادبي څپو کې تېر شو. دا مهال ما له «قبایلي زلميان» او «درفش جوانان» جريدو سره قلمي ملگرتيا پيدا کړه او ځينې شعرونه او ليکنې مې په کې خپرېدلې. پر ۱۳۲۷ل کال بيا د کابل پوهنتون د

ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو خانګه کې محصل شوم، له اخبارونو، جریدو، مجلو او راډیو تلویزیون سره مې اړیکې نور هم زیات شول، د څلورو کلونو په بهیر کې مې ګڼ شمېر لیکنې او شعرونه د کابل د هغه وخت په خپرونو کې خپاره شول، د پوهنتون تر فراغت وروسته بېرته په پوهنتون کې د کدر غړی شوم، د تحصیل په دوره کې مې درې عنوانه کتابونه چاپ کړل. پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې تنظیمي جګړه پیل شوه، زه بیا کله په کابل، کله په لغمان او کله هم پېښور کې وم، تر خپله وسه مو فرهنگي کارونه کول، د تنظیمواکۍ په بهیر کې مې هم یو شمېر سیاسي او ادبي لیکنې وکړې او اکثره په پېښور چاپ خپرونو کې خپرې شوې، دا لیکنې چې دلته یې تاسې ګورئ، دا اکثره همغه ادبي او کلتوري لیکنې دي، چې د تنظیمواکۍ تر پیل وروسته بیا تر دې دمه پر بېلابېلو وختونو، په پښتونخوا او هېواد مېشتو ادبي او کلتوري چاپي خپرونو کې خپرې شوي دي.

په دې کې ټولې هغه ادبي لیکنې شاملې نه دي، چې ما په تېرو شلو کلونو کې کړي دي، هغه لیکنې چې ډېرې ابتدایي وې او ځینې هغه لیکنې چې بیا چاپ یې ماته مناسب ښکاره نه شو، هغه مې په دې لیکنو کې شاملې نه کړې، خو یو شمېر داسې لیکنې هم پاتې شوي، چې باید په دې کې راغلې وای، مګر تر دې مهاله یې زه په پیدا کولو بریالی نه شوم، خو دا په بیا چاپ ارزې لیکنې هم دومره زیاتې نه دي، اکثره هغه لیکنې چې زما پر نظر یې راټولېدنه او بیا چاپ ضروري وو، هغه همدا لیکنې دي، چې په دې ټولګه کې خوندي دي. ادبي او کلتوري لیکنې د سیاسي هغو په شان نه دي،

چې څوک يې پر بيا چاپ ټکنی شي او يا يې هم بيا چاپ ليکوال ته څه ستونزه پېښه کړي او يا د هغه شخصيت ته زيان ورسوي. خو که په ځينو کلتوري ليکنو کې هم، ډېرې کمزورې ليکنې ټولنې ته وړاندې شي، ټولنې ته به يې گټه ونه رسي. په همدې خاطر يو ليکوال ته په کار دي، چې د هغو ادبي ليکنو ټولگې، ټولنې ته وړاندې کړي، چې له فکري او هنري پلوه څه نا څه د پوځوالي د ايرې ته ور داخل شوې وي. زما دا ليکنې چې دي، زه يې له هر پلوه د پوځوالي په تله نه تلم او نه به ددې جوگه وي چې د يوې ښې ليکنې ټول معيارونه پوره کړي، خو څرنگه چې دا زما د خپلو تجربو يو نچور دی او زه د تېرو شلو کلونو په بهير کې عملاً له داسې ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شوی يم او بيا مې پرې ليکنه کړې، نو اټکل کوم چې اوسنی او راتلونکی نسل به هم له دا ډول ستونزو سره مخامخېږي، خو مخکې تردې چې په ادبي مبارزه کې له کړاوونو سره مخ شي، ښه ده چې د ستونزو حل لارې هم ورته معلومې وي او په فرهنگي چارو کې يې ځان ته مخکې تر مخکې يو روحي ډاډ جوړ کړی وي. دا ليکنې اکثره د هغو مسایلو په اړه ليکل شوي، چې که ليکوال په خپل ورځيني ژوند کې وغواړي که ونه غواړي، ورسره مخامخېږي. دا که په ليکنه کې گرامري ستونزې دي، که اغزن کلتوري چاپېريال دی، که د چاپ ستونزې دي، که د کتابونو د وېش مساله ده، که د ليکوال ځاني ستونزې دي، که خپلمنځي اختلافات دي او که نورې گڼې ستونزې، ټول هغه مسایل دي چې د ليکوال پر چاپېريال راڅرخي. په دې ليکنو کې مې هم لکه د نورو ليکنو په شان څه خاص تغيرات نه دي راوستي، يوازې املايي او انشايي تېروتنې مې تر خپله وسه سمې کړې دي. د دې ليکنو له بيا چاپ څخه مې هدف دا هم دی چې يو خو

به تېرې خاطرې او خپل تېر کړې کار خوندي کړم، بل به نور ځوان لیکوال هم له هغې ستړیا بې غمه کړم، چې کېدی شي یو نیم په کې زموږ تر مړینې وروسته دا هیله ولري، چې دا لیکنې راټولې او چاپ کړي، د هغوی د وخت د ضایع کېدو مخنیوی مې هم وکړ. له دې ټولګې څخه به نه یوازې زموږ فرهنګي بهیر ته، بلکې خپله ماته هم پته ولګي چې موږ چېرته وو؟ چېرته یو؟ او چېرته باید لاړ شو؟ که موږ خپلې ماضي ته کتنه ونه وکړو، نو خپل حال او راتلونکی سم نه شو سنجولای.

نو ددې لیکنو بیا چاپ مې د خپل فرهنګي ژوندانه د ماضي، حال او که خدای (ج) کول د راتلونکي لپاره د یو تسلسل او پل په توګه ضرور وګاڼه. له نورو لیکوالو مې هم هیله ده، چې خپلې لیکنې راټولې او د مرګ له خطرې وژغوري، هره لیکنه د لیکوال د زړه په وینو لیکل کېږي او د یو مشخص مهال د حالاتو انځورنه کوي، موږ باید مشخصې شېبې او مشخص وختونه د لیکنو په وسیله خوندي کړو او د وخت یادګارونه د وخت په څپو، بل وخت ته وړ انتقال کړو. د همداسې یوې هیلې د بري په هیله چې زموږ فرهنګي اثار او ارزښتونه د زمانې له ناخوالو او توپانونو خوندي پاتې شي، خپله دا لیکنه همدلته پایته رسوم.

په ډېره فرهنګي مینه او ولوله

پوهندوی محمد اسمعیل یون،

ارګ، د جمهوري ریاست ودانۍ، کابل - افغانستان

د ۱۳۸۷ ل کال د مرغومي ۲۳ مه

په شعر کې تکلف

دا لیکنه د وفا جريدې، چې له پېښوره خپرېدله، د پنځم کال په ۴۳-۴۴ لیکه کې چې د ۱۳۷۵ کال د ليندۍ پر (۱۰) نېټه چاپ شوې، خپره شوې ده.

تکلف، تصنع، ځان بنسودنه او د اخلاقي او ټولنيزو چلندونو مصنوعي کول او بنسودل هغه کړنې دي، چې نه يوازې په عام ټولنيز ژوند کې د مننې او ستاينې وړ نه گرځي، بلکې د ليد د خښتنانو په زړونو کې د هغو د کرکټرونو پرضد يو عکس العمل هم راولاړېږي. همدارنگه په عامو ليکنو او په ځانگړي ډول د انسان تر ټولو شفاف او ظريف هنر (شعر) کې ددې ناروغۍ ځايول او لاره موندل، د شعر پر طبيعي او رنگيني ښکلا د بې ضرورته او زيان رسوونکو خيزونو زياتول دي.

د پښتو ادبياتو د لرغونې، کلاسيکې او بيا د معاصرې دورې شعرونو ته په ځغلند نظر سره ويلاى شو، چې ددې ناروغۍ گرد پرې پرېوتى نه دى.

تېرولسو کلونو راهيسې چې په افغانستان کې د (شعار) او (شعر) ترمنځ پولي په څرگند ډول بېلېدلې، يو ډول اشخاصو ته دا لاره اواره شوه، چې د «هنري شعر» په پلمه د تکلف او تصنع په ځواک خپل معنوي فقر پټ کړي، خو يو شمېر شاعرانو په رښتيا

سره هم د شعر د هنريت عفت وساته او هر تکلف او تصنع يې د شعر هنري جامې ونه گڼلې. ځينې نورو شاعرانو له دې وېرې چې کره کتونکي يې شعر د شعار په نوم ونه نوموي، په مصنوعي ډول خپل اند ته د وزن په چوکاټ کې د کلمو دومره پوښو نه ورکړل چې بيا يې د مانا روښانولو او څرگندولو لپاره خپله هم حيران وو. يو شمېر نورو بيا د تکلف يو څه اغېز ومانه او ځينې بيا د «تکلفي شعر» او «هنري شعر» د پولو بېلولو او پېژندلو ته حيران شول. رښتيا هم متکلفينو د «هنري شعر» په نامه دومره کار وکړ چې له ډېرو يې ددې بريد د پېژندلو لاره ورکه کړه.

متکلفين به کله د مانا د مرغلرې لپاره «د اسمان خيالونو» ته وختل او هلته به يې «د لمر ابې» سره کيسې پيل کړې او کله به هم بيا د ځمکې په تل کې «... د لونگو د بنايست په بني کې، د پېغلټوب تنکي گلان، د خزانې متروکو...» په لټه کې شول. ځينې به بې له کومې لارې او وسيلې د زړه د خيال «د بحرونو تل» ته ورننوتل، خو بيا به يې هم کومه مرغلره لاسته رانه وړه. اسمان ته د دوی ختل او د ځمکې تل ته د دوی ننوتل، د الفت صاحب د «لوړو خيالونو او ژورو فکرونو» په شان نه دي «هغه څه چې په لوړو ورېځو کې شته په کښته څاگانو کې هم شته» د لوړ خيال او ژور فکر نتيجه يوه ده» خو دوی مصنوعي او تکلفي فکر کاوه، لکه اروا پوهان يې چې د يورواني ناروغ د ذهن د تداعي لپاره هغه ته مصنوعي خوب ورکوي. د تکلف او تصنع غندل په دې مانا نه دي چې شاعر دې گڼې د خپل اند، احساس

او درد مرغلره د خوږو کلمو په ورېښمین شال کې تاوه نه کړي. کلمې د شعر جامه ده او هر څومره چې دا لباس ښکلی جوړ شي، هماغومره ښکلی ښکاري او لکه یو سړی چې په ښکلي او قیمتي لباس کې ښکلی ښکاري، خو (مانا) د شعر روح دی، که د شعر د کلمو رگونو ته د مانا روح نه وي پوښوی، نو هغه تش مړی او بې روحه کلمې دي.

لکه یو سړی ته چې هر څومره ښکلې جامې واغوندو، خو چې «سړیتوب» ونه لري د چا په زړه کې به ځای نه شي. د استاد روحي په وینا «د شعر شعريت همداسې دی لکه د سړي سړیتوب».

کله کله ځینې اشخاص وايي: «شعر باید ساده نه وي، د عام ولس تر سطحې اوچت وي. ابهام ولري او مغلق وي» د دوی موخه داده چې د لوستونکي د ذهني سطحې د لوړتیا لپاره پېچلی شعر په کار دی. دلته هم لږ غور په کار دی، ځینې شاعران د شعر ابهام له تکلف سره مغالطه کوي. د حمید بابا شعرونه چې د پښتو هنري شعر ښې بېلگې دي، له ابهام او له مانیزو غوتو ډک دي، خو تکلفي او تصنعی نه دي. د تکلفي «شعر» څو ځانگړنې په دې ډول په گوته کولای شو:

– په تکلفي «شعر» کې د احساس، عاطفې او درد څرکونه، نه وي، که وي هم ډېر کم به وي، یانې دا چې شعر د کوم درد او احساس له مخې راپارېدلی نه دی، بلکې شاعر په خپله په نورمال ډول پر «شعر» لیکلو پیل کړی دی.

– په دې ډول «شعر» کې د شعر تخنیکي اړخ ته پاملرنه کېږي، خو مانيز اړخ يې ډېر کمزوری وي.

– د «ذهني انځور» په نوم متکلف له فکري بحران سره مخ وي او هېڅ داسې ټوليزه پایله ترې لاسته نه راځي، چې د انځور د مانا غوټه ترې جوړه شي.

– متکلف خپل ټول عیب د استاد الفت په خبره «معنوي فقر د الفاظو په برق او ذلق کې پټوي».

– تکلفي «شعر» د استاد حمزه په وينا د «امد» شعر نه دی، بلکې د «اورد» شعر دی. يانې دا چې پر شاعر باندې د شعر بڼاپېری خپل وزرونه نه دي غوړولي، بلکې ده خپله ځان مجبور کړی چې هغه ځانته راولي.

– د تخنیکي وزن کارول او له ښکلو کلمو سره بې مانا لوبې کول د تکلفي «شعر» بله ځانګړنه ده.

– يوه کلمه په بلې کې پېچل او بله په بله کې، هم ددې ډول نظم ځانګړتيا ده.

– ځان ښودنه، ځان لوړ ګڼل، نورو ته فريب ورکول هم د تکلفي «شعر» د «شاعر» مانيزه نيمګړتيا ده.

د پایلې يا نتيجې په توګه ويلای شو چې تکلفي «شعر» شعر نه دی خو بې مانا او يا هم د سستي مانا لرونکی او د کلمو له پلوه «رنگين نظم» ورته ويلای شو.

د شکل له مخې، هنري شعر، تکلفي شعر ته، له ظاهري پلوه ورته برېښي، دواړه ښکلو منو ته ورته وي. خو يوه مڼه داسې ده

چې هم ظاهراً ډېره ښکلي، پاکه او پخه ده او هم يې منځ پاک او ستره دی او کوم چينجي ورته لاره نه ده کړې او د خوراک پر وخت يې سړی په خوند نه مېرېږي او د روغتيا لپاره گټور مواد لري او بله هم ظاهراً ډېره ښکلي او پخه ښکاري، خو کله چې هغه سپينه او ټوټې کړې، نو منځ به يې سوری سوری او د چينجيو خاله وي، بيا نو که چينجی، ترخه برخه او پوټکی يې يوې خواته کړو، نو په پاتې مڼه کې څه نه پاتې کېږي، لکه څنگه چې په بازار کې هر اخيستونکی ددې دواړو مڼو پر توپير نه پوهېږي. همدارنگه په شعر کې هم په لومړي وار لوستلو او اورېدلو د يو ښه هنري شعر او تکلفي شعر يا نظم توپيرول، ځينو ته گران کار دی، خو دواړو ته په کره نظر کتلو او په څو ځله لوستلو او د شعر تر شننې وروسته سړي ته، لکه د مڼو په شان پوره پوره څرگندېدې شي.

ځينې متکلف شاعران له آره متکلف نه وو. هغوی د خپلې ژبې او ځينو نورو ژبو د لوړو شاعرانو ډېره ښکلي هنري شعرونه چې د مانا او احساس له مرغلرو يې د شعر وزرونه ډک وو، ولوستل، نو د هغوی د تقليد لپاره يې ځانونه چمتو کړل. څرنگه چې د لوړو شاعرانو په شعرونو کې «لوړ خيالونه او ژور فکرونه» وي او لوړ خيال او ژور فکر خو تر ډېرې لوستنې، ليد او څيړتيا وروسته منځته راځي او د فطرت د سخاوت او لوريښې اغېز هم په کې له نظره غورځېدی نه شي، نو دوی د شعر په لفظي اړخ کې ځان هغوی ته ورنږدې کړ، خو په مانا کې پاتې راغلل.

په پښتو اوسني شعر کې په ځانگړي ډول په تېر لس کلن بهير
کې ددې ډول شعرونو يو لړ بېلگې شته، چې د اوس لپاره يې د
پوره بېلگوله راوړلو څخه ډډه کوو، ځکه چې د هغوی ځينې
«شاعران» هم له دې ډول نظمونو څخه ستړي شوي، ترڅو پورې
به په چا کې د بل چا د ذهني تېرايستلو وس جاري وي، ناستړي
به يې هم اخر ستړي شي، «ترڅو به په چل ول باندې قدم راسره
ږدې».

فرهنگي او ټولنيز ارزښتونه

دا ليکنه د وفا جريدې د شپږم کال په ۱-۲ گڼه کې چې د ۱۳۷۵ ل کال
مرغومي له ۲۶ سره سمون خوري، خپره شوې ده.

په هره ټولنه کې يو لړ داسې منل شوي فرهنگي او ټولنيز
ارزښتونه وي، چې د هغو په رڼا کې د هغې وگړي د خپل ژوند
چارې پر مخ بيايي، يو لړ داسې ارزښتونه هم موجود وي چې هغه د
انساني ژوند ډېرو سترو او فطري غوښتنو ته ځواب وايي او له يوې
ټولنې نه بلې ته دومره توپير نه مومي.

افغاني ټولنه هم د ځانگړو کلتوري او ټولنيزو ارزښتونو
درلودونکې وه، خو ايا دا ارزښتونه ثابت پاتې شول که بدلون يې
وموند او که بدل کړای شول؟ دا څرگنده خبره ده ځينې ارزښتونه
چې د انساني ژوند غوښتنو ته پوره او مثبت ځواب نه شي
ورکولای، په طبيعي ډول د وخت په تېرېدو سره بدلون مومي، خو
دلته زموږ اندېښنه د دې ډول ارزښتونو په باب نه ده، بلکې د هغو
ارزښتونو او نورمونو په باب ده، چې زموږ په ټولنه کې جبراً او
قصداً محوه شوي او محوه کېږي.

د شل کلنې جگړې په ترڅ کې چې د افغاني ټولنې د وجود د
بېلابېلو رگونو وینه وزېږېدلې شوه، نو په دې کې فرهنگي او

ټولنيزو ارزښتونو او اخلاقو زيات ټپونه وزغمل. يو شمېر هغه منور او نامنور اشخاص چې له لومړي سياسي جريان سره په تصادم کې واقع شول، يا خو د ژوند له نعمت نه محروم کړای شول او يا هم په نورو ټولنو کې په ژوند محکوم شول. د هغوی فکر، گروهه او هغه مثبت ارزښتونه چې دوی په خپله ټولنه کې منل او پر نورو يې منل، په نورو ټولنو کې يا کمزوري شول او يا سوچ بېخي له منځه لاړل، له هغوی نه بل جوړ شوی او رالوی شوی نسل خو بېخي په نورو کلتوري او فکري جريانونو کې رالوی شو. کله چې په هېواد کې د لومړي سياسي کرکېچ په اصطلاح «بشپړتيايي پړاو» راورسېد، نو بيا خو بېخي خبره بل شان شوه. دا وار ته هم د هېواد د ولس زياته برخه د ټاکلو او منلو کلتوري او عقیده يي ارزښتونو په رڼا کې د مخالفت ډگر ته راووتله، چا چې د جنگ وس درلود په جنگ کې له خپلو هیلو سره يوځای خاورې پر سر شول او څوک چې نورو هېوادونو ته لاړل، نو د هغو د کلتور تابع شول. د جگړې هغه اړخ چې حکومتي چارې يې په لاس کې وې، د افغاني فرهنگ د بې ارزښته کولو او د ځينو معنوي او قومي ارزښتونو د له منځه وړلو لپاره يې په شعوري ډول هلې ځلې پيل کړې. دغه راز د جگړې دې غاړې هم د مذهب او عقیدې تر سيوري لاندې په شعوري او نا شعوري ډول د هېواد د ملي او ټولنيزو ارزښتونو د محوه کولو په لار کې ګامونه پورته کړل.

تقریباً (۳۵۰۰) ښوونځي يې ړنگ او د هېواد يو شمېر فرهنگي مرکزونه يې په دې نامه چې حکومتي ملکیت دی، له منځه يوړل.

پایله دا شوه چې دواړې غاړې د ولس د ځینو ارزښتونو پر له منځه وړلو بوختې شوې. کومې سیمې چې د چارواکو تر واک لاندې وې، هغه د مخالفینو او کومې چې د مخالفینو تر واک لاندې وې، هغه د چارواکو تر بریدونو لاندې راغلې. د همدې څو کلني بېلتون په ترڅ کې پر هېواد دوه ډوله متضاد عقیده یې او لږ تر لږه کلتوري شرایط حاکم شول. د ساري په توګه هغه سیمه چې د چارواکو تر واک لاندې وه په هغې کې موسیقي او ځینې نور «هنري» فعالیتونه د افغاني کلتور جز ګڼل کېدل او د پراختیا لپاره یې هلې ځلې هم کېدې او د موسیقي نه منونکي «بې فرهنگه» ګڼل کېدل، خو مقابله سیمه او طرف کې بیا خبره بل ډول وه.

کله چې پر ۱۳۷۱ لمریز کال د مخالفینو یوه ډله د یو ناوړه سازش له لارې قدرت ته ورسول شوه، نو خبره تر بدو بتره شوه. دوی د هغه فکر، گروهې او ارزښت په سپکولو کې تر ټولو اوچت ګامونه واخیستل، چې د هغو د تطبیق بیرغ یې اوچت کړی و. ددې نوي بدلون په پایله کې د هغو سیمو او ښارونو اکثره تحصیل کړي اشخاص د بېلابېلو عواملو له کبله د هېواد پرېښودو ته مجبور شول. دوی هم په نورو ټولنو کې حل شول او یا حلېدونکي دي.

اوس نو په تېرو شلو کلونو کې په افغانستان کې د هر سیاسي بدلون په راتلو سره، تر هرچا دمخه فرهنګي اشخاص او فرهنګي بنسټونه له منځه ځي. ځینې وختونه خو یوازې او یوازې د ذوق او لنډ فکري پر اساس هم ځینې فرهنګي بنسټونه له منځه وړل شوي دي. په دې ډول په شلکلن واټن کې د «مغزونو فرار» په متواتر ډول

دوام پیدا کړې او هېواد له مفکرینو او روڼ اندو څخه تش شو. په همدې زمانې واټن کې یو بل نسل رالوی شو، چې د جگړې له فرهنګ سره لوبېدلی نسل دی. هغه د هغو ارزښتونو نه چندان پروا ساتي او نه پرې پوهېږي، چې زموږ د ټولنې رغنده فرهنګي او اخلاقي عناصر یې جوړول.

د جگړې بدمرغۍ، ناخوالو او اقتصادي ستونزو هم د افغانانو د ځینو مثبتو کلتوري ارزښتونو په له منځه وړلو کې خپل لوی اغېز وښوده.

د مثال په توګه مینه، عاطفه، غیرت او مېلمه پالنه، د افغاني ټولنې هغه ارزښتونه دي، چې په سلګونو کلونو کې یې زموږ د ټولنې د خلکو پر زړونو حکومت کړی دی، خو اوس د افغانانو په وس کې د مېلمه پالنې هغه تاب پاتې نه دی، چې تر جگړې دمخه کلونو کې و. په کابل کې مې یو له زیات شمېر اشخاصو څخه دا اورېدلي، چې «پر مې زړه کېږي چې پلانی مېلمه کړم او د خپل زړه غمونه ورسره تش کړم، خو اقتصادي حالات مې ډېر خراب دي»، اوس اکثره افغانان خپل مېلمه ته د پخوا په شان په خلاص مټ ست او بلنه نه شي ورکولای، که څه هم په زړه کې یې دا هیله غځونې کوي. د عملي وس او امکاناتو د نشت په وجه کېدی شي دا عنعنې ورو ورو د هېرېدو خواته لاړه شي او همدارنګه زموږ د ټولنې نور فرهنګي او ټولنیز ارزښتونه.

(په) او (پر) دوه مترادفي کلمې دي که مخالفې؟

دا لیکنه هغه وخت وشوه چې لیکوال د هیلې مجلې د لیکتود سمون په کار کې عملاً له دې ډول ستونزو سره مخامخ شو. دا لیکنه بیا د هیلې مجلې په یوه کچه کې خپره شوه.

کله کله موږ په گړنۍ او ان په لیکنۍ ژبه کې دوه یا څو داسې کلمې یوه د بلې پرځای کاروو، چې دمانا له مخې سره څه نا څه ورته وي، خو دینې یا شکل له مخې سره بېلې وي. داسې کلمې هم شته چې د شکل له مخې سره ورته یا یو شان وي، خو د مانا له مخې سره مخالفې وي.

هغه کلمې چې د شکل له مخې سره بېلې وي او مانا یې سره ورته او نږدې وي، هغو ته هم مانیزې یا مترادفي کلمې وایي لکه لوی، غټ، ستر او نورې او هغه کلمې چې د شکل له مخې سره ورته وي، خو مانا یې بدله وي هغو ته په اصطلاح همشکله مختلف المعنی کلمې وایي. لکه

لور (طرف، خوا) لور (داس، رېبونکې اله) او داسې نور....

خو اوس راځو دې ته چې ایا په ژبه کې حقيقي مترادفي او هم مانیزې کلمې شته او که نه؟ کله چې موږ له مترادفي کلمې سره د

(حقيقي) لفظ راوړو، نو مقصد مو دادی چې دا همدانیزوالی باید بشپړ حقیقت ولري، یانې سل په سلو کې یوه کلمه د بلې مانا ورکړي او دهغې پر ځای وکارول شي، اوس موږ غواړو د همداسې یو حقیقت په لټه کې شو، چې ایا په رښتیا هم په یوه ژبه کې دوه حقيقي مترادفې کلمې پیدا کېدای شي او که نه؟

ژبپوهان وايي، چې یوه ژبه کې قطعاً دوه حقيقي مترادفې کلمې نه شته، خو مترادفې هغه شته. د(حقيقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ هم یو مانيز تضاد پروت دی، چې د عامو لوستو خلکو سر پرې نه خلاصېږي، خو ژبپوهان او نور متخصصین یې پر تضاد او توپیر پوهېږي.

د(حقيقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ اصلي تضاد او توپیر دادی چې په حقيقي مترادفو کې باید دیوې کلمې مانا سل په سلو کې د بلې کلمې ځای ډک کړي او دهغې پر ځای وکارول شي، چې دا په یوه ژبه کې هېڅ شونې نه ده. خو مترادفې بیا هغه کلمې دي چې د عاجلې اړتیا او یا د کلمو د تکرار دمخنيوي لپاره یوه د بلې پر ځای کارېږي، خو کله که دهغې کلمې د کارونې دقیق ځای راشي، نو بیا یې موږ له ورايه پر توپیر پوهېږو، چې دا مو درسته کارولې که نا درسته؟ لکه په عامه گپۍ او ان په لیکنۍ ژبه کې موږ د(لوی، ستر، غټ) درې واړه ستاینومونه (صفتونه) په یوه مانا کاروو او کوم خاص توپیر په کې نه کوو، لکه احمد ډېر غټ سړی شو، احمد ډېر ستر سړی شو، احمد ډېر لوی سړی شو.

دلته موږ د احمد لپاره دا درېواړه صفتونه په يوه مانا وکارول او ډېر زيات مانيز توپير او تضاد مو هم تر نظره رانغی، خو که همدغه صفتونه بيا بل چيرې پر خپل خپل ځای استعمالوو، نو اوچت توپير به کې لېدل کېږي. لکه احمد ستر جنرال شو، دا ډول ويلاى شو، خو دا ډول هېڅکله نه شو ويلاى چې: احمد لوى جنرال يا غټ جنرال شو. دا هم ويلاى شو چې: د افغانستان ستره محکمه، خو دانه شو ويلاى چې: دافغانستان غټه محکمه. دا هم ويلاى شو، دا ډېر سخت کار دى، دا ډېر مشکل کار دى، خو همدا (سخت) او (مشکل) (سره له دې چې د دوو بېلابېلو ژبو کلمې دي خو (مشکل) هم زموږ په ژبه کې دود دى، بيا به بل ځای کې په يوه مانا نه کارول کېږي، لکه (احمد ډېر سخت سړى دى) ويلاى شو، خو (احمد ډېر مشکل سړى دى) نه شو ويلاى، له دې څخه ښکاري، چې يوه کلمه په پوره ډول او سل په سلو کې په هرځای کې د بلې کلمې ځای نه شي نيولای.

ددې خبرې ډاگيزول هم په کار دي، چې کله په يوه ژبه کې د حقيقي مترادفو کلمو د نشتوالي خبره مطرح کېږي، نو له دې څخه موخه د همغې ژبې خپلې کلمې دي، نه له نورو ژبو څخه را اوبستې او راغلې کلمې. هغه کلمې چې له نورو ژبو څخه راغلې وي کېدې شي، ځينې داسې کلمې په کې پيدا شي، چې د همدې ژبې دنورو کلمو ځای ونيسي. يانې دخپلې ژبې آره کلمه استعمال نه شي، بلکې له بلې ژبې څخه راغلې، دهغې هممانيزه کلمه استعمال شي.

لکه (ښوونځی او مکتب) چې ښوونځی پښتو او مکتب عربي لفظ دی، په پښتو کې یو ډبل پر ځای استعمالېدی شي. خو په پښتو کې بیا دښوونځي ځای نیوونکې بله پوره پښتو کلمه نه شته.

ددې خبرې علت دادی چې کله دیوې ژبې وگړي دیو قرارداد یا تړون په ډول دیو څیز لپاره یو واحد نوم ږدي، نو همغه نوم بیا دودېږي. یانې پر یوه وخت دیوه څیز یاشي لپاره دوه نومونه نه ایښودل کېږي، البته کېدی شي دیوې ژبې په بېلابېلو گړدودونو کې دیو څیز لپاره څو نومونه وي، خو په ټولیز ډول یوه معیاري ژبه په پام کې نیول کېږي، نو دیو واحد څیز لپاره دوه بېلابېل نومونه نه ایښودل کېږي اونه ورته اړتیا وي.

له دې سربېره او څرگندونو څخه زموږ موخه داده چې په ژبه کې حقيقي مترادفې کلمې نه شته، نو چې نه شته، باید (په) او (پر) هم دوه حقيقي مترادفې کلمې نه وي، ان مترادفې نه وي، بلکې له مانيز پلوه مختلفې دي او مانيز تضاد په کې پروت دی، نو چې دا دواړه کلمې مخالفې او متضادې دي، نو بیا ولې دواړه په یوه مانا او یوه ډبلې پرځای کاروو؟ ددې علت څه دی؟ موږ دا کار په شعوري ډول کوو که ناشعوري؟ او که له کوم ډول ابهام او تېروتنې سره مخ یو؟

زموږ په اند ځینې لیکوال په شعوري، ځینې په ناشعوري، ځینې د ابهام له مخې دا کار کوي او ځینې بیا لا دا هم په کې

ووايي چې (په) او (پر) دواړه يوه مانا ورکوي، دا يوازې د لهجو اختلاف دی اوبس.

د ډېر غور او سپړنې وړ خبره همدا ده چې (پر) او (په) لهجوي اختلاف گڼي، نه گرامري، خو اساسي خبره داده چې (پر) او (په) د لهجوي توپير خبره نه ده، بلکې په دې دوو کلمو کې گرامري توپير او مانيز تضاد پروت دی، په لهجوي توپير کې دکلمې مانا نه بدلېږي، کېدی شي شکل او تلفظ يې بدل شي، خو په گرامري جوړښت کې دکلمې مانا بدلېږي، نو کله چې ددوو کلمو مانا سره توپير ولري، دا د ژبې دجوړښت له مخې د ددوو بېلابېلو ماناوو لپاره گومارل شوي دي، نه د واحد مفهوم لپاره، نو کله چې په کلمو کې مانيز تضاد پروت وي، بايد هره يوه پر خپل ځای وکارول شي، نه يوه دبېلې پرځای، ځکه چې دجملې او ترکيب مانا ته بدلون ورکوي.

ځينې ليکوال چې په شعوري ډول دا دواړه ناخپلواکه کلمې يوه دبېلې پرځای کاروي، دا کار کېدی شي ديوې عقدې او خپل له مخې وي، چې په دې ډول گرامري يو والي او د ژبې اصلي جوړښت ته زيان رسېږي. ځينې يې په ناشعوري ډول کاروي، دهغو خو گناه ځکه نه ده چې پوهېږي پرې نه او ځينو خلکو ته بيا په کې يو ډول ابهام وي، ددې پرځای چې درست يې استعمال کړي، په غلطه بڼه يې کاروي، لازمه ده چې دلته ددغو دوو کلمو دکارونې پر څرنگوالي بحث وکړو:

(په) او (پر): دواړه ناخپلواکه کلمې دي. ناخپلواکې کلمې هغو ته وايي چې له یو څو غږونو څخه رغېدلي وي، خو کومه بشپړه او تامه مانا نه لري، مانايې دجملې او ترکیب په جوړښت کې څرگندېږي. لکه همدا (په) او (پر). دې کلمو ته په گرامري ژبه وییکی وايي چې په عربي ژبه کې یې (ادوات) بولي، وییکی هغه کلمې دي چې خپلواکه مانا نه لري، بلکې مانا یې دجملې دجوړښت له مخې څرگندېږي او هم دجملې د مانا دتړښت او جوړښت سببېږي.

د (په) او (پر) استعمال ځایونه:

الف _ (په): دمکاني حالت لپاره راځي او زیاتره وخت ورسره (کې) اوستربل ملگری وي، لکه په کور کې یم. په جام کې اوبه شته، په غرو کې ونې وي، په ځنگله کې ځناور وي. خپله (په) کومه مستقله مانا نه لري، خو په جمله کې یې مانا څرگندېږي او هم دجملې دمانا دتړښت او جوړښت سبب گرځي، لکه چې پورته جملو کې د یو مکاني حالت څرگندونه کوي. د(په) او (کې) ترمنځ ضرور یو څه وي لکه په پورته جملو کې چې د (په) او (کې) ترمنځ (کور، جام، غرو او ځنگله) راغلي او د یو مکاني حالت څرگندونه کوي.

له مکاني حالت پرته (په) په یوه جمله کې دفاعلي حالت څرگندونه هم کوي، لکه (دا کار زه په خپله نه کوم خو په تا به یې وکړم). ددې جملې مانا داده چې زه ددې کار وس نه

لرم يا يې نه كوم خو په تا به يې وکړم، نو ته يې ترسره کړه،
مانا دويم شخص د کار اجرا کوونکی يانې فاعل شو.

دوسيله ييز حالت ياد دويم فاعل لپاره هم (په) کارول کېږي، په
بېل کار کوم، په تېر لرگي ماتوم، په توپک نښه ولم، دلته لومړی
فاعل خپله شخص او دويم فاعل يا وسيله بېل، تېر او توپک دی.

ب : (پر): هم د (په) په شان نا خپلواکه کلمه او وييکى دی،
چې زياتره په جمله کې د مفعولي حالت، يانې دهغه حالت چې يو
کار پرې اجرا کېږي، څرگندونه کوي او اکثره ورسره (باندې)
اوستربل راځي: پر مېز باندې کار کوم، پر ځمکه باندې کار کوم،
پر اسلامي پوهانو باندې ليکنه کوم، خو کله کله (باندې)
اوستربل غورځېدلى هم شي لکه پر څوکۍ کار کوم، پر احمد
سياسي کارکوم، مانا سياسي سړى ورڅخه جوړوم.

د(باندې) ترڅنگ (سربېره) او (دې) سره هم (پر) راځي، سربېره
پر دې يا پر دې سربېره. لنډه دا چې (په) دفاعلي او (پر) دمفعولي
حالت څرگندونه کوي. زياتره خلک دا دواړه يو بل سره مغالطه
کوي او ديو بل پرځاى يې کاروي.

ځينې د (په) پرځاى (پر) استعمالوي لکه پر کور کې يم. يو
کتاب کې داسې هم راغلي وو: دجرمني هيئت پر خپل لاس دخپل
حکومت مکتوب امير عبدالرحمن خان ته ورکړ. دلته (پر) غلط د
(په) پرځاى استعمال شوى دى، دا داسې مانا ورکوي چې هغه
هيئت پر خپل لاس مکتوب ليکلى يانې ليکل يې په لاس کې
کړي، نه په ځانگړي مکتوب کې، خو که د (پر) پرځاى يې (په)

کارولای وای نو مانا به یې همغه شان پوره شوې وای چې
دلیکوال په زړه کې ګرځېدله.

په مذهبي، سیاسي او حقوقي لیکنو کې ددې ډول وییکو دقیقه
کارونه ډېره ضروري ده، ځکه چې د متن مانا بدلوي او سرچپه
کوي.

دغو جملو ته هم پام وکړئ:

په پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دلیکنې ژبه مې پښتو ده.
پر پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دپښتو ژبې په باب لیکنه کوم.
که چېرې موږ د (په) او (پر) دقیقې کارونې ته پام ونه کړو، نو
ددغو دوو جملو مانیز توپیر به راته څرګند نه شي.

فرهنگي کار قرباني غواړي

دا ليکنه د هيلې مجلې د ۱۳۷۶ ل کال په ۶مه گڼه کې خپره شوې ده.

زموږ په ټولنه کې د هر هغه کار چې د ټولنيزو گټو په انډول يې ځاني گټه کمه وي، تر سره کول گران دي، خو څوک چې د دې ډول هڅو بري ته اوږه ورکوي، نو ځان يې بايد د زغم او يو ډول بلهاری (قرباني) په وسيله سمبال کړي وي.

ددې ډول هڅو او کارونو په منځ کې يو هم فرهنگي او يا پوهنيز کار دی، چې تر اوسه پورې لا زموږ په ټولنه کې د ژوند د خړوب او هوساينې پر لومړنۍ وسيلې نه دی اوښتی. بېلابېل لاملونه ددې سبب شوي چې د فرهنگي کار، د فرهنگيانو د هڅو او د پوهنيزو چارو د ارزښت د لوړاوي مخه ډب کړي. په دې ترڅ کې نوبيا د پښتو فرهنگ او پښتنو فرهنگيانو برخه ډېره خواره ده. له ځينو استثنايي حالاتو پرته داسې کمې بېلگې به پيدا شي، چې کوم ټولواک، نيمواک او هم چارواکي د کوم پښتون ليکوال او قلموال ملا د شاباس او آفرين په لاس تپولې وي او د ژوند ناخوالي او د زمانې گردونه يې ترې خنډلي وي. بلکې زموږ فرهنگي برخليک همداسې راغلی، چې د چا له هڅونې او پالنې پرته به خپل فرهنگي يون په خپله پر مخ بيايو، خپله به خوله تويوو او خپله به يې وچوو،

خو کاشکې چې يوازې همداسې وای او زموږ ليکوالو د چا له مننې او ستاينې پرته د فرهنگي ارمان پر لوري يون کولای، خو خبره داسې نه ده. دلته زموږ فرهنگيان خپل فرهنگ ته د خپل ځاني زيار، مينې او ولولې په نوم ډېرو جرمونو او تورو په جيل کې رابښکېل کېږي او کله لا خبره دې ته هم ورسېږي چې ستر الهي نعمت (ژوند) يې هم د زورواکو د برچې له اور سره مخامخ شي. زموږ قلموال پر يوه وخت په دوو جبهو کې د مبارزې له چلېنګ سره مخامخ دي: يوه هغه جبهه ده چې ليکوال او فرهنگي د خپل هېوادني فرهنگ او ژبې د پرمختګ لپاره د خپلې ولولې او مينې په ځواک جوړه کړې او له کومې مادي گټې پرته د خپل ژوند خواږه په همدې لاره کې بلهاري کوي او دويم د مقابل لوري هغه يرغليزه جبهه ده چې ډېر مادي او مانيز ملاتړ يې تر شا ولاړ دی او د فرهنگي ښکېلاک او زېښتاک په زرگونو چلونه او توطيې ورسره مل دي. دوی له خپلو ټولو وسايلو سره زموږ د فرهنگيانو د قلم او فکر د خولو پر جوړو شويو مانيو يرغل کوي او کله چې يې زموږ فرهنگيان د ژوند له سازو سامان پرته د مينې او قلم په ولوله او د قربانۍ په جذبه د مقابلي ميدان ته وړوانگي بيا نو پر ډول ډول تورو تورنېږي. له بده مرغه چې زموږ د ولس ذهني کچه هم تر ډېره حده داسې ساتل شوې، چې پر ژوند يې ترې د خپلو مينه وړو قدر اخيستل شوی دی، ځکه خو علامه سيد جمال الدين افغان زموږ ټولنه د هغو ټولنو په منځ کې ودرولې چې ليکوال يې پر ژوند مړ او پر مړينې ژوندی دی. زموږ په ټولنه کې ډېرې داسې پېښې

شوي او کېږي چې د نړۍ په فرهنگي تاريخ کې داسې بېلگې ډېرې کمې دي. محمد گل نوري د پښتو د ولسي ادبياتو او پښتني فلکور يولوی خدمتگار دی، يو وخت د ژوند ناخوالو دومره تنگ کړ چې د کندهار په ښار کې د يوې کټوې مستو خرڅون ته کېناست، خو د هغه تر مړينې وروسته د هغه په ياد غونډې وشوې. د مرحوم استاد پښتو مړۍ ځکه مساپر شو، چې د هغه وخت حکومت هغې الوتکې ته اجازه ورنه کړه، چې د هغه مړۍ کابل ته يوسي، خو څو کاله وروسته يې د هغه په باب يو ډېر شانداره سيمينار جوړ کړ. له دې څخه ښکاري چې زموږ ټولنه او چارواکي د فرهنگيانو د پوهنيز کار له ارزښته وروسته خبرېږي. دا خبره په دې مانا نه ده چې زموږ ولس له خپلو فرهنگيانو سره مينه او خواخوږي نه لري، بلکې خبره داده چې تر ډېره بريده هڅه شوې، چې زموږ پر ولس د نالوستۍ داسې سيوري خور شي، چې د ولس د ذهن او ليد سترگو نه تورې تيارې تاوې شي، نه يوازې دا چې خپل خدمتگاران ونه پيژني، بلکې خپل ځان هم ونه پيژني او د ذهن زياته برخه يې هغه چا ته متوجه وي، چې د دوی د ذهني ښکېلاک هيله لري او د استاد الفت په وينا دې ته ورسې چې رښتيا هم «موږ خپل خدمتگاران نه پيژنو خو باداران ښه پيژنو» همدغه ستونزې دي چې زموږ فرهنگي بهير يې وخت پر وخت ټکنی کړی دی. يوزيات شمېر تکړه ليکوالو او فرهنگيانو ښه په زغرده تريوه بريده په ډېره گرمه ولوله فرهنگي هڅې او خدمتونه کړي، خوبيا د زمانې ناخوالو او يادو لاملونو داسې خپلي چې نه يوازې يې فرهنگي کار

سست شوی، بلکې په تپه ودرېدلای هم دی او لیکوال هم د نهیلیو او د ژوند له ستړیاوو سره مخامخ شوی دی. کله کله لاداسې هم شوي چې لیکوال پر خپل تېر فرهنگي او علمي کار پېښماني ښکاره کړې او دایې ویلي چې کاش له دې څخه خو مې یو بل کار کړی وای، ژوند خو به مې جوړ شوی و. همدغو ترڅو ناخوالو زموږ د یو زیات شمېر فرهنگیانو ژوند له رواني ناروغیو او مایوسیو سره مخامخ کړی دی. د پورتنیو ټکو له یادون څخه زما موخه همدا ده، چې پښتني فرهنگ ته کار کول دا ټولې ستونزې او کړاوونه لري. هغه ځوان لیکوال او فرهنگیان چې په گرمه ولوله د خپل فرهنگ د خدمت لپاره د مبارزې ډگر ته را دانگي که داسې فکر وکړي چې هلته د هېڅ ډول گټو، امتیاز او نورو هوساینو د شتوالي تصور موجود نه دی او یوازې د قربانۍ په روحیه یې ذهن، قلم او روح وینځلی وي، نو بیا که زموږ فرهنگیان له هرڅومره ستونزو سره مخامخ شي، نه یوازې دا چې فریاد به نه کوي، روحي ستونزې به نه لري، بلکې د خپل فرهنگ د خدمت په لاره کې به له ځورېدلو او کړېدلو هم خوند اخلي.

دخدای پامانی گیله

دا لیکنه د مرحوم ننگیال د مړینې د خبر له اورېدو سره سم
لیکل شوې وه او همغه مهال په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

ته بیا تر موږ دمخه شوې، تا بیا د ژوند دبدرنگۍ پرمخ خپېږه
ورکړه، ته بیا له خپل هنر سره د وړانگو ښار ته لاړې، ته لکه چې له
تیارو څخه ډېر په تنگ شوې، که څنگه؟ ته خو له هرې تیاري سره
عادت وې، ډول ډول تیاري دې لیدلې وې، سرې، شنې، تورې او
سپینې تیاري. هرې یوې ستا د زړه د هنر د ملکې وزرونه تړل، خو
ته همغسې سرزوری وې، له هرې یوې سره دې د خپل هنر الهه
جنگوله، ځان دې د اورونو په بټۍ کې کړاوه، خو سر دې نه ټیتاوه،
ته هماغه ((پښتون وې چې سرتیتی دې... ته هم نه وزده.))

خو ته په یوه پټه راز پوه وې، همدا یوه خبره دې له موږه پټه کړې
وه، همدغه یو راز دې موږ ته ناوړلی پرېښوده، تا ژوند پېژندلی و،
خو موږ ته دې نه وو ویلي، ځکه دې نو د سترگو په رپ کې د
ابدیت جام پر سر واړوه، او موږ دې د بد رنگ ژوند د دېوال تر شا
پرېښودو، خو موږ هم یوه گیله لرو، هغه دا چې تا خدای پاماني ونه
کړه او لاړې، ځکه هر څوک چې له یوې ډلې بېلېږي، نو خدای
پاماني اخلي او بیا ځي. که ستا دا کار په دې نیت وي چې ته تل له

موږ سره حاضر يې او زموږ پر ذهن پاچاهي کوي، نو بيا خو درسته ده، خو که داسې وي، چې تا هلته د نور او بنکلا سمندر ته ځان ورسوه او د خپلو هغو دوو مليونو ستورو په کتار کې ودرېدې چې د بېلابېلو تيارو بڼامارانو يې د ژوند د بنکلا دېوالونه ږنگ کړي دي، نو بيا خو موږ هم ځانته د گيلو او مانو حق ورکوو.

ته خو په هره خبره کې د غيرت پر سپين آس سور وي او د هر امتياز پر وخت دې بل څوک تر ځان دمخه کاوه، نو دا ځل ولې؟ لکه چې ابدي سفر ډېر خوندور دی، که څنگه چې يوازې د خپلو ارمانونو پر دلدل سور او پرمخ لاړې؟

دلته خو اوس هم ډېرې لوبې روانې دي، ايا له دې لوبو نه ستړی شوي؟ که زړه دې تنگ شو او که نور دې د خپل شعر په رڼه هنداره کې د هغو انځورونه د خپل احساس او عاطفې کېدنه گڼله؟ ته خو حساس وي، ستا پوټکی خو ډېر نازک و او چېرته لرې به چې ستا د وطن د غرونو په څوکه کې هم پر کومه خېږۍ اور ولگېد، نو دلته به ستا له گوگله دودونه پورته شول او کله چې به ستا لیلی (پښتو) ته چا تروې وکتل، نو څنگه به درباندي تبه راغله، څنگه به دې لاسونه ورپرېدل، څنگه به تک سور شوې، څنگه به دې ژر قلم پر کاغذ کېښود او د احساس او ولولو مرغلرې به دې وشيندلې.

دا ټولې خبرې به پر ځای پرېږدو، زه اوس خپل غم ژاړم، تا ته چې څومره کوز گوری یم، هغه لاشه کوي، اوس به زه لغمان ته په کومو سترگو ځم؟ زموږ د کور لاره خوستاسو پر کور تېرېږي، مخکې خو زه د موټر بڼې خوا ته کېناستلم، چې ستاسو د کور د شنوونو

نداره وکړم، او ستا په شتوالي زړه ډاډه کړم، اوس به نوزه له شرمه هم د موټر کينې خواته کېنم، او له شرمه به ستا له کوره مخ اړوم، ما خوتا ته ويلي وو، چې زه او ته نږدې سيمه وال يو، زما جنازه به ستا پر اوږو او ستا به زما پر اوږو کلي ته ځي، اوس نو کومه ده؟ ما خوستا جنازې ته اوږه ور نه کړه، موږ اوس هم خپل وطن کې مسافر او خپل وطن کې بې وطنه يو، ستا په زړه کې به هم دا خبره تېرېږي، چې زه ډېر دروغجن يم او ماتاته دروغ ويلي وو، کېدی شي ددې غچ رانه هغه وخت واخلي، چې زه هم خو ورځې وروسته ستاسو نوي او لوی کلي ته درشم او هلته رانه مخ واړوې او راته ووايې چې هلته دې را سره څه وکړل چې اوس لادلته راپسې راغلې! خوزه گوره هم چوپه خوله پاتې کېدی نه شم، که نور څه ونه وایم، نو دومره خو وایم چې ته خو بڼه وې، ځان دې له غمونو بې غمه کړ، تا خوماته ويلي وو، چې دلته به ټول غمونه سره وېشو، تا نو ولې ټول غمونه یوازې ماته پرېښودل او ځانله دې ابدې سفر غوره کړ.

ته خو پر هره خبره ټینگ ولاړ وې، نه دې د سیاسي تربور ځواب پرېښوده، نه دې د فرهنګي او نه دې د کورني او کلیوال.

یاد خو به دې وي، چې هغه ورځ موږ څو تنه ستاسو د کور ترڅنګ تېرېدو او تا په وچ زور خپل کور ته ستانه کړو. زموږ په ډېر ټینگار سره دې تربور راته بانه کړ، چې د یو پښتون له کوره مېلمه تېرېدل پوهېږې څه مانا لري؟ زه به خپل تربور ته څه وایم؟ موږ خو هغه شپه تا سره پاتې شوو او ستا شمله نوره هم په تربورانو کې لوړه شوه. خوته گوره بیا غلی او موسکې شوې او له همغې ورځې دې ځان غلی او د

يوه اوږده سفر تکل دې پيل کړ. ته خو ښه پوه وې، چې ستا د ژبې او وطن څومره تربوران ستا د شعر الهې ترور ته کابو ناست دي، نو موږ دې، دې لېوانو ته يوازې پرېښودو؟ ايا هغه ته نه وې چې د اور او وينو په څلور نيمو کلونو کې دې د زخمي کابل په زړه کې د فرهنگي مينې د رباب تارونه ترنگول، کله چې همدې رباب ته موږ خپلې څنې غوړې کړې، په ولولو او شور راغلو، بيا نو تا خپل سفر پيل کړ. دامنم چې تا ډېرې فرهنگي تورې وهلي چې ځلا يې تر ډېره وخته ستا فرهنگي وياړونه ژوندي ساتلای شي، خو موږ د خپلې مينې د هغې ماتې بېرې په غم کې يو، چې تا غوندې يو ماڼو يې ساحل ته د رسولو جوگه و.

ته کېدې شي بيا له ځان سره موسکې شي او ووايې چې دوی ژوندي مري دي، هسې د ژوند په يوه لوی زندان کې گرځي، خبرې يې د مړو دي، خو خبرې د ژونديو کوي، خو له دې نه خبر نه دي چې ژوند چېرته دی؟

ته خو زموږ د ژوند په رنگ ښه خبر يې، نو ځکه به موږ پر نه گرځو، خوزه بيا خپله گيله راغبرگوم، ته نو ولې له موږه پټ او بې له خداي پاماني لارې؟ ته کېدې شي بيا موسکې شي او ووايې چې ته لا تر اوسه د مرگ په خوند خبر نه يې، د مرگ پرېښتې د باد په شان دي، هغه خو څه رنگ نه لري، چې څوک يې وويني او چاته خبر ورکړي، دا دوه مليونو نورو دې کله خداي پاماني واخيسته چې ما اخيستي وای؟ خو په دې خبرو له ما نه ځان خلاصولای نه شي، زه خو پوهېږم چې ته څوک وې او څه شی دې ليدلای شول او څه نه؟ ايا ته

همغه څوک نه وې چې د «مرغانو په هگيو کې دې د هغو پروازونه
ليدل» ايا ته همغه څوک نه وې چې له هيليو، څپرېو او ننېترو سره دې
خبرې کولې، تا خود مرگ پرېستو سره دمخه د مينې او پيوستون تار
ترلې و، خود اراز دې موږ ته نه وايه، نو ځکه زه گيله من یم، که ته هر
څه ووايې، چې نه داسې نه ده، زه يې ناڅاپي بللای یم، او ما دخدای
پاماني وخت پيدا نه کړ، نوزه بيا وایم چې دا خبره نو د چا ده؟
یو باد را لگېدلی ما له ځانه سره وړي
د زړه آس مې له باره له ارمانه سره وړي.

په پښتو کې د (یاگانو) سمه کارونه او اړتیا

د پښتو (یاگانو) د سمې کارونې په اړه زما دا لیکنه د هیلې
مجلې د ۱۳۷۶ ل کال په (۴) ګڼه کې چاپ شوې ده، وروسته مې
په دې لیکنه کې څه نورې زیاتونې هم وکړې، چې دادی دلته یې
تاسو ته وړاندې کوم.

په پښتو ژبه کې (ی) ګانې د شکل یا بڼې له پلوه پر پنځه ډوله دي
چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو له خوا دا شکلونه غوره
شوي او که په اویایمو کلونو کې د باره ګلۍ د سیمینار پرېکړه
ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو ته رسېږي، دا
پنځه یا شپږ شکلونه په حقیقت کې د څلورو بېلابېلو اوازونو
بنکارندويي یا استازي کوي، چې دوه یې خپلواک غږونه یا
واولونه دي او نور یې د ژبپوهنې د یوې دودیزې نومونې یا
اصطلاح له مخې غبرګونونه یا دیفتونګونه دي.

د پښتو (ی) ګانو دا څلور اوازونه په حقیقت کې څلور مختلف
غږونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو په بڼه افاده
کېږي، له همدې کبله دا مختلف او بېلابېل اوازونه په دودیز ډول

د یوه گرافیم (ی گانو) په نامه یادېږي، که په پیل کې د پښتو غږونو لپاره د لیکنېو یا گرافیمونو د ایښودلو پرمهال دې څلورو بېلابېلو اوازونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي وای، نو نن به د پښتو (یا گانو) په لیکنې او گړنې برخه کې هغه ستونزه او ناسم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کله په دې برخه کې پېښېږي، خو له دې سره سره پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو هڅه کړې، چې د ټکو او ځینو نښو په زیاتون سره د دې اوازونو د افادې په بڼه کې اسانتیا راولي او د پښتو لیک لوستنه اسانه کړي.

د یادونې وړ ده چې د پښتو (۸) واولونو له جملې څخه دوه یې همدا یا گانې دي، چې د کارونې خورا زیات ځایونه او اړخونه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکه که موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسبه کړو، نو د پښتو کلمو په سلو کې تر پنځه ویشو زیاته برخه جوړوي، د دې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه یوازې د نوم یا فعل په اصلي بڼه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځي او د پښتو ژبې د گرامر یوه ځانګړتیا یا د ژبني سکښت یو خصوصیت دادی چې فعل، نوم، صفت یا قید پر خپل اصلي حالت سربېره دویم یا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونه یا (ی گانې) د کلمو په دغسې اوښتون کې اساسي نقش لري. سربېره پر دې زورکي واله او همزه واله یا (ی = ی) او نرمه یا نرینه (ی) هم د پښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نو دا ټول چې سره یوځای شي دا د پښتو کلمو یوه ډېره درنه او غوښنه برخه جوړوي. که چېرې دهغو د ټاکل شویو شکلونو په

واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او لیکنۍ بڼه ترسره نه شي او یا یوه د بلې پرځای وکارول شي، نو یقیني خبره ده، چې د پښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي .

زه دلته غواړم لومړی د پښتو دمروجو پنځه واړو یا گانو دسمې کارونې ځایونه په گوته کړم او بیا وروسته د (ی گانو) په اړه خپل یو نظر او وړاندیز راوړم .

۱- نرمه، زورواله یا نرینه (ی = ay) :

دې (ی) ته نرمه، لنډه، زورواله یا نرینه (ی) وایي او د ژبپوهنې له معمول تعریف سره سم یو غبرگغږ یا دیفتونگ گڼل کېږي، چې له یو خپلواک اواز (a) او یو نیمه خپلواک غږ (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې یو شمېر اوسني ژبپوهان د دیفتونگ له معمول تعریف سره موافق نه دي او هریو، یو بېل اواز گڼي، په هر ترتیب نرمه یا نرینه (ی) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او دیوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. ددې (ی) دکارونې ځایونه په دې ډول دي :

الف – دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي لکه :

سړی، منگی، لرگی، زمري، ډانگی، فرنگی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقيقي مذکرو ي يا لفظي .

ب – په ځينو نسبتي صفتونو یا ستاینومونو کې هم راځي لکه:

توریالی، تنگیالی، زمريالی، بريالی او نور...

ج – په هغو فعلونو کې هم راځي، چې دمفرد مذکر نوم لپاره گردان شوي یا اوښتي وي .

لکه: احمد ډېر خوږېدلې دی، محمود ډېر کړېدلې دی، لاس مې
سوزېدلې دی.

د - د ځينو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه:
زړه مې په ښو خبرو رغېدلې شي، استاد د زده کوونکو په ښو
اخلاقو خوشالېدلې شي.
وطن په کارونو ابادېدلې شي، ځمکه د بزگر په هڅو زرغونېدلې
شي.

۲- څرګنده يا معروفه (ي = i):

دا (ي) په پښتو کې يو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن
کې ډېره زیاته کارول کېږي، د کارونې ځینې مهم ځایونه یې په دې
ډول دي:

الف - دهغو مفردو مذکرو یا نارینه نومونو د جمعې لپاره راځي
چې په نړینه (ی) پای ته رسېدلې وي، لکه:

مفرد	جمع
------	-----

سړی	سړي
-----	-----

زمری	زمرې
------	------

غویی	غويي
------	------

منګی	منګي
------	------

لرګی	لرګي
------	------

او داسې نور...

ب - دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي چې په نړینه (ی) پای ته رسېدلي وي لکه :

(اصلي حالت)	(مغیره یا دویم حالت)
(سړی) کار کوي	(سړي) کار وکړ
(بريالی) درس لولي	(بريالي) درس ولوست
(زمری) د ځنگله پاچا دی	(زمرې) څخه نور حیوانات وېرېږي.

ج - د نسبتي صفتونو یا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحیم	رحيمي
خوبښ	خوبښي	کریم	کريمي
سوکال	سوکالي	ابراهيم	ابراهيمي
هوسا	هوسايي		

اونور...

د - په یو شمېر کسبي نومونو کې چې دیوې پېشې یا کسب ښکارندويي کوي، هم کارول کېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي اونور...

ه - په یو شمېر فعلونو، په تېره بیا د حال زمانې په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، څښي، وړي، لولي، ناځي، پاڅي اونور...

۳- اوږده، مجموعه يا بنځينه (ې = e):

دا (ې) هم يو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بيا په بنځينه نومونو کې زياته کارول کېږي. د کارونې ځينې مهم ځايونه به يې دلته په گوته کړو:

الف - دا بنځينه (ې) دهغو مفردو مونثو نومونو د جمعې لپاره کارول کېږي، چې په گرده (ه) يا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډيوه	ډيوې
بنځه	بنځې
پاڼه	پاڼې
مڼه	مڼې
زرکه	زرکې او داسې نور...
ب - دهغو مفردو مونثو نومونو د مغیره يا دويم حالت لپاره راځي چې په همدې گرده (ه) يا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:	
اصلي حالت	مغیره حالت
(ډيوه) رڼا کوي	د (ډيوې) رڼا تته ده.
(بنځه) د ژوند نيمه برخه ده.	بې له (بنځې) ژوندون گران دی.
(پاڼه) ورژېده	د توت (پاڼې) رنگ مې خونېږي.
(پلوشه) درس لولي	(پلوشې) درس ولوست.

ج - دهغو بنځینه صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره هم راځي چې په گرده (ه) یا زور (ا) پایته رسېدلي وي. لکه :

مفرد او اصلي حالت	مغیر او د جمعې حالت
(ښه بنځه)	(ښې بنځې)
(ښه بنځه) ښه خوی لري	(د ښې بنځې) به ښه خوی وي
(سره ډیوه)	(سړې ډیوې)

د - په هغو نسبتې صفتونو او فعلونو کې هم کارول کېږي، چې د بنځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا گردان شوي وي، لکه :

له (بدې ورځې) ژاړم	(د ښې ورځې) خاوند شه
(نجونې ژړېدلې)	(خویندې خندېدلې)
(تورې نڅېدلې)	(وراوې تېرېدلې او داسې نور...

ه - په بنځینه ضمیرونو او مفردو حقیقي موشو نومونو کې هم کارول کېږي لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خوانېې او نور...
ددې (ې) یو بله ښه ځانگړنه په دې کې ده، چې د کلمو په منځ کې هم خپل هویت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي په دقیق ډول یې استعمال کړي، د کلمې په سر کې هم خپل هویت ساتلای شي لکه:
(تېر) د پخوا تېر شوی او (تیر) د دستک او لرگي په مانا
(پېر) د مهال په مانا او (پیر) د لارښود یا مرشد په مانا.

۴- زورکي واله (y = a)

زورکي واله (y = a) د ژبپوهنې دهمغو معمولو تعريفونو له مخې يو غبرگغږ دی، يانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې يو زورکی (a) دی او بل (y) دی چې يو يې خپلواک (a) دی او بل يې (y) نیمه خپلواک يا سيمي واول. په پښتو اوسنۍ الفبې کې د زورکي (a) او زور (a) تفاوت نه ليدل کېږي او دواړه په دې بڼه (ه) ليکي، خو فکر د باره گلۍ په سيمينار کې د زور او زورکي لپاره (ه او ء) نښې منل شوي دي او دا يو ښه وړاندیز دی. او بل يې (y) نیمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځايونه يې په دې ډول دي :

الف - په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځي، کېدی شي دا نومونه يا حقيقي مونث وي يا نا حقيقي، خو په لفظي ډول پرې د مونث اطلاق کېږي. لکه :

ځولۍ ، زمري ، نړۍ ، گلالۍ ، ډوډۍ ، څوکۍ ، او داسې نور...

ب - د ځينو هغو نسبتي صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره راځي، چې په څرگنده (ي) پایته رسېدلي وي. لکه :

اصلي حالت	جمع يا مفرد
خوښي	خوښۍ
تربگني	تربگنۍ
دوستي	دوستۍ
خوشالي	خوشالۍ

دا به په يوه مثال کې هم واضح کړو :

(اصلي حالت)	(مغيره حالت)
د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده . د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته .	
مفرد	جمع
نن دې په کاله کې خوشالي ده	خدای تعالی دې دې وطن ته
	د پرې خوشالۍ راولي .

۵- همزه واله ی (ay) :

دا هم یو غبرګون دی او له زورکي والې (ی) سره یې په سکېنت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ تفاوت نه شته، یانې دا غږونه په حقیقت کې دیوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ی) او همزه واله (ی) د بېلتون نښه او ضرورت همدا ګڼلې چې یوه په نومونو او بله په فعلونو کې راځي. زه به دلته د پښتو لیکپوهانو له خوا د همزه واله (ی) د اوسني دودیز استعمال ځایونه په ګوته کړم:

الف – همزه واله (ی) اکثره د امر او نهې فعلونو په پای کې راځي لکه: کېنئ، پاڅئ، وخورئ، مه خورئ، لاړشئ، مه ځئ او نور...

ب – د ځینو سوالیه جملو په پای کې هم راځي البته دلته هم فعلی حالت څرګندوي لکه: تاسو ټولګي ته راځئ، تاسو درس لولئ، په علمي غونډو کې برخه اخلئ او داسې نور...

د یادونې وړ ده چې همزه واله (ی)، زورکي واله (ی) او نرمه یا نرمه (ی) د کلمو په منځ کې خپل هویت ساتلای نه شي او ځای یې د

خرگندې (ي) شکل نیسي، یوازې دکلمو په پای کې دا (ی) گانې د شکل له پلوه خپل هویت ساتلی شي .

لکه: نړۍ + وال = نړیوال یا کلی + وال = کلیوال

اوس د پښتو (ی) گانو په اړه خپل نظر او وړاندیز وړاندې کوم :

لومړی دنومونو په اړه: پښتو (ی) گانې طبعاً د بېلابېلو اوازونو ښکارندويي کوي، لکه څنگه چې هر اواز خپل یو بېل او واحد نوم لري، نو په کار ده چې دهغه گرافیم یا شکل هم یو واحد او له اواز سره منطبق یو نوم ولري، لکه څنگه چې موږ په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې د هر اواز لپاره د گرافیم یو مشخص نوم لرو او هېڅ ستونزه په کې نه وینو، نو دلته هم باید دنومونو د یووالي له لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړاندیز دادی چې :

(ی = ay) ته دې نرینه (ی) وویل شي، ځکه چې دا د هغې دکارونې له ځایونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کوي، په هر ځای کې چې دا (ی) کارول کېږي، فعل وي که صفت او یا که نوم وي، دهغو ټولو خصلت به نارینه وي یا به لفظاً او یا به هم د مانا له پلوه دنارینه ځانګړتیا ترې څرګنده شي، نو د (لنډې) یا (نرمې) (ی) دوه نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکه چې له مانا سره یې اړخ نه لگوي، زور واله (ی) یې هم له نامه سره مانیز اړخ لگوي، ځکه چې له زور (a) او سیمي واول (y) څخه جوړه شوې ده . خو نرینه (ی) ورسره تر ټولو زیات اړخ لگوي .

(ې = e): لکه څنگه چې (ي = ay) د نارینه نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، دغسې (ې = e) د مونثو نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده چې بنځینه (ې) ورته وویل شي، چې له مانا سره یې مطابقت پیدا شي. د مجهولي یا اوږدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چې د (مجهولي) اصطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي د عربي ژبې او دري ژبې ویونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟

د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول په مانا کې کوم تغیر نه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نه لگوي، نو که دې (ې) ته همغه (بنځینه ې) نوم ورکړل شي دا کار به د هغې له مانا سره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومره بده نه برېښي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده او نور نومونه هم نه لري، نو ځکه که همدا نوم غوره شي، څه ستونزه نه شي راولاړولای.

د زورکي والې او همزه والې (ی، ی) په باب زما نظر دادی چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یوه غږ دوه شکلو ته دي. موږ په نورو ځایونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعیت کې د اوازونو لپاره شکلو ته نه لرو او موږ د اوازونو باقی یا پورې یو، لکه د زورکي (ا) لپاره هم تراوسه پورې د (ه) شکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو، سره له دې چې د باره ګلۍ سیمینار د

زورکي لپاره (ē) شکل غوره کړ، خو تراوسه لا پوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (ə) دوو اوازونو لپاره یو شکل (و) لرو، خو دلته بیا د یوه اواز (ay) لپاره دوه شکله لرو: (ی - ی). ژبپوهانو او لیکپوهانو دهمزه والې (ی) د ضرورت وجه (فعلي افاده) گڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبیت لپاره موږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بیا خو هغه نورې (ی) گانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغو ته مو ولې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل له :

ی - سپړي (نوم)، بریالی (ستاینوم)، کړېدلی دی (فعل)
 ی - سپړي (نوم)، تنگیالي (توصیفي یا ستاینوم)، خوري، ځي (فعل)

ې - ناوې (نوم) تودې/سپړې (صفت)، خندېدلې، گرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی) گانې دمحتوا له مخې پر نورو شکلونو ونه وېشل شوې؟ زورکي واله او همزه واله (ی، ی) په حقیقت کې د یوه اواز ښکارندويي کوي او د یوه اواز د تثبیت لپاره یوازې یوه گرافیم یا توري ته اړتیا ده او بس. د یوه غږ لپاره د بېلابېلو تورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د یوې ژبې لپاره په یوه واحد لیکدود کې څو الفبې وېلرو او دا کار د ژبې زده کړه او تدریس چارې سختوي. نو زما وړاندیز دادی، چې همزه والې (ی) ته هېڅ اړتیا نه شته او دا پر ژبه یو زیاتي بار دی او گټه نه لري، باید له پښتو الفبې څخه حذف شي .

د باره ګلۍ په سیمینار کې چې یوه بله ی (ع) شکل په اختیاري ډول منل شوی، هغې ته هم هېڅ اړتیا نه شته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېز ښکارندويي کوي او د استعمال ځایونه یې په نورو (یا) ګانو افاده کېدی شي.

پښتو لوستونکو ته مې د یاګانو د زده کړې په برخه کې وړاندیز دادی، چې د یاګانو د نومونو د زده کړې پر ځای د یاګانو د تلفظ او دهغو د استعمال ځایونو ته زیاته پاملرنه وکړي، نومونه (اصطلاح) کېدی شي دسړي له یاده ووځي، خو د یاګانو دقیق تلفظ او په حافظه کې دهغو د شکل ساتنه د یاګانو له دقیقې کارونې سره مرسته کولای شي. لوستونکي کولای شي، لاندې شعار د یاګانو د استعمال د یوه لنډ فورمول په توګه په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (یا ګانې) کارول شوې وي، د همدې فورمول له مخې یې د تلفظ په پام کې نیولو سره وکاروي: دا فورمول دادی:

تل دي وي سوله په ټوله نړۍ کې - سره یو شی دا مو شعار دی.

پورتنی فورمول کې د هرې (ی) شکل او تلفظ په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (ی) کارېدلې وي هغه له دې تلفظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول یې وکاروئ.

په ليکوالۍ کې احتياط

دا ليکنه هم د هيلې مجلې په پاڼو کې خوندي شوې ده.

د ژوند په ټولو چارو کې پام او احتياط ته ډېره اړتيا ده، د ورځني ژوند له ترافیکي پېښو نيولې بيا تر سترو سياسي پېښو پورې هرې يوې کې احتياط ډېر ضروري دی. که په ځاني ژوند کې احتياط ونه شي نو فردي ژوند به تباه شي او که چېرې په ټولنيز او سياسي ژوند کې احتياط ونه شي، نو ټولنه او هېواد به له سترو ناوړينو او غمېزو سره مخ شي، په همدې وجه اسلام، نورو اسماني دينونو او ټولنيزو مفکرينو انسان ته د ژوند په ټولو چارو کې د احتياط سپارښتنه کړې ده.

زموږ د هېواد په سياسي او ټولنيز ژوندانه کې د بې احتياطي، بې غورۍ، افراط او بې تفاوتۍ نتيجه موږ په خپلو سترگو وليدله او لا يې گورو. خو اوس راځو دې ته چې په ليکوالۍ کې احتياط څه ارزښت، رول او اغېز لري؟

ليکوالي د ټولنيزو چارو د لارښوونې، ځلونې او پرمخنيو يوه غوره وسيله ده او ليکوال د ټولنې داسې يو انديال (مفکر) شخص دی چې د ټولنې د نورو عادي وگړو په اندول يې د فکر او خيال، احساس، عاطفې او ولولې کچه ډېره اوچته ده، همدارنگه

ليکوال دټولنې يو حساس موجود دی، چې په ټولنه کې دهرډول مثبتې او منفي پېښې پر وړاندې چټک غبرگون ښيي. ځينې وايي چې دليکوال د وجود پوټکی ډېر نری او نازک دی، نو ځکه خو دهرعمل پر وړاندې ډېر ژر عکس العمل ښيي، دا خبره په دې مانا نه ده چې ليکوال دټولنيزو پېښو او ناوړينو پر وړاندې دمقاومت تاب نه لري، بلکې خبره دحساسيت او ادراک په ځواک کې ده چې په ليکوال کې دا ځواک ترنورو پياوړی دی. خو کله کله داسې هم پېښېږي، چې ليکوال دخپلو شفافو ولولو او چټک غبرگون تر اغېزو لاندې د افراط او تفريط داسې پړاو ته ورسېږي چې په دواړو حالتونو کې يې د تعادل پولې نړولي او د بيا را گرځېدنې چانس يې له منځه وړی وي.

دليکوال خبره دعادي وگړو په څېر نه ده چې تر خولې ووځي او بيا د باد په څپو کې ورکه شي. دليکوال خبره نه يوازې ديوې ټولنې دپېښو هنداره ده، بلکې دده خپله تذکره هم ده. لکه څنگه چې ديو شخص دهويت په تذکره کې دده اکثره ځانگړنې په گوته کېږي. دغسې دليکوال له ليکوالۍ څخه هم دهغه دټولنيز، سياسي، اخلاقي شخصيت او ټولنيز تفکر ټوله مجموعه راڅرگندېږي او دهغه باطني او ظاهري هويت ورڅخه ښکاري. نو ليکوال ته په کار دي چې خبرې يې په تول تللې وي. په کتابي او مطبوعاتي بڼه دليکوال د اند او نظر خپرېدل (توکړول) ته ورته وي، چې بېرته نه راپورته کېږي، نو ځکه خو په کې تر حده زيات احتياط په کار دی.

په ادبي او څېړنيزو ليکنو کې دليکوال تېروتنه دويم ځل خپله ليکوال او د نورو ليکوالو له خوا سمېدی شي، خو په سياسي ليکنو، د ژونديو شخصيتونو او د سياسي ډلو دتائيد او تردید په باب ليکنې دليکوال خپل فردي مسووليت دی او بل څوک يې دسمون مسووليت پر غاړه نه شي اخيستلای.

يو ليکوال دوست مې يوه ورځ (د طالبانو د واکمنۍ پر مهال) له بهر څخه ماته تېلفون وکړ، راته يې وويل، چې د طالبانو په باب راته خپل نظر څرگند کړه چې څومره يې وستايو؟ البته دا ليکوال دطالبانو يو اورنی پلوی و، ما ورته وويل: دومره ستاينه يې وکړه چې سبا پښېمانه نه شي، مانا دا چې دتائيد او تردید، ستاينې او غندنې ترمنځ تعادل ته دې بايد پام وي، داسې نه چې په ستاينه کې دومره وړاندې تللای يې چې دبېرته راگرځېدو پر وخت دې دترديد او غندنې ټول پلونه نړولي وي.

په سياسي او ټولنيزې ليکوالۍ کې بايد ليکوال ځان ته د بېرته راگرځېدو يوه خوندي او ساتندويه لاره او کوڅه هم پرېږدي، چې دخپلې تېرې تائيدونې او ستاينې د پښېمانۍ پر وخت له هغې څخه گټه پورته کړي، خو که دا لاره نه وي، دليکوال راتلونکي کار ټکنی کېږي او هم دليکوال فکري او اخلاقي شخصيت ته زيان رسي. دی بيا ټولنې ته دکوم کار او پېښې دتائيدونې او ردونې لارښوونې نه شي کولای، ځکه چې خلک ورته وايي چې ستا تېرې ستاينې، تائيدونې او ياهم ردونې ناسمې وختلې نو راتلونکې هم همداسې در وېوله.

زما هغه ليکوال ملگری چې مانه يې د طالبانو د ستاينې په باب خپل نظر غوښتی و، تقريباً يو کال وروسته يوځل بيا ماته تېلفون وکړ او ويې ويل چې ستا مشوره ماته ډېره ګټوره تمامه شوه، ځکه چې ما هغه وخت غوښتل چې ددوی په ستاينه کې ډېر مطالب چاپ کړم او اوس زما نظر ددوی بشپړ مخالف دی او غواړم چې ددوی په غندنه کې يو څو ليکنې خپرې کړم، ما ورته بيا وويل: ګوره په غندنه کې هم افراط ونه کړې، د افراطي غندنې او افراطي ستاينې دواړو نتيجه پښېماني ده، ښه داده چې پر احساساتو واکمن شي؛ ښو ته ښه او بدو ته بد ووايي. بله خبره داده چې پر سياسي ډلو او ژونديو سياسي شخصيتونو ډېر باور په کار نه دی، ځکه چې هغوی خوځنده او متحول دي، ناست نه وي او کار يې لا ختم شوی نه وي، کله چې يو سياسي ګوند او شخصيت په بشپړ ډول د فعاليت او ازموون له ډګره ووځي بيا دهغو ټول کارونه ارزول کېدی شي. دا په دې مانا نه ده چې څوک دې د واکمن بهير پر وړاندې غلی کېني او هېڅ دې نه ليکي، ليکوال که ددې پېښو پر وړاندې بې توپيره پاتې شي، نو ټولنې سره به يې غټ خيانت کړی وي، اصلي خبره داده چې د واکمن جريان د مثبتو او منفي پېښو پر وړاندې مثبت او منفي غبرګون ښودل او د نیمګړتياوو په ګوته کول د ليکوال حق دی که چېرې ليکوال د واکمنو جريانونو د واکمنۍ پر مهال هغو ته خپلې نیمګړتياوې او دحل لارې په ګوته نه کړي، ولس راويښ نه کړي، نو بيا خو يې خپل مسووليت نه دی ترسره کړی، کله چې يو

واکمن بهیر له منځه لاړ، ترهغه وروسته خو بیا ورته نصیحت کول بې گټې دي، بیا نو یوازې د هغو دکړنو ارزونه مطرح کېږي. خو دلته زموږ موخه داده چې د واکمن جریان پر وخت باید لیکوال د مثبتو کارونو ستاینه او د منفي هڅو غندنه وکړي او که چېرې جریان داسې وي چې ټول مثبت او یا ټول منفي وي، نو بیا خو یې ستاینه او غندنه هم د همدې معیار او کچې له مخې ده.

په افغانستان کې دمجاهدینو (مختلفو تنظیمونو) د واکمنۍ پر مهال یو لیکوال چې نه غواړم دلته یې نوم یاد کړم راته وویل، چې له (....) څخه چې هغه هم لیکوال و او هم یې یو کمپیوټر لاره او کتابونه به یې کمپوزول، سخته گیله وکړه، دې لیکوال وویل چې زه له هغه څخه سخت خواږد یم، ما هغه ته د کمپوز لپاره دخپلو شعرونو مجموعه ورکړه، هغه خو اول زما شعري ټولگه ډېره وځنډوله او تر ډېر ځنډ وروسته یې رانه ډېرې پیسې وغوښتې چې د بازار تر نرخه هم ډېرې زیاتې دي، ما همدومره پیسې لرلې چې هغه ته مې دکمپوز لگښت کې ورکړې او چاپ ته څه پاتې نه شوې، نو ځکه دادی زما مجموعه وځنډېدله. کله چې طالبان واک ته ورسېدل ترهغه وروسته مې دا شاعر او لیکوال بیا مخې ته راغی، ما ترې دشعري مجموعه پوښتنه وکړه، ده راته وویل کور دې دهغه لیکوال کمپوزر ملگري ودان وي، چې له ما څخه یې ډېرې پیسې واخیستې او چاپ ته راسره څه پاتې نه شول که زما هغه مجموعه چاپ شوې وای، نو اوس به طالبانو له پوزې

ځورند کړی وم، ما ویل ولې د طالبانو نو ستا پر شعري ټولگې څه کار دی؟ ده وویل: ته خو خبر نه یې هغې کې ټول داسې شعرونه وو چې ما د مجاهدينو او پاتکيانو په ستاينه کې ویلي وو. ما ورته وویل ته خو نو د ډاکټر نجيب او تر هغه دمخه د کارمل په حکومت کې غټ سړی وې، نو تا مجاهدين څه کول؟ هغه راته وویل مجاهدين لا څه کوې، چې ترهغو مخکنیو ته مې هم ډېر شعرونه ویلي، خو هغه مې د مجاهدينو په وخت کې پټ کړل او له دې مجموعې مې وکښل.

د طالبانو د واکمنۍ څلور کاله تېر وو، چې همدا شاعر مې یو ځل بیا مخې ته راغی او ویې ویل چې یون صیب د شعرونو یوه مجموعه مې تیاره کړې، که راته ویې گوري او څه پرې ولیکې نو ډېر به خوښ شم، ما ورته وویل چې همغه جهادي شعرونه دي که څنگه؟ دی له خدا شین شو نه بابا اوس کله دهغو وخت دی، اوس خو وخت بدل دی، ما چې په څو مشاعرو کې د طالبانو په افراطي ستاينه کې ددې شاعر څو شعرونه اورېدلي وو، نو په زړه کې راتېر شول چې دا ځل به یې ټول شعرونه د طالبانو په ستاينه کې وي، ده ته مې وویل، چې پر یو شرط درڅخه مجموعه اخلم چې د طالب په ستاينه کې به یو شعر هم په کې نه پرېږدم، دی یو ځل بیا له خدا شین شو او راته یې وویل چې تاته خو یې دهمدې لپاره درکوم چې زه پر ځان نه پوهېږم او ډېره ستاينه رانه کېږي، تاته یې ځکه درکوم هسې نه چې غرق نه شم هغه بل ځل خو خدای بچ کړم هغه .. بچ کړم دا ځل مې ټول امید تاته دی.

پورتنی مثال مې ځکه راوړ چې کېدی شي، زموږ پر یو شمېر نورو لیکوالو هم همدا حال تېر شوی وي او یا پرې تېر شي. داسې ډېر لیکوال شته چې دیوه سیاسي گوند د واکمنۍ پرمهال خپل چاپ شوی هنري اثر په بله واکمنۍ کې چاته نه شي بنسټلای ځکه چې له ده څخه بې ځایه ستاینه شوې وي، دلته هغه لیکوال نه یادوم چې یو سیاسي جریان ته ژمن و او دهغو په گټه یې سیاسي لیکنې کړي دي، هغه خو دخپلې ژمنتیا له مخې اړ و چې دا ډول لیکنې وکړي او یا یې په اصطلاح حق و، خو زما مقصد هغه لیکوال دي، چې نه په کوم سیاسي بهیر پورې تړلي وو او نه سیاسي خلک وو، خو خپل هنري یې دهغو خدمت او افراطي ستاینې لپاره په دې کچه گومارلې و، چې دهمغو سیاسي بهیرونو اصلي غړي او لوبغاړي هم ورته حیران وو او دي.

دطالبانو د واکمنۍ پر درېیم کال دهېواد ورځپاڼې ریس ښاغلي ملا عبدالحنان همت ماته وویل: یون صیب واللہ دغه د ورځپاڼو کلکسیونونه مو لټولي وای او هغه شاعران او لیکوال مو په گوته کړي وای چې دې پخوانیو کمونیستانو ته یې لیکنې کړي او شعرونه یې ویلي دي. ما ورته وویل، چې لست ته یې هېڅ ضرورت نه شته، ده وویل ولې؟ ما ویل دغه څه شاعران چې اوس ستاسې ستاینه کوي، همدغه ټول دي، په مشاعره کې کېنه هرچا چې ستاسې ستاینه کوله، جلا کوه یې او حساب ورسره کوه، دهغو لسو تنو نومونه مې ورته واخیستل، چې په تېرو نظامونو کې یې هم ستاینې کولې او اوس یې هم کوي، ما ورته وویل چې

همدغه دي، دا په هر نظام کې همداسې دي، دا به په سباني نظام کې هم همداسې وي او هغه څوک چې اوس ستاسو ستاينه نه کوي، دوی دپروني نظام هم نه ده کړې او د سباني به هم ونه کړي. همت صاحب ماته وويل دا خو ډېرښه خلک دي، زموږ هره خبره مني، زما چې دکومې موضوع په اړه کوم شعر او ليکنه په کار شي نو عاجل دوی ته تلفون وکړم، دوی بيا ډېر ژر دهمغې موضوع په اړه شعر او يا مقاله ليکلي وي. ما ورته وويل چې دا ډول خلک د هر نظام په کارېږي، تر تاسو وروسته به هم په کار شي، خو د ولس نه په کارېږي.

زموږ يو بل ليکوال بيا يو وخت پر طالبانو دومره مين و، چې په افراطي ستاينه کې يې ډوب و، يو وخت بيا داسې راغی، چې دومره افراطي غندنه يې پيل کړه چې تر تصور نه پورته وه، يوه ورځ يې يو عادي طالب سره دخبرو په ترڅ کې طالبان په داسې افراطي بڼه وغندل چې ان دپېښوريانو خبره له الفاظو سره يې هم انصاف ونه کړ، خو طالب ورته په مقابل کې وويل: واللّه نو موږ خو ساده خلک وو همدا تا او ځينې نورو موږ دومره وستايلو چې موږ اخر دغرور وزرونه وکړل، موږ ويلې چې موږ په رښتيا هم همدومره اوچت خلک يو، که تا دومره ستاينه نه وای کړې، کېدی شي موږ دې افراط ته نه وای رسېدلي. دطالبانو دغرور او نورو بدگڼو عامل چې هرڅه وو پر هغو دلته بحث نه کوو، خو زموږ له ليکوال سره دطالب په فردي منطق کې سخت قوت پروت و. پر دې وخت ما هم ددوی په خبرو کې ځان په دې ډول ورشړيک کړ

چې ليکوال ته مې وويل: دا طالبان په پيل کې هم دومره ښه خلک نه وو، چې سل په سلو کې دې دهغو ستاينه وشي او دهېڅ (خو) ځای دې ونه لري او اوس هم دومره بد خلک نه دي، چې هېڅ ښه دې ونه لري او ټول دې بد وي، لکه څنگه چې له تا څخه پخوا په افراطي ستاينه کې تېروتنه شوې، اوس درنه همداسې په افراطي غندنه کې هم تېروتنه کېږي. ليکوال سره له دې چې طالب سره يې ډېر دلايل وويل، خو ماته پرې دهغه منطق قوي ځکه ښکاره شو چې ليکوال خو له اوله طالب هم نه و، نو بيا ولې يې دطالبانو په ستاينه کې تر طالبانو زيات افراط کاوه او هغه هم له همدغې خوږې گوتې نيولې و.

ما داسې ليکوال هم ليدلي، چې يو وخت يې د يو سياسي شخصيت پر ضد گڼې ليکنې خپرې کړي وي او بل وخت يې بيا دهغه دتائيدونې او ستاينې لپاره قلم راپورته کړی دی. چې يوه بله ژوندۍ بېلگه به هم وړاندې کړم.

د ۱۳۵۸ ل کال د مرغومي تر ۶ مې نېټې دمخه يو ليکوال سره له دې چې خلکيانو دگوند رسمي غړی نه و، خو دهغوی د خوشالۍ لپاره يې دبېرک کارمل پر ضد داسې توندې او تېزې ليکنې وکړې او مطبوعاتو کې يې خپرې کړې، چې خلکيان هم ورته حيران وو، کله چې کارمل د واک پر گدی کېنول شو، نو دا ليکوال ډېر وارخطا شو، د مشورې لپاره دخدای بښلي استاد عبدالروف بېنوا کورته لاړ او ورته يې وويل: هله لار رابښه چې څه وکړم؟ استاد بېنوا ته چې دليکوال اخلاقي ضعف له پخوا نه هم

معلوم و، له ډېره سُخره يې ورته وويل: «هېڅ خبره نه ده، پوستين پردې بل مخ واغونډه» مانا يې دا وه چې ته خو هسې هم په ستاينو او غندنو بلد يې، د کارمل ستاينه پيل کړه. ليکوال هم همدا نصيحت په دواړو غوږو واورېده او هغه يې په ښه پوره صداقت عملي کړ، څه موده وروسته يې د کارمل دربار ته هم لاره پيدا کړه او د ډاکټر نجيب پر وخت يې لا نوره وده هم وکړه. له دې پورته يادونو څخه مې مقصد دا دی، چې بې ځايه ستاينې او غندنې په کار نه دي، کله کله به څوک يو مقام ته ورسوي، خو هېڅکله هم دخپل وجدان په ماڼيو کې ارامه ساه نه شي اخيستلای، نو ليکوال ته په کار ده، چې په خپلو ليکنو کې ډېر احتياط وکړي، خپله ليکوالي د افراط او تفريط په سيند لاهو نه کړي، ځکه چې جبران يې بيا ډېر سخت دی، د ليکوال چاپي او خپرنی ليکنه توکړي لارې دي، چې بېرته نه پورته کېږي.

آزاد او ترلي مطبوعات

دا ليکله د طالبانو د حاکميت د اوج پرمهال ليکل شوې وه او همغه مهال د هيلې مجلې د ۱۳۷۹ل کال په (۶) کچه کې چاپ شوې ده.

په هره ټولنه او هېواد کې چې دولتي جوړښت ولري او واکمنه اداره يې د ددولت تمثيل وکړای شي، نو د واک همدا جوړښت پر درېيو لويو څانگو وېشل کېږي، چې قضايه، مقننه او اجرائيه ځواک يې بولي. په حقيقت کې همدغه درې څانگې او ځواکونه د دولت اډانه جوړوي. د دولت د رغښت نورې څانگې بيا له همدغو څانگو څخه رابېلېږي او هره يوه د ټولنې يوه اړتيا وړ برخه خړوبوي.

د بشري نړۍ په پرمختگ سره يوه بله څانگه هم د دولت په اغېزمنۍ او پرمختيا کې اغېزناکه وگڼل شوه، دا د مطبوعاتو څانگه ده، چې د دولت د څلورم ځواک په نامه يادېږي، مطبوعاتو ته د ټولنې اعصاب هم وايي، ځکه چې دنړۍ اکثره فکري بدلونونه او نورې پرمختياوې د همدې خپرونو له لومړني شکل الهام اخلي او د پرمختللې نړۍ فکري جريانونه د همدې مطبوعاتو زېږنده گڼل کېږي. هره ټولنه او دولت د خپل ځان،

ټولنې او ولس له اړتيا سره سمې خپرونې (مطبوعات) لري. داخپرونې بيا دجوليز او مانيز څرنگوالي له پلوه پر لسگونو ډولونو وېشل کېږي. له يوې دېوالي جريدې او شپېپانې رانيولې تر ټلويزيون او د اوسني پرمختللي انټرنټ تر عصري شبکې پورې ټولې خپرونې (رسنۍ) گڼل کېږي. خو له فکري پلوه تر هرڅه لومړۍ، خپرونې يا مطبوعات پر دوو برخو وېشل کېږي: ازاد مطبوعات او ترلي مطبوعات. موږ به دلته هڅه وکړو، چې ددې دوه ډولو خپرونو د مانيز څرنگوالي، گټو، اړتياوو او ضررونو په باب يوڅه رڼا واچوو:

۱- ترلي مطبوعات يا خپرونې:

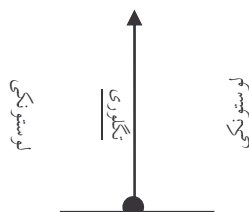
ترلي يا رسمي خپرونې هغه دي، چې په ټولنه کې د دولت او يا واکمن سياسي جريان له خوا خپرېږي او تر زياته بريده د هغوی د خيال او اند بنکارندويي کوي. ترلي مطبوعات د خپلو بڼپگنو او گټو ترڅنگ يو شمېر نيمگړتياوې او زيانونه هم لري، چې دلته به ورته اشاره وکړو:

نيمگړتياوې:

په ترلو او رسمي خپرونو کې د انتقاد او نيوکې روحیه کمزورې وي، د ذوق، شوق او پراخ اندو واند (فکر و خيال) وزرونه په کې ترلي وي، د ټولنې د سمون او رغون لپاره د افکارو تبادله په کې يا ناممکنه او يا ناسمه وي.

د ټولنې د ټولو اړخونو او پارکو ذوقونه او اړتياوې نه شي خړوبولای. د واکمن جريان د هر عمل او چلند ستاينه کوي،

پرنیمګر تیاوو اود هغو دحل په باب کم بحث کوي، دناخالو په انعکاس کې پوره ونډه نه شي اخیستلای. په رسمي خپرونو کې یوازې د هغو استعدادونو د غورېدو لپاره لاره اوارېږي، چې له واکمن بهیر سره فکري خواخوږي ولري او له هغه سره تړلي وي، شخصي تشبث او ځاني استعداد په کې کمه وده کوي. رسمي مطبوعات خبرتيايي سرچینې ګڼل کېږي، خو د ولس او دولت ترمنځ د روحي پیوستون او فکري یووالي د ټینګښت څرګندوی او عامل نه وي، په عمومي ډول رسمي خپرونې د ودې عمودي حرکت تعقیبوي، یانې دا چې درسمي مطبوعاتو د لوستونکو د مطالعې لوری مخ پورته او مستقیم دی؛ کين او ښي لوري ته کتلای نه شي، لوستونکي ته لکه د ګاډۍ اس غوندې د فکري او ذوقي سانسور داسې سترګې (عینکې) پر سترګو کوي، چې نېغه اوښودل شوې لار به ګوري، اخوا دپخوا نه شي کتلای. د رسمي خپرونو پرمختيايي تګلوری کولای شو په دې جوله کې افاده کړو:

پیل ټکی

دلته لوستنه يوازې له يوې ټاکلې نقطې څخه پيلېږي او مخ پورته حرکت کوي، بلې خوا ته يې د غورېدو او حرکت امکان نه شته.

د رسمي خپرونو لوستونکو يوه غټه ستونزه دا وي چې څه يې خپله لوستلي وي همغه دکانې کرښه گڼي، ځکه چې د هغوی ذهني وده په ټولو برخو او خواوو کې انډوليزه او متوازنه نه وي، د واکمن جريان يوه موخه همدا وي چې خلک په داسې روحیه وروزي چې دوی يې غواړي. مبتذل، کليشه يي او تکراري مطالب درسمي خپرونو بله نيمگړتيا او ستونزه ده چې د لوستونکو د ذهني ستړيا سبب گرځي او لوستونکي د مطالعې پرېښودلو ته اړباسي. له رسمي خپرونو څخه نيولې بيا تر رسمي ښوونې او روزنې پورې ټول روزنيز بهير له يو ډول مستقيم فشار سره مل وي، مستقيم فشار چې هر ډول وي، پر پلي کېدونکي سخت پرېوزي او د ستړيا سبب يې گرځي.

خو له دې ټولو نيمگړتياوو سره سره رسمي خپرونې يو لړ داسې ستړې او اساسي ښېگڼې او گټې لري، چې هغه د يو ملت په ذهني وده او پرمختگ، د ذوقونو په خړوب او نورو اړتياوو په پوره کولو کې کارنده ونډه لري، چې بل هېڅ کار يې ځای نه شي ډکولای، دلته به د رسمي مطبوعاتو ځينو سترو گټواو ښېگڼو ته هم اشاره وکړو:

درسمي يا ترلو خپرونو گټې:

درسمي يا تړلو خپرونوگټه دا ده چې د ټولنې ټول وگړي په يوه روحيه او مفکوره روزي او د ذهني انارشۍ مخه نيسي، که چېرې په ټولنه کې داسې يو سياسي نظام واکمن وي، چې دخپل ملت لپاره يوه ملي او پرمختيايي ستراتيژي ولري، نو له رسمي خپرونو څخه د ټول ولس د ذهني تمرکز او فکري يووالي لپاره غټه گټه پورته کولای شي.

که رسمي مطبوعات په ملي روحيه سمبال شي، نو په ملت کې به د ملي شعور او ملي پيوستون روحيه پياوړې کړي، د واحد دښمن پروړاندې به يې رواني ځواک غښتلی کړي او په ملت کې د درز اچونې او منفي لېوالتياوو مخه به نيول شي. د رسمي مطبوعاتو بله ښېگڼه دا ده، چې له يوه واحد مرکز څخه پياوړې، ټولنې ته د متضادو افکارو د رادننه ايستلو او بيا پر هغو باندې د ټولنې د وېش مخنيوی کوي. په رسمي مطبوعاتو کې د اخلاقي انحرافو مخه هم نيول کېدای شي، يا لږترلږه داسې مسايل نه خپروي، چې اخلاقي نيمگړتياوې ولري او يا ولولې راوپاروي. رسمي مطبوعاتو کې د متوازن وېش امکان ډېر زيات دی، د ټولنې هر اړوند پارکي ته ور رسېدای شي او دولت د مالي زيان يا سپسېدۍ په زغملو سره هر هغه چا ته چې اړتيا ورته ولري، خپرونه ور رسولای شي.

په رسمي خپرونو کې بله ښېگڼه دا ده چې اکثره خپرونې د يوې ټاکلې پوهنيزې جرگه گۍ له خوا خپرېږي، معياري ژبه، معياري ليکدود او نور ملي ارزښتونه تعقيبوي، د چا د شخصي

توهين، سپکاوي او يا شرمونې امکان په کې ډېر کم وي، که رسمي خپرونې له مانيز پلوه پر بېلابېلو خپرونو وېشل شوې وي او بيا هره خپرونه خپله يوه موضوع تعقيب کړي، نو د ټولنې ټولې خواوې به په متوازنه توګه ورسره وده وکړي، طبعاً د دولت امکانات تر اشخاصو زيات وي، که دولت په رښتيا هم غواړي د خپرونو له لارې خپل ولس ته خدمت وکړي، نو په دې برخه کې رسمي خپرونو ته ډېر امکانات برابرولای شي او رسمي خپرونې د خپلې همدې برلاسي له مخې کولای شي، لوستونکو ته ډېر نوي معلومات وړاندې کړي.

۲- ازادې خپرونې:

لکه څنګه چې مو پورته د رسمي خپرونو نيمګړتياوو ته اشاره وکړه، نو کله چې په يوه ټولنه کې رسمي خپرونې د ټولنې د اړتياوو په خړوب کې پاتې راشي، نو ازادو خپرونو ته اړتيا پيدا کېږي.

ازادې خپرونې هم د رسمي هغو په شان زياتې ګټې او يو شمېر زيانونه لري، چې دلته به يې د دواړو يادونه وکړو:

د ازادو خپرونو ګټې:

ازادې خپرونې په ټولنه کې د سالم انتقاد روحیه رامنځته کوي، د سالم انتقاد په نتيجه کې په ټولنه کې د زغم کلتور پيدا کېږي، د زغم کلتور د ټوکېدو له کبله د ټولنې سياستوال د برچې او تورې پرځای د قلم او خبرو له لارې خپل مسايل حلوي.

ازاد مطبوعات د درغلیو، ټگیو، برگیو، رشوتونو او نورو ټولنیزو فسادونو په رسوا کولو کې کارنده ونډه اخلي، نو ځکه خو ددې کارونو عاملین هڅه کوي، چې د خپرونو د پردې پر مخ څرگند نه شي او له خپل پلان کړي جنایت څخه تېر شي.

ازاد مطبوعات د ټولنې واکمنو ته لاره بښي، نیمګړتیاوې ورته بیانوي او دا څرګندوي چې که شپه تیاره ده مې په شمار دي؟ د ټولنې د برخليک په ټاکلو او د هغې په وده او پرمختیا کې د ټولنې وګړي متوازنه او انډولیزه ونډه لري.

ازاد مطبوعات له رسمي هغو سره د مثبت رقابت او سیالۍ له لارې د ټولنې وګړو ته نوي او رنګارنګ مطالب برابروي، چې ټولنه پرې خپل ذوق خړوب کړي.

په ازادو خپرونو کې ډېر هغه استعدادونه غوړېدلای شي، چې په رسمي خپرونو کې ورته چانس نه وي، په ازادو خپرونو کې روزنیزه برخه له کوم مستقیم فشار پرته عملي کېږي. د ازادو خپرونو پرمختیایي تګلوری افقي دی، کین او بڼي لوري ته وده کوي، له یوې واحدې نقطې پیلېږي او دواړو خواوو ته غځېږي. لوستونکي یې هم دواړو خواوو ته وده کوي او خپل ذوق خړوبوي، پر لوستونکي کوم فشار نه شته، هرې خوا ته چې غواړي حرکت کولای شي، لکه په دې لاندې شکل کې:

پیل ټکی

په دې ډول په ازادو مطبوعاتو کې د لوستونکي د استعداد د غوړېدنې امکانات زیات دي.

د ښوونې او روزنې د اصولو له مخې نامستقیمه ښوونه او روزنه تر فشاري هغې ښه ځکه ده، چې پر لوستونکي باندې له کومې ذهني سترګیا، نارامۍ او احساس پرته عملي کېږي او د هغه د مینې اولېوالتیا کچه اوچتوي.

د ازادو مطبوعاتو له لارې کېدای شي، د ټولنې د یو شمېر وګړو ژوند هم خړوب شي او پانګه هم لاسته ورشي، د ازادو خپرونو له دومره ښېګڼو او ګټو سره سره یو شمېر نیمګړتیاوې او زیانونه هم لري، چې دلته به د ځینو یادونه وکړو:

نیمګړتیاوې او زیانونه:

هغه ټولنې چې ملي پیوستون او یووالی یې ښه کوشېر شوی نه وي، ازاد مطبوعات کولای شي، په داسې ټولنو کې ذهني انارشي رامنځته کړي، هغه یووالی چې د کلونو په اوږدو کې یا د زورواکۍ او یا هم د نورو عواملو له کبله رامنځته شوی، متضرر کړي او په پای کې فزیکي ټکر ته لاره اواره کړي.

که ازاد مطبوعات دخپلې ټولنې ملي ګټې په پام کې ونه نیسي، نو ټولنه انحرافي لوري ته کشولای شي.

که چېرې ازاد مطبوعات د اقتصادي ګټې له درکه دوراني حرکت ونه لري، يانې خپل لګښت بېرته پوره نه کړي او ورځنۍ پانګه يې زياته نه شي، نو چلوونکي يې مجبور دي له کورنيو او بهرنيو نامشروعو سرچينو سره اړيکي ونيسي او خپله بقا تضمين کړي، ازاد مطبوعات د خپلو شخصي ګټو او شهرت لپاره کله کله داسې شيان خپروي چې ټولنه او په تېره بيا ځوان پښت اخلاقي انحراف ته راکاږي.

کله کله ازاد مطبوعات تر دې حده هم لاس غځوي چې د خلکو په شخصي ژوند کې مداخله کوي، يا له ځينو اشخاصو حق السکوت اخلي او يا ورڅخه د خپلو تبليغاتي امکاناتو په واسطه د باد بڼکه جوړوي، په دې ډول په ټولنه کې د سالم شخصيت د پاتې کېدنې شونتيا کمزورې کوي. که پر ازادو خپرونو چالاکه، درغلن او فاسق اشخاص حاکم شول، نو ټولنه له ډېرو بدمرغيو سره مخامخولای شي. هغو ټولنو کې چې ګڼ قوميزه دي او د ملي ستراتيژۍ بنسټ په کې د کوم قوي واکمن جريان له خوا نه ملاتړېږي، نو ازاد مطبوعات کولای شي، د قومي او سيمه ييزې تفرقي اورته لمن ووهي.

لنډه دا چې که ازاد مطبوعات بيا هم د يوې ملي ستراتيژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو ډېر زیانونه راولاړولای شي، په هغو ټولنو کې چې ازادو مطبوعاتو وده کړې او بيا ټولنو د هغو په واسطه دوه اړخيز پرمختګ کړی، هلته د رسمي او نارسمي خپرونو چلوونکي پر څو اساسي موضوعاتو سره متفق وو، لکه

هېواد، ملي ژبه، دين، ملت د ولس ښېرازي اوځينې نور اساسي توکي، هريوه پورتنیو ارزښتونو ته خدمت خپله دنده گڼله، خو زموږ په شان وروسته پاتې ساتل شوې ټولنې کې چې د ازادو خپرونو ډېره کمه تجربه او مزه يې ليدلې، حالات بل ډول دي، دلته د لوستي قشر کچه دومره نه ده، چې ازاد مطبوعات دې بېرته دوراني حرکت وکړي او خپل لگښت دې پوره کړي او نه د واکمنو کلتوري زغم دومره دی چې رښتيا دې هم يوه ازاده خپرونه ومني او وزغمي، خير نو زموږ ټولنه ازادو خپرونو ته اړتيا لري او که نه؟ غواړو ددې پوښتنې په باب څه څرگندونې وکړو:

زموږ په ټولنه کې د ازادو خپرونو اړتيا:

زموږ ټولنه هم لکه د نورو ټولنو په شان ازادو خپرونو ته اړتيا لري، ځکه چې اوسنۍ رسمي خپرونې نه د شمېر او نه هم د څرنگوالي له پلوه د ملت اړتياوې خړوبولای شي. ان د واکمن جريان غوښتنې هم نه شي پوره کولای. د اوسنيو رسمي خپرونو اساسي نيمگړتيا دا ده چې له دې مطبوعاتو څخه د خپرونو ډېرې ژوندۍ، متحرکې او اساسي برخې لکه ټلويزيون او انټرنېټ منفي شوي، راډيويي خپرونې کمې شوي او يوازې په سپوره تبليغاتو او د مستقيم فشار پر تبليغاتي وسيلو اوښتي دي. پاتې خپرونې هم د وخت په عصري تخنيکي وسايلو سمبالې نه دي، وچ انحصار پرې حاکم دی او زيروح تصوير چې د چاپي خپرونو اساسي برخه ده، ترې لرې شوی دی. دا چې زيروح تصوير د واکمنو په تعبير له شريعت سره ټکر خوري او ناروا گڼل کېږي دا نو د هغوی خپل

اندود دی، خو که څوک مطبوعات غواړي او بیا د هغو اغېز، نو بیا خو تصویر د مطبوعاتو یوه اساسي برخه ده او هغو ته روح ورکوي، بې تصویره مطبوعات، بې روحیه مطبوعات گڼل کېږي او ډېره سپېره ښکاري. کله چې څوک یوه خپرونه راواخلي، نو لومړی یې تصویر، بیا عنوان او بیا متن ته پام کوي، واکمن وغواړي که ونه غواړي د ډله ییزو رسنیو یوه داسې څپه روانه ده، چې ولس مجبور دی هغو ته مخه وکړي، په نننۍ عصري نړۍ کې د انټرنټ په ناپایه سمندر کې د هېڅ شي کمی نه شته او نه پرې د چا مطلق سانسور څه اغېز کوي. هلته به هرڅوک هرڅه چې غواړي لاسته راوړي، نو بیا به د ازادو خپرونو مخالفین څه کوي؟ ښه به دا وي مخکې تر دې چې د نورې نړۍ فرهنګي یرغل زموږ د ولس پر ذهن خپله څپه خوره کړي، موږ باید خپل مطبوعات ورته قوي کړو. افغانستان کې د گوتو په شمار څو مجلې او اخبارونه خپرېږي او په پېښور کې یو څو عنوانه ازادې افغاني خپرونې فعالیت کوي، چې دا ټولې زموږ د ملت په سلو کې د (۲) برخې وگړو اړتیا هم نه شي پوره کولای، د خپرونو ډېرول زموږ د ملي شعور د بیدارۍ نښه گڼل کېږي او د لوستونکو د شمېر زیاتون څرگندوي، د امریکا متحده ایالتونه به یې د بېلګې په توګه وړاندې کړو: په دې هېواد کې له سلگونو ټلويزیوني چاپنلونو او د انټرنټ پر بېشانه نړۍ سربېره له ورځپاڼې نیولې تر اوونیزې، میاشتني او کالني پورې ټولې (۱۱زره) عنوانه خپرونې کېږي، چې کلنۍ تیراژ یې د انسان تر

تصوره هم اوچتېږي. په دې کې داسې خپرونې هم شته چې هره ورځ په لسگونو مليونو ټوکه خپرېږي او داسې کتابونه هم شته، چې تیراژ يې (۵۰) مليونو ټوکو ته رسېږي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې له تعليمي کتابونو پرته، د امير شېرعليخان له وخته تردې دمه پورې د ټولو چاپ شويو کتابونو عمومي شمېر (۵۰) مليونو ټوکو ته نه رسېږي. تېر کال په پېښور کې د ازادو ليکوالو له خوا تر (۲۰۰) عنوانو زيات پښتو کتابونه چاپ شوي وو او دا زموږ په خپرنيز تاريخ کې يو بېساری ريکارډ و. خو د واکمنو له خوا په ټول افغانستان کې د ټولو چاپ شويو کتابونو شمېر لس عنوانو ته نه رسېده، تر دې يو کال دمخه يوازې په لندن کې ټول (۶۰) زره عنوانه کتابونه چاپ شوي وو، چې عمومي تیراژ يې مليارونو مليارونو ټوکو ته رسېده. له دې پرتلنې څخه زموږ مقصد دا نه دی چې زموږ هېواد دې له دې پرمختللي نړۍ سره پرتله شي او څه شی چې هغوی لري بايد موږ يې هم همدا اوس ولرو، بلکې هدف دا دی چې موږ ته يوه ذهني رڼايي وي. په پرمختللو ټولنو کې هم يوازې دولتونو دا کار نه دی کړی، بلکې هغوی دومره کړي چې له خلکو څخه يې د ذهني سانسور او اختناق وېره او پرده لرې کړې ده. که چېرې زموږ په خپل هېواد کې د خپرونو ازادي وای، نو دا (۲۰۰) عنوانه کتابونه ولې هلته نه چاپېدل، هغه په مليونونو کلداري چې له دې درکه د پاکستان د پانگې برخه شوې، ولې زموږ هېواد ته نه پاتې کېدلې.

ددې خبرې یادون هم ضروري دی، چې زموږ ټولنه له کلتوري، مذهبي او ذهني پلوه دې حالت نه ده رسېدلې، چې د نورو ټولنو په شان دې هرڅه وزغمي او یا دې هرڅه پرې وزغمل شي او هر ډول خپرونوته دې اجازه ورکړل شي، که څو اساسي اصول او آرونه، په پام کې ونیول شي، نو د ستونزې حل راوتی شي.

اسلام:

ټولې خپرونې باید اسلامي اصول په پام کې ونيسي، یانې داسلام خلاف باید نه وي.

افغانستان:

هېڅ خپرونه باید د افغانستان د خاورې بشپړتیا متضرره نه کړي.

ملت:

هېڅ خپرونه باید ملت ضد لیکنې ونه لري، بلکې ټولې خپرونې دې هڅه وکړي، چې د پورتنیو درېیو سترو ارزښتونو د پاللو او ساتلو لپاره هاند و هڅه وکړي.

که چېرې ازادې خپرونې د یوې دقیقې، ملي-اسلامي ستراتیژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو زموږ خو بیا یوه شاته پاتې ساتل شوې ټولنه ده. دې کې ډېره ازادي د ډېرې انارشۍ په مانا ده. هرڅوک چې هرڅه غواړي هغه به خپروي، ټولنه به بیا له ذهني، قومي، سیمه ییز او مذهبي پلوه ووېشل شي او د هېواد تجزیې ته به لاره اواره کړي. زموږ په ټولنه کې د ازادو مطبوعاتو

چلوونکي هم بايد د خپلو مالي سرچينو خبره سپينه کړي. ځکه چې دلته هېڅ خپرونه که څه هم ډېره بڼه، هم وي بېرته خپل لگښت نه شي پوره کولای، ددې لپاره چې د ولس، حاکمیت او ازادو خپرونو د چلوونکو ترمنځ پوره باور ټینګ وي، بايد مالي سرچينې څرګندې وي.

په اوس حالت کې که زموږ په ټولنه کې د ازادو خپرونو لپاره دغه لارې په پام کې ونیول شي، بې ګټې به نه وي: تر ټولو لومړی بايد خپله دولتي مطبوعات ازاد شي، که دولتي مطبوعات رښتیا هم ازاد شي او د ټولنې غوښتنې پوره کړي، نو خو بیا نورو خپرونو ته اړتیا نه احساسېږي، پر اوسنیو دولتي خپرونو واکمن وچ سانسور، د تصویرونو او ژوندیو موجوداتو د تصویرونو نه خپرول، خپله ددې سبب شوي، چې دولتي خپرونې بې ارزښته او یوازې د واکمن جریان د ګټو ښکارندويې وکړي، که واکمن غواړي چې په رسنیز او خبري ډګر کې له نورې نړۍ سره سیال شي، نو د هغو دخپرونو پروړاندې باید یو خپرني دفاعي او تعرضي سیستم ولري، که غواړي د انټرنټ په ناپایه سمندر کې دخپل ځان پرضد د زهرجنو تبلیغاتو له توپاني خپې څخه بچ شي، نو انټرنټ کې باید خپله صفحه او ونډه ولري، که غواړي چې د نړۍ د سلګونو ټلويزیوني چاینلونو ژوندي تبلیغات خنثی کړي، نو باید دولتي ټلويزیوني چینل ورته ولري، مانا دا چې انټرنټ ته انټرنټ، ټلويزیون ته ټلويزیون، راډیو ته راډیو، ورځپاڼې ته ورځپاڼه او نورو خپرونو ته باید نورې خپرونې ولري.

که چېرې دولتي مطبوعات همداسې پر يوه اړخيز واک او سپک روان وي، نو بيا خو دې هغو خپرونو ته اجازه ورکړي، چې د يادو شويو اصولو خلاف نه وي، مالي سرچينې يې هم معلومې وي او له هر پلوه تر دولتي خپرونو څخه بڼې دي، دا خپرونې به تريوه حده د ولس هيلې خړوب کړي.

که چېرې په دې ټولو لارو کې يوه هم نه منل کېږي، نو دا به دا مانا ولري چې زموږ ټولنه له خپلو ډېرو حقوقو، له هغې جملې څخه د بيان له ازادۍ څخه چې خپله يو اسلامي اصل هم گڼل کېږي، بې برخې ده.

د فرهنگي کار وېش

دا ليکنه زما په مدیریت، د شمشاد مجلې په وروستی
کچه کې د سريزې په توګه راغلې ده.

په هره ټولنه کې چې د هغو د وګړو ترمنځ د کار وېش رامنځته شي، نو هم ورسره د ټولنې پرمختګ ته لاره اوارېږي، هم کار په ښه ډول ترسره کېږي او هم د کار پراجرا کوونکو باندې فشار کمېږي. د اوسنۍ نړۍ او د پرمختللو ټولنو د پرمختګ يو اساسي علت همدا دی چې کارونه يې تخصصي او ځانګړي کړي دي، هر څوک چې په کوم کار کې مهارت لري، همغه ورته سپارل کېږي او ترسره کوي يې.

له نن نه لس کاله وړاندې (د ۱۳۲۹ ل کال د لړم پر ۲۵ مه نېټه)، په کابل کې (خوشال فرهنگي ټولنه) جوړه شوه، ددې ټولنې د جوړېدو اساسي هدف دا و چې افغاني ملي فرهنگ او د هېواد ملي ژبې ته زيات او وړ خدمتونه وکړي.

ټولنې دخپل ښه انسجام، اوډون او پرمختګ په هيله د خپلې کړنلارې، تګلارې او د ارمان پلي کېدو لپاره په خپل تشکيلاتي جوړښت کې تر (۱۵) زياتې بېلابېلې څانګې جوړې کړې، لکه د

شعر خانگه، د داستان خانگه، تياتر او موسيقي خانگه، د کره کتنې، خپرنې، ځوانانو او نړيوالو اړيکو خانگې او داسې نورې... ددې خانگو لپاره داسې کسان دمسولينو په توگه وټاکل شول، چې هم يې مسلکي مهارت درلود، هم يې واک و ځواک او هم يې خپله له همدې کار سره مينه او لېوالتيا وه، نو ځکه خوتولنې د يو کال په بهير کې وکړای شول، تر لسو زياتې علمي او ادبي غونډې جوړې کړي او څلور عنوانه کتابونه خپاره کړي. ددې کار د پرمختگ اساسي علت دا و چې کار اهل کار ته ورسپارل شوی و. که چېرې پر هېواد باندې د ناوړين له پاسه بل ناوړين نه وای راغلې، نو زيات اټکل او باور و چې دې ټولنې به ډېر زيات فرهنگي کار کړی وای.

زه (يون) پر هغه وخت د خوشال فرهنگي ټولنې په چوکاټ کې د ځوانانو د ادبي انجمن (خانگې) مسول ټاکل شوی وم. کله چې د ۱۳۷۱ل کال په پيل کې په افغانستان کې دولتي او سياسي نظام سره وپاشل شو، نو د خوشال فرهنگي ټولنې اکثره غړي په تېره بيا د لارښودې شورا غړي، مهاجر او د نړۍ په يو شمېر هېوادونو کې خواره شول، د ټولنې دفتر لوت او فرهنگي کار هم تر يوه وخته پورې پر ټپه ودرېد، خو موده وروسته په کابل کې د خوشال فرهنگي ټولنې لارښودې شورا او اجرائيه هئيت يو شمېر غړي سره جرگه شول او پرېکړه يې وکړه چې د حالاتو له پېچلتيا سره سره هم بايد موږ خپل فرهنگي کار ته دوام ورکړو. څرنگه چې هغه وخت د زيات فرهنگي کار لپاره حالات پوره مساعد نه وو، د

اکثرو مشوره او پرېکړه دا وه چې موږ به په اوس وخت کې یوازې د شمشاد مجلې او ځینو نورو کتابونو د چاپ او خپراوي په واسطه د خوشال فرهنگي ټولنې نوم ژوندی ساتو او کله چې بیا حالات ښه شول، نو پر هر اړخیزو فرهنگي کارونو به لاس پورې کړو.

د شمشاد مجلې لومړۍ گڼه د ۱۳۷۰ل کال په بهیر کې د خوشال فرهنگي ټولنې د لارښودې شورا د څو تنو غړو په علمي او تخنیکي هلو ځلو، د پوهنمل بریالي باجوړي په مدیریت او د احمد تکل په مرستیالۍ خپره شوه.

د ۱۳۷۱ل کال د ناوړو حالاتو له امله استاد باجوړی هم د ټولنې د یو شمېر نورو غړو په څېر پېښور ته راغی، په کابل کې د ټولنې لارښودې شورا او اجرائیه هیت پاتې غړو د شمشاد مجلې مدیریت زما او مرستیالي یې دلال پاچا ازموڼ پر غاړه کړه.

تر ۱۳۷۲ل کال وروسته له لومړۍ گڼې پرته دادی تردې گڼې پورې موږ (۱۲) پرله پسې گڼې په ټکنی او ځنډني ډول خپرې کړې، د مجلې ټکنی کېدل او ځنډېدل، له دې امله وو، چې مجلې هېڅ ډول مالي پانگه نه لرله، یوازې د ځینو فرهنگیانو او فرهنگپالو پر مرسته او بسپنويي ډډه لگوله. د ټولنې د اصلي غړو تیت وپرک کېدل بله رېږه وه چې د مجلې پر وخت چاپول یې ناشوني کړي وو او همدارنگه د ځای او چاپېریال بدلون بل عامل و چې موږ یې بېوسه کړي وو، خو له دې ټولو ستونزو سره سره موږ یوازې دوامره وکړای شول چې مجله نیم ژواندې وساتو.

د یادولو وړ بله خبره داده، چې د شمشاد مجلې د ټولو گڼو په خپراوي او د لیکنو او چاپ لگښت په برابرولو کې د هېواد د تکره لیکوال سرمحقق زلمي هېوادم مل مرسته او لاسنیوی ډېر اغېزناک او مثمر و، که چېرې د هېوادم مل صاحب مرسته، منډې ترې، هڅونه او هر اړخیزې مرستې نه وای، نو (شمشاد) به درېیمې گڼې ته هم رسېدلې نه وای.

کله چې موږ په پېښور او کابل کې د یو شمېر نورو نویو او اغېزناکو فرهنگي فعالیتونو لپاره هلې ځلې پیل کړې او په دې دواړو ځایونو کې مو مسولیتونه او کارونه ډېر زیات او درانه شول، نو شمشاد نوره هم پسې ټکنۍ شوه او کله چې بیا هېوادم مل صاحب له پېښور نه جرمني ته لاړ، نو د مجلې په چاپولو کې نور ځنډ هم پېښ شو.

له ډېره وخته راهیسې زه په دې فکر کې وم، چې د شمشاد مجلې پازوالي (مسولیت) خپله هېوادم مل صاحب ته وسپارو، ځکه چې شمشاد یوه علمي او اکاډمیکه مجله ده او د هېوادم مل صاحب له آر مسلک سره ښه اړخ لگوي او هم یې دی په ښه څرنگوالي سره ترتیبولای او چاپولای شي، خو بیا به مې ځکه جرئت مړای شو چې ما ویل نه چې د هېواد مل صاحب په زړه کې څه ونه گرځي، چې زه له کاره اوږه تشوم او دده پر گڼو بوختیاوو سربېره ددې کار ټول بار هم ده ته ورسپارم.

خو کله چې هېوادم مل صاحب جرمني ته لاړ، نو موږ ټولو ته خو څرگنده وه، چې هغه د فرهنگي کار و زیار دومره مېړنی دی، چې

هېڅکله هم وزگار کېناستل خوند نه ورکوي، ضرور به يوه مجله او يا خپرونه راوباسي، نو چې بله نوې خپرونه پيلوي، ښه به دا وي هغه خپرونې چې د له منځه تلوپه حالت کې دي او يا ځنډنۍ دي، هغه له مرگ او ځنډه راوژغوري. په همدې فکر کې وم چې د هېواد پياوړې ليکوال (زرين انځور) له جرمني څخه پېښور ته راغی او د هېواد مل صاحب د اوسنيو فرهنگي بوختياوو او پلانونو په باب يې راسره خبرې وکړې، انځور صاحب وويل چې ما په زړه او ذهن کې يوه نقشه جوړه کړې چې که چېرې تاسې ورسره موافق يئ نو بيا کېدای شي چې پر هېواد مل صاحب فشار راوړو او دا خبره پرې ومنو. البته دا خبره ما تراوسه له هېواد مل صاحب سره شريکه کړې نه ده، خو که تاسې موافق ياست او بيا موږ او تاسو ټول له هېواد مل څخه هيله وکړو، نو زما باور دی چې وبه يې مني.

انځور صاحب وويل: زما طرحه داده چې پر تاسې باندې هم کارونه تر حده زيات شوي او ښه زيات مصروفيت يې، د شمشاد مجلې مسوليت هم ستاسو پر غاړه دی، مجله ډېره ځنډنۍ شوې که ددې مجلې مسوليت هېواد مل صاحب ته وسپارو يو خوبه مو دا مجله له ځنډني حالت نه را ايستې وي او بله به مو د همدې مجلې له لارې خوشال فرهنگي ټولنه هم له هېرېدو څخه ژغورلې وي.

ما چې د انځور صاحب دا نظر واورېد، نو لکه يو دروند بار مې چې له اوږو لرې شوی وي، ورته مې وويل چې ما خو له شرمه غږ نه کاوه، تر يو کاله زيات وخت وشو، چې په همدې فکر کې يم، دا خو داسې کار دی چې هم ثواب دی هم خرما؛ هم به مجله چاپ شي هم

به ټولنه له هېرېدو څخه وژغورل شي او هم به د هېواد مل صاحب په شتوالي کې د مجلې پوهنيز او اکاډميک څرنگوالي او څومره والي ته زيات کار وشي. دا خو نور اعلى نور شو.

څو ورځې وروسته مو په پېښور کې د خوشال فرهنگي ټولنې د لارښودې شورا غړو يوه غونډه جوړه کړه او په هغې کې مو همدا خبره مطرح کړه، هغو ټولو همدا نظر معقول وگاڼه او ويې مانه، بيا مو هېواد مل صاحب ته د ټولنې د لارښودې شورا د غړو وړاندیز ورولېږه او هغه ومانه.

په دې ډول موږ د شمشاد مجلې د ژغورنې لپاره يوه گټوره هڅه وکړه، زه باور لرم چې د هېواد مل صاحب په هڅه، کاروزيار به (شمشاد) رښتيا هم (شمشاد) شي، پښتو ادب او هېواد ته به غوره خدمتونه وکړي.

زه په داسې حال کې چې هېواد مل صاحب ته مبارکي واييم او د هر راز فرهنگي کار او همکارۍ ژمنه ورسره کوم، له درنو لوستونکو څخه د مجلې د چلوونکي له دريځه خداى پاماني اخلم، خودې سره سره د دې خبرې يادول هم ضرور بولم، چې له مجلې سره به هر ډول ليکنۍ او نوره تخنيکي همکاري کوم.

په ټوله فرهنگي مينه

محمد اسمعيل يون

گران خوشال روھي ته داوښکومراوی

ليک

دا ليکنه ما د خدای بښلي استاد روھي د مړينې د خبر په اورېدو سره
چې پر همغه شپه له بي بي سي راډيو څخه خپور شو، کړې وه. دا ليکنه
يا په شمشاد مجله، د استاد روھي ياد، اثر او ځينو نورو خپرونو کې
خپره شوې ده.

ته يوازې وي؟ تادخپل پلار جنازه يوازې پورته کړه؟ هغه خود علم
اوپوهې يو غرو. تادهغه روح ته څنگه اوږه ورکړه؟ تاپه کوم زور
هغه له ځمکې پورته کړ؟ ايا نهيلی نه شوې؟ شاوخوا دې ونه کتل؟
کتلي به دې وي! څومره به نهيلی شوی يې! هېڅوک به نه وو، ته
به يوازې وي! گڼ شمېر خپلوان به دې سترگوته ودرېدلي وي،
وطن به دې ياد شوی وي، کلی به دې ياد شوی وي، خپله هديره به
دې ياده شوې وي! اوکه يوازې په غمونو کې به ډوب وي اود مينې
د غره جنازه دې وړله؟ ووايه «اجمل» هم درسره و اوکه نه؟ کټ
خوڅلور بازوگان لري اوتاسو خودوه وروڼه وئ. ووايه نور بازوگان
چانيولي وو؟ خپلو که پرديو؟ اجمل خوبه تل دگل په شان غوړېدلی

و، ووايه دخپل پلارد عاطفي مينې د برجونو نړېدو د هغه گل
 خواني د ملاتير کوډ کرکه نه؟ موږ ډېر لرې وو، ډېر بې وسه ،
 خوتاسې به ډېر ډېر بې وسه وي. ضرور به مو دخپل وطن هربوتي ،
 هره تره او هر سپی سترگوته ودرېدلي وي !

روهي صاحب خوله خپل هېواد سره ډېره مينه درلودله . وايي چې
 د مسافرو په پردي وطن کې ځنکدن ډېر سخت وي ، خپل وطن يې
 سترگوته ودرېږي . ووايه دروحي صاحب ځنکدن څنگه و؟ خپل
 وطن يې سترگو کې ډېر گرځيده که څنگه ؟ ايا د ځنکدن په وخت کې
 مودهغه مخ د وطن قبلې ته راړولی وکه نه ؟ او که دا ارمان موهم
 ورته پوره نه کړ؟

له مانه خوبه ډېر گيله من وي، ځکه زما اوستا خود زړه ياري وه،
 کاشکې خدای پاک پر مينې نه وای مين کړی، که نه نواوس خويې
 بايد وزرونه را کړي وای چې دخپلې مينې د ځنکدن وروستي سلام
 ته خو ورغلی وای . زه زړه چاته تش کړم . ته خوبه وي له نړېدې دې
 د عواطفواو مينې دکوه طور جنازه وليدله او تنده به دې بڼه ماته
 کړې وي، خوکاشکې يو ځل يوبل سره مخ شواو خپل زړونه يودبل
 پر زړه کېږدو او وگورو چې د چاپه زړه کې دا ورغرونه زياتې زلزلې
 کوي .

روهي صيب په پردېسۍ کې د ابدې سفر لمن ونيوه، گوري چې
 امانتي يې گور کې کېږدئ، که بيا موږ کې متره پيدا شوه، نو هې
 به يې خپل هېواد ته راوړو. د پښتنو د يوبل پوهاند په شان يې پر

قبر وليکۍ چې: «دا د پردېس محمد صديق روحي قبر دی که
پښتنو زلمو کې چېرې مټره پيدا شوه، نو هډوکي دې خپل وطن ته
يوسي» بيانو که يو وخت زموږ د کړېدلي او مړي ملت روح
وغورېده، نو بيا به يې دهېواد په مينه کې ستړي هډوکي، خپل
وطن ته راوړي او زموږ ددې مسافر پوهاند ټکلی روح به ارام شي.

په ټپي مينه

ستابېوسه يون

۲۹-۲-۱۳۷۵

کابل-افغانستان

اوسني استوگن ادبي بهير ته

يوه لنډه کتنه

دا ليکنه د باختر مجلې د ۱۳۷۸ل کال په لومړۍ گڼه کې چاپ شوې ده، په دې ليکنه کې د طالبانو د واکمنۍ تر پيل وروسته دوه-درې کلن ادبي بهير خپرل شوی دی.

په هره ټولنه کې سياسي، پوځي او ټولنيز شرايط د هغې ټولنې د ژوند په بدلون او اوښتون کې زيات اغېز لري. ادبيات د ټولنې د عواطفو او اخلاقو هنداره گڼل کېږي، د ټولنې نښېگنې، بدگنې، دردونه، غمونه، خوښي او سوکالي ټول په ادبياتو کې خوندي او له يوه پښت نه بل ته لېږدي. له همدې کبله خو وايي چې «ادبيات د ټولنې وجدان دی». د جگړه ييزو شېبو ادبيات طبعاً د جگړې رنگ لري، ضرور به د غم، درد، وینو او مرگونو انځورونه پکې وي. اوس چې موږ د هېواد په داخل کې خپل ادبي بهير ته گورو، نو د واکمنو شرايطو څرگند او نيمه څرگند انځورونه مو تر سترگو کېږي. له څو کالو راهيسې چې زموږ ټولنه د پرمختگ پرځای د شاتگ پر لوري روانه ده او د ژوندانه بېلابېلو خواوو ته درانه زيانونه اړول شوي، ادبيات او

ادبي بهیرونه هم زیانمن شوي دي. خو که د ټولنې د نورو خواوو په انډول د ادبیاتو زیانمنې، ټکنې کېدل او پرشاتګ په پام کې ونیول شي، نو ادبیات او ادبي بهیرونه هغومره نه دي زیانمن شوي لکه څنګه چې د ټولنې د ژوند نورې خواوې ټکېدلي او زیانمنې شوې دي. ددې یو علت به هم دا وي چې ادبیات د یو فزیکي موجود په توګه د یو اثر تر چاپ وروسته مطرح کېږي، د جګړې ځانګړنې دادي چې لومړی فزیکي ودانۍ ړنګې کړي او بیا ذهني او مانیزه شتمني.

د افغانستان د تېر شل کلن ناوړین په بهیر کې هر سیاسي پړاو او پوځي بدلون پر ادبیاتو خپل اغېز شیندلای دی. سره له دې چې ددې شل کلن ناتار اورنیو شپږو زموږ له ادبیاتو، سره لیکه راوتاوه کړې ده خو دې سره سره په هر سیاسي او پوځي پېر کې ادبیاتو او ادبي بهیر د خپلو ځینو ځانګړنو له مخې له یوه پړاو څخه بل ته توپیر موندلای دی.

زه غواړم د ۱۳۷۵ل کال د تلې میاشتې تر پنځمې نېټې وروسته چې په هېواد کې یو بل سیاسي، پوځي او ان فزیکي بدلون راغی، پر ادبي بهیر یو څه رڼا واچوم:

له ۱۳۷۵ل کال راهیسې د هېواد په استوګن ادبي بهیر کې د ادبیاتو د نورو برخو په انډول شعري یا نظم، زیات مطرح شو. ددې وجه داده چې له نظم څخه د سیاسي موخو لپاره ګټه واخیستل شوه. څرنګه چې په افغانستان کې مطبوعات د نورې نړۍ په انډول زیات شاته پاتې دي او هم د ټولنې اکثریت برخه نالوستې ده، نو له

دوی سره د ذهني اړیکو د ټینګولو او پر دوی اغېز شیندلو لپاره شعر یا نظم تر ټولو ښه وسیله شوه. پر موسیقي، سینما، تمثیلي ټوټو او ځینو نورو تفریحي پروګرامونو ټینګ او سست بندیز هم (نظم) ته ددې لاره اواره کړه، چې ځینې خلک ترې د (ترنم) په بڼه د موسیقي خوند هم واخلي.

تر ۱۳۷۵ ل کال وروسته په کابل او ننګرهار کې څو ځله لویې مشاعرې وشوې چې په لسګونو، نه، بلکې په سلګونو شاعرانو او ناظمانو پکې ګډون وکړ، ځینو ته د خپل کلام د اورولو نوبت هم ونه رسېده، خو په همدې بهیر کې د څو علمي او ادبي سیمینارونو د جوړولو هڅه هم وشوه او ځینې جوړ هم شول، خو په دې پرې سختۍ د سیمینارونو لپاره په ټاکلې برخه کې لیکنې برابرې شوې. له شعر یا نظم سره د هر یو لوستي او نالوستي مینه ځکه ده چې یو خود لوستو پر وخت د پړ وخت نه غواړي او بل هغه څوک چې نالوستي دي، هغو ته خود (ترانو) په بڼه له راډیو څخه وړاندې کېږي او د هغوی د ذوق د خړوبېدو سبب کېږي. له همدې کبله خو په راډیو کې هغه (وخت) چې پخوا به موسیقي ته ورکول کېده، اوس ترانو ته وقف شوی دی. په راډیو کې داسې نظمونه هم خپرېږي چې ان د سیاسي تبصرو ځای نیسي او د حکومت د رسمي نظر ښکارندويي کوي.^(۱)

په هرات، کندهار، غزني، کابل او ننګرهار کې چې کومې خپرونې کېږي په هغو کې نظم ته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

نظم ته د ځانگړې پاملرنې له کبله خود د «اسلامي امارت» په نوبت د شعرونو دوه کتابونه: (پکړۍ کې کم نه يې له کاکله گلله) او (اهاړ) هم چاپ شوي دي. په داسې حال کې چې په نورو برخو کې کوم کتاب نه دی چاپ شوی، يوازې په فرهنگي برخه کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا د افغانستان د فرهنگ د بيا رغونې په باب د جوړ شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې او په سياسي برخه کې د اسامه بن لادن په باب د شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې ده.

هغه شاعران چې په هېواد کې استوگن دي هغوی هم د خپلو نورو ليکنو په انډول شعري مجموعې زياتې چاپ کړي دي. په همدې دريو کلونو کې يوازې ځوان شاعر عبدالغفور لېوال د شعرونو درې ټولگې، ځوان شاعر قاضي محمد حسن حقيار د شعرونو يوه ټولگه، د ځوان شاعرانو عبدالعزيز غيرت، اجمل اند، صديق الله بدر او نور محمد لاهو د شعرونو يوه مجموعه چاپ شوې دي. په تنگهار کې د څو تنو ځوانو شاعرانو گډ شوي جونگ (په سيله کې گلابونه) هم چاپ شوي دي، له دې څخه دا خبره څرگندېږي چې په هېواد کې د ادبياتو د نورو برخو په انډول شعري يا نظم ته پاملرنه زياته ده. په همدې بهير کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب د ادارې په چوکاټ کې په ځينو سيمو کې د ليکوالو ټولنې هم جوړې شوې، چې کولای شو د «الينگار فرهنگي يون» او د «خوست ادبي ټولنه» د بېلگې په توگه ياد کړو.

ددې دواړو ټولنو د هرې يوې غړې له پنځوسو څخه تر سلو تنو پورې رسېږي. ددې دواړو ټولنو اکثره غړي شاعران دي او ځينې يې بيا د ادب په نورو څانگو کې هم ليکنې کوي. پخپله په کابل کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب اداره هم په منظم ډول په هرو پنځلس ورځو کې يو ځل د کره کتنې غونډه کوي او هغې کې د ځوانو شاعرانو او ليکوالو شعرونه او لنډې کيسې ارزول کېږي.

که په ټولنيز ډول د هېواد اوسني ادبي بهير ارزول کېږي، نو سړی ويلای شي، چې د شعر او نظم برخه يې زياته گړندۍ او غوښنه ده، د ادب بله هېڅ څانگه ورسره د پرتلې وړ نه ده، په ځانگړي ډول د څومره والي له پلوه.

د څرنگوالي له پلوه هم سړی د هېواد اوسني شعر ته ډېرې هيلې لرلای شي. له منظومو ترانو او شعاري نظمونو پرته چې د وخت د غوښتنو پر بنسټ رامنځته شوي او موسمي عمر او بڼه لري، نور گڼ شمېر داسې شاعران هم شته چې شعرونه يې له هنري ارزښتونو څخه ډک دي، د ټولنې ډېره بنکلي انځورگري يې کړې ده او شعر ته يې د تلپاتې او ياهم د ډېر عمر جامه جوړه کړې ده. که د تنگهار، خلافت، کندهار او کتاب مجلې، د هېواد، انيس او تنگهار ورځپاڼې وکتل شي، نو د شعريه پاڼو کې يې يو شمېر بنکلي شعرونه موندلای شو، چې د بشپړو هنري بنکلاوو لرونکي دي. همدارنگه د راډيو له خپو څخه هم کله کله ځينې شعرونه خپرېږي چې د خواږه ترنم ترڅنگ يې شعري جوهر هم ډېر بنکلی او

ځلنده دی. داسې ښکاري چې په هېواد کې د شعار مزي ورو ورو سستېږي او بازار يې سړېږي. په هېواد کې ددې ادبي بهير په پيل کې ځينې داسې ناظمان، چې زيات مطرح ښکارېدل، اوس ورو ورو خپل ارزښت بايلي او ځای يې شاعران نيسي، له تشو شعارونو، سپوره نظمونو او کليشه يي خبرو څخه اخير د انسان ذهن سترې کېږي او هر وخت د سړي زړه کېږي چې ښکلو شعرونو ته د زړه رازونه او غمونه وسپړي او رازونياز ورسره وکړي. په هېواد کې د شعر د برېمن يون له هيلو سره سره د ادبياتو په نورو څانگو کې د تخليقي اثارو کمې احساسېږي. که څه هم اوس په استوگن ادبي بهير کې د شعر ترڅنگ لنډې کيسې ته هم څه نا څه پاملرنه کېږي. د شعر او ادب په اداره کې کله کله پر لنډو کيسو کره کتنه کېږي. ددې ليکوالو په کيسو کې ځينې داسې لنډې کيسې هم شته چې د پوره او بشپړې لنډې کيسې په ټول پوره خبرې او د لوستونکي هنري تونده پرې ماتېږي. ځينې ښکلې لنډې کيسې په هېواد، انيس او تنگرهار ورځپاڼو او همدارنگه په کندهار، تنگرهار، کتاب او خلافت مجلو کې هم خپرې شوې دي، خو په ځانگړي او مستقل ډول دننه په هېواد کې د لنډو کيسو کومه ټولگه چاپ شوې نه ده.

پر اوسني وخت په چاپي بڼه په هېواد کې د منځني داستان او اوږد داستان کومه چاپي بېلگه ليدل شوې نه ده، البته ځينې ليکوال په خصوصي ډول يادونه کوي، چې منځني داستانونه او ناولونه يې ليکلي دي.

که په ټوليز ډول د هېواد اوسنی ادبي بهیر ارزول کېږي، نو سپری
ویلاى شي چې زموږ اوسنی ادبي برخه کې د شعریا نظم تله خورا
درنه ده. په دویمه کټگورۍ کې لنډه کیسه او ځینې هنري نثرونه
راځي. د منځني داستان او ناول برخه موزیاته خواره ده او
همدارنگه د نورو ادبي ژانرونو.

په ليکوالۍ کې د حقارت عقده

دا ليکنه هم د هيلې مجلې په يوه کچه کې خپره شوې ده.

هر انسان چې په ټولنه کې د حقارت پر عقده اخته وي، د ژوند لارې او ډگرونه پرې ورو - ورو راتنگېږي، د دې پرځای چې په ژوند کې پرمختګ وکړي، شاتګ کوي او په ټولنه کې د نورو وګړو په اندول د ژوند له کاروانه شاته پاتې کېږي.

عقده من او کينه ګر شخص په حقيقت کې د خپل ځان د بنمن دی، د دې پرځای چې پر خپل ځان کار وکړي، د نورو ژوند او کارونو ته متوجه وي، دا ډول اشخاص ټول عمر تر نورو خپل ځانونه ټيټ ګڼي او همدغه حقارت ورو - ورو د دوی پر ذهني او روحي عقدو بدلېږي او دا بيا د دوی د ذهن او روان د ځينې لامل ګرځي او په نتيجه کې دا شخص هم له فکري پلوه او هم له جسمي پلوه ډېر کمزوری کېږي.

ارواپوهان وايي: په ټولو ژونديو موجوداتو کې د زهرو ماده د همغه ژوندي موجود له قهر او غوسې څخه جوړېږي، همدا قهر او غوسه د وخت په تېرېدو سره په زهرو بدلېږي. دوی د بېلګې په توګه د (مار) يادونه کوي. ارواپوهان وايي: مار چې په ژوندانه کې له ګرمۍ، يخنۍ او يا له کوم بل ناعادي حالت سره مخامخ شي، نو په غوسه کېږي او قهر ورځي، د همدغه فشار له امله يو ډول

مايع مواد توليدوي، دا مايع مواد بيا د مار خولې ته راځي او هلته بيا په يوه ځانگړې کڅوړه کې راټولېږي، د همدې کڅوړې او د مار په خوله کې د غاښونو ترمنځ يوه لاره ده، د مار په غاښونو کې بيا ډېر نري - نري سوري دي، کله چې انسان يا بل کوم ژوندی موجود وچيچي، د همدې غاښونو له لارې همدا مايع مواد د هغه وجود ته انتقالوي او هغه له نورمال حالت څخه وباسي. ارواپوهان وايي چې همدغه ډول زهر د انسان په وجود کې هم شته، چې د قهر او غوسې پر وخت توليدېږي، خو انسان بيا ورته د مار په شان ځانگړې کڅوړه او د راټولولو ځای نه لري. نو کله چې په قهر شي، غوسه ورشي، نو له همدغه قهر څخه راپيدا شوی تاو يې ټول وجود ته تيت شي، نو ځکه يې ټول وجود کمزوری شي، دا ډول اشخاص له ذهني او جسمي پلوه چندان ځواکمن نه وي. زغم، صبر او اوسېله يې کمه وي او د هرې پېښې پرواندي ډېر ژر او چټک عکس العمل ښيي.

عقده او حقارت د ژوند په هر ډگر کې له يوې مخې منفي پايلې هم نه لري، کله - کله معکوسه (مثبت) نتيجه هم ورکوي، مانا دا چې د منفي عقدي او کيني له امله مثبت کارونه رامنځته کېږي. د نړۍ يو شمېر لوی شخصيتونه د کيني، عقدي او پېغور له امله د ستروالي پورې ته رسېدلي دي، د بېلگې په توگه يو عادي پېغور د دې سبب شو چې ستر نوميالي افغان شاعر اميرحمزه بابا پښتو شاعرۍ ته مخ راواړوه. د افغانستان د معاصر تاريخ د ډېرې درنې سټې (محمد گل خان مومند بابا) په باب هم ويل کېږي چې يو عادي پېغور د دې سبب شو، چې د ده ټول وجود او

ذهن پښتوپالنې ته واړوي، همداراز د نړۍ نورې گڼې مثبتې پېښې د همدې کینو، عقدو او پېغورونو له غبرگونونو څخه رامنځته شوي دي او شخصیتونه یې ښه ځلېدلي دي، خو د دې ډول پېغور، کینو او عقدو لوری مثبتې خوا ته و.

خو راځو دېته چې عقده، کینه او رخه په لیکوالۍ کې د لیکوال پر کار او فرهنګي هڅو څه اغېز لري؟ لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، که چېرې څوک د یو مثبت ارمان او یا هم سترې هېوادنۍ او ملي هیلې د بري لپاره په ځان کې کوم تاو، کینه او یا هم عقده راټول کړي او هغه ټول د همدې ارمان د بري لپاره وکاروي، نو بیا خو کېدی شي سترې بریاوې ترلاسه کړي، خو که چېرې کوم شخص بې ارمانه عقده من وي، یا یې هم عقده او کینه فردي وي، نو هغه بیا د خپل ځان دښمن دی، پرته له دې چې خپل ځان وځوروي او وکړوي، نور څه یې لاسته نه ورځي، د دې ډول عقدو د حل لاره یوازې دا ده چې د ده مقابل سیال شخص په هر ډگر کې تر ده وروسته پاتې شي، سره له دې چې د هغه ژوند بېل وي او د ده بېل، خو دا ډول اشخاص د خپل ژوند سوکالي او بدمرغي د نورو د ژوند له سوکالۍ او بدمرغۍ سره پرتله کوي، که د هغو ژوند ښه او ځلند و، نو د ده ژوند خراب دی، که د هغه خراب و، نو د ده بیا ښه دی. سره له دې چې د دوی دواړو د ژوند ترمنځ هېڅ ډول فزیکي، اقتصادي او یا کوم بل ډول مستقیم تړاو نه شته، استاد الفت په خپل یوه نشر کې د دې ډول اشخاصو یو ښه مثال وړاندې کوي، هغه وایي:

"زما یو دوست دی، خدای^ج هرڅه ورکړي، یو کور یې دلته، بل یې په کابل کې، بل یې یو بل ځای کې، غواوې لري، موټر لري، هستي لري، ښه د مټو او سرو خاوند دی، مانا دا چې شتمني یې ښه پرېمانه ده او ته به فکر کوي چې دی د دنیا له غمو بېغمه دی، خو دی هم کله - کله ځورېږي، کړېږي او خپه وي. خپه په دې وي، چې زما یو بل دوست دی، هغه تر ده هم زیاته هستي او شتمني لري، د ده د ځورېدلو علت دا دی چې هغه بل ولې تر ده زیاته شتمني لري".

د دې خبرې مانا دا ده چې ځینې خلک د خپل ژوند سوکالي، غم، خپګان د نورو د سوکالۍ او بدمرغۍ په کچې پورې تړي. له بده مرغه چې زموږ یو شمېر لیکوال هم پر همدغې ناروغۍ اخته دي، دوی هم د دې پرځای چې فرهنګي کار وکړي او له خپل کار او هنره خوند واخلي، د نورو کار ته متوجه وي، چې نور څه کوي؟ زیات کار کوي که کم؟ څنګه یې کوي؟ سرچینې او منابع یې له کومه ځایه دي؟ دا هر کار چې کوي په دې کې به د ده شخصي ګټه څومره خوندي وي؟ د میاشتې عایدات به یې څومره وي؟ همداسې نورې په لاسګونو "ولې" او "څنګه" (د دې ډول اشخاصو په ذهنونو کې تاوېږي او له خپل اساسي کار او ژونده یې کېږي، یو شمېر تصنعی، تکلفي او هغو لیکوالو ته چې پر فکري خلا اخته دي، بېخي یوه رواني عقده او رنځ پیدا شوی) چې ولې داسې کېږي (دا نور لیکوال ولې کار کوي؟). د دې ډول په اصطلاح لیکوالو د دې رنځ او عقده یو بل اساسي علت دا دی چې دوی د خپل استعداد په انډول ځان ته د زیات څه تمه

لري، خود دوی کړی کار او استعداد هغه هیلې نه شي پوره کولای، نو ځکه خو یې د نورو بریاوو ته پام شي او هغه بیا د خپلو ماتو د علت په توګه ګڼي.

یوشمېر خو بیا داسې هم دي، چې نوره لیکوالي یې په سلو کې شل برخې ده، خو انتقادي لیکنې یې په سلو کې اتیا برخو ته ختلې دي، هغو خپل ذهن داسې روزلی چې په هرڅه کې باید اول له خپل نظره، منفي شیان او یا هم نیمګړتیاوې رابرسېره کړي، د هغو په ذره بین کې هېڅکله هم مثبت کارونه او ښېګڼې نه لیدل کېږي، ځکه دوی چې له سره قلم را پورته کوي او ذهن لیکلو ته تیاروي، نو ذهنیت یې منفي وي او لیکنه هم له همدې لیدلوري کوي، دا ډول کسان په حقیقت کې د دري ژبې په اصطلاح (منفي بافان) دي. د روزنې په پرتله یې د غندنې او د سمون پرځای یې د کار وړانۍ تله درنه ده. دا ډول په اصطلاح کره کتونکي غواړي له ځوانو لیکوالو لار ورکه کړي، لکه څنګه چې له دوی څخه ورکه ده. دوی بیا دا فکري ځواک هم نه لري، چې د ښه کار او کره لیکوالۍ معیارونه مشخص کړي، چې نور لیکوال بیا همغه لاره تعقیب کړي او دوی بیا په کې څه ونه وایي.

دوی په ټولنه کې هېڅ وګړي او هېڅ لیکوال ته له مثبت لیدلوري نه ګوري او په هر چا کې کې به یوه (خو) راباسي. له دې ډول لیکوالو ایديال وړک دی، سړی نه پوهېږي چې څه غواړي، وروستی هدف او موخه یې څه دي؟ چې ورته ووايي: ستاسو په نظر په ټولنه کې ښه سړی او لیکوال څوک دی او باید یو شخص یا لیکوال کوم معیارونه پوره کړي او کومو پوړیو ته ورسېږي چې

تاسو ته د منلو وړ وي؟ نو په ځواب کې به درته ووايي چې والله نو دې سره يې زموږ کار نه شته، زموږ کار يوازې د نيمگړتياوو په گوته کول دي، بنېگنې خو هسې هم شته. که بيا ورڅخه وپوښتي چې يوازې د چا نيمگړتياوې بيانول او پر بنېگنو يې غلي پاتې کېدل به د کره کتونکي نياو (انصاف) تر پوښتنې لاندې را نه ولي او مقابل لوری به خپه او خواشینی نه کړي؟ بيا به نو درته ووايي چې نه نو ستاينه خو زموږ کار نه دی او که ورته ووايي څه کېږي هغه کارونه چې نورو نه يې دکره تر سره کولو هيله لري، خپله متې را بډوهي او تر سره يې کړي! نو بيا به درته ووايي چې دا خو زموږ کار نه دی دا د هغوی کار دی بايد له کومې نيمگړتيا پرته يې تر سره کړي.

دا ډول کره کتونکي يوازې ثمر او تيارې مېوې ته په تمه دي، دا چې دا مېوه په څومره تکليف تر لاسه کېږي او څومره خولې پرې تويېږي، دا زيار او زحمت نه محاسبه کوي او نه د خپلې ټولنې او کار وسايلو ته گوري، نه د ليکوال چاپېريال او امکاناتو ته! بس يوازې هغې مېوې ته منتظر دي چې يوازې دده په ذوق برابره وي. يو څو تنه بيا داسې دي، چې هغوی د فکري خلا تر څنگ پر اقتصادي عقدي هم اخته دي، مانا دا چې هر مثبت او کړی کار له اقتصادي ليدلوري گوري. زموږ يو ليکوال ملگري د يو ادبي کتاب د چاپولو تکل کړی و، د چاپ لگښت د پوره کولو لپاره يې يوشمېر هغو افغانانو ته ليکونه ولېږل، چې له ده سره يې د پېژندگلۍ نږدې اړيکي وو، هغوی تر خپله وسه د دې کتاب لپاره بسپنه ورکړه، له ۵۰۰ پاکستانۍ کلدارو نيولې تر درې څلورو

زرو پاکستانی روپیو پورې، هر یو مرسته وکړه. په ټولیز ډول شپږ – اووه تنه په دې مرسته کې راټول شوي وو. کله چې لیکوال دا ټولې بسپنې راجمع کړې، نو د کتاب د چاپ لگښت یې پوره کړ، خو د کمپوز او ایډیټ لپاره یې لا پیسې پوره نه شوې، لیکوال له دود سره سم د ټولو مرستندویانو نومونه ولیکل او مننه یې ورڅخه وکړه. د هر یو د پیسو اندازه یې بېلابېله ځکه ونه لیکله، چې د ځینو پیسې لږ وې او د ځینو بیا د هغوی په انډول زیاتې. ده فکر وکړ، هسې نه چې پر ځینو باندې د پیسو یاد شوی مقدار ښه ونه لگېږي او په زړه کې ورته ځان کم ښکاره شي. نو له ټولو څخه یې عامه مننه وکړه، کله چې کتاب چاپ شو، نو د نورو لیکنو ته د منتظرو کره کتونکو(!!) له جملې څخه د یوه لاسته ورغی، پر کتاب یې یوه اوږده لیکنه وکړه، چې ځای-ځای ترې د کینې، تمسخر او ناوړه تعبیرونو بوی راته، د دې کره کتونکي د لیکنې مرکزي ټکی دا و چې د کتاب لیکوال له ډېرو خلکو څخه بسپنې راټولې کړي، ځکه چې د مرستندویانو نومونه زیات وو. د هغو د مرستو په یوې برخې یې دا کتاب چاپ کړی او نورې یې ځان ته خوندي کړي دي؟! د کره کتونکي له لیکنې څخه داسې ښکارېدل چې ددې کتاب په باب یې څو ځله ځان سره (سوی تبسم) کړی او غوښتي یې دي نور هم (سوی تبسم) ته وهڅوي.

زه خپله د دې کتاب د لیکوال او کره کتونکي ترمنځ په داسې یو منځني دریځ کې وم، چې د دواړو حالات راته ښه معلوم وو، ځکه زه خبر وم چې د کتاب لیکوال په ډېر زړه چاودون او دوه کلنو منډو تړلو ایله په دې بریالی شو، چې هم دا کتاب ترتیب کړي او هم

بهرمېشتي افغانان وهڅوي، چې د دغه کتاب د چاپ لگښت پرې کړي، خو ښاغلي کره کتونکي د لیکوال هغه دوه کلنې منډې ترې او ستر فرهنگي ارمان هېڅ په پام کې نه و نیولی، یوازې پر همدې ټکي یې زور راوړی و، چې لیکوال له ډېرو خلکو پیسې اخیستي، خو کتاب یې پرې یوازې همدا یو چاپ کړی دی. داسې ښکارېدلې چې د کره کتونکي فکر د یوه اقتصادي محرومیت په دایره کې راغیرو، ځکه خو یې د کتاب د مانیز ارزښت پر ځای د اقتصادي گټې او هغه هم د شکمنې اټکلیزې گټې لوري ته زیاته لېوالتیا درلوده، دلته معلومېږي چې د لومړي لیکوال اصلي غایه فرهنگي کار و، چې ویې کړ او عملي بېلگه یې خلکو ته وړاندې کړه، خو د کره کتونکي لیکنه بیا د هغه د خپل هغه اقتصادي محرومیت انعکاس و، چې دده په لاشعور کې پروت دی او دی د نورو کړی کار د همدې لامل نتیجه گڼي. که داسې وگڼو چې لیکوال د کتاب د چاپ له پلوه اقتصادي گټه هم کړې وي، نو بیا خو هم بده خبره نه ده، کاشکې زموږ په ژبې او زموږ په ولس کې کلتوري کار د دې جوگه شي، چې لیکوال ورڅخه تغذیه شي او بل کار ته اړ نه شي، بله خبره داده که کره کتونکي ته په دې ډول هڅو کې اقتصادي گټه متصوره وي، نو ښه به دا وي چې دی خپله هم دې کار ته راودانگي، چې هم فرهنگي کار وکړي او هم پیسې وگټي، یانې دا چې هم یې خرما نصیب شي او هم ثواب. څومره به ښه و، چې زموږ په هېواد کې په کلتوري او علمي کار کې پیسې وای، چې ټولو خلکو همدې کار ته ملا تړلې وای او د جنگ پر ځای مو د فرهنگ لاره خپله کړې وای.

یوازې ځینې په اصطلاح کره کتونکي نه دي، چې پر دې ناروغۍ اخته دي، بلکې یو شمېر نور لیکوال هم شته چې زیاته انرژي یې د خپلو همخنګو لیکوالو د شخصیت پر تخریب او سپکاوي لګېږي او ټوله ورځ په ګرني تبلیغ تېروي، هغه د چا خبره خپله درنه او د بل سپکه وایي او په دې ډول غواړي د خپل حقارت عقده آواره کړي. خو د کره کتونکو (۱) د زغم جام بیا تر دوی ډېر ډک دی، نو ځکه خو د نورو د کړي کار پروړاندې ژر تر مورګو ډک شي او نتیجه یې یو شمېر هغه لیکنې شي، چې د ودانۍ پر ځای یې د وړانۍ او د ستاینې پر ځای یې د غندنې تله درنوي.

ددې ډول لیکوالو یا کره کتونکو په باب به په پای کې وروستی خبره دا وکړو؛ دا هغه ډول لیکوال دي چې د نورو ثمر ته منتظر وي، که اصلي لیکوال څه شی تولید نه کړي یا کره یا نیمګړی، نو دې دویم لاس لیکوالو ته بیا کار هم نه پیدا کېږي، ځکه چې دوی خو اصلاً د بل چا کار ته منتظر وي، چې هغه د خپل کار ثمره او بېلګه ټولنې ته وړاندې کړي او دوی بیا هغه وڅکي چې په ذوق یې برابره ده او که نه؟ کله چې یې په ذوق برابره نه شي نو بیا د عیبونو لرلید یا زړه بین ورته اړم کړي او په لسګونو عیبونه په کې پیدا کړي. دا ډول لیکوال په حقیقت کې په ټولنه کې دویم لاس لیکوال دي، چې د لومړي لاس لیکوالو (تولیدوونکو) ثمر ته منتظر دي، ډېرې هغه لیکنې چې دې ښاغلو کره کتونکو کړي، په حقیقت کې د هغو لیکنو زېږنده دي چې تر دوی دمخه شوي او دوی بیا د هغوی په باب دا لیکنې کړي، که چېرې هغو لیکوالو دا لیکنې نه وای کړي، نو ددوی لیکنې به هم هېڅ نه وې، دا خبرې په دې مانا

نه دي، چې په ليکوالۍ کې دې هم هرې گډوډۍ ته لاره اواره شي او هرڅوک چې هر څه يې زړه غواړي هغه دې وليکي، د هر کار لپاره يو لړ معيارونه وي، چې د هغو له مخې د يو کار ښېگڼې او بدگڼې تلل کېدی او اړزول کېدی شي، دې کې شک نه شته چې کره کتونکي د ليکوال استاد دی، يانې په دې مانا چې دکره کتونکي علمي کچه بايد تر ليکوال لوړه وي، چې هغه ته سمه لاره وښيي او که چېرې کره کتونکي سره د علمي استدلال او منطق توره نه وي او بيا هم سپوره انتقادي ليکنو ته دوام ورکوي، نو دگټې پرځای به يې تاوان زيات وي. کره کتونکي بايد د اټکۍ هم په پام کې ونيسي، چې د وينا او عمل تر منځ واټن وي، هغه څه چې موږ يې له نورو د عملي کولو هيله لرو، ښه به دا وي چې موږ خپله اول ځان دهغه کار د عملي کولو په دايره کې انځور کړو، چې که چېرې هغه کار راته شونې ښکاره شو، نو بيا به يې بل ته هم د عملي کولو لارښوونه وکړو او که نه خو د شاعر دهغې خبرې مخ به خپله موږ ته راواوړي چې ويلې يې دي:

دا وينا دې وکړه ځان ته زمرياليه
عمل گران گفتار اسان دی که پوهېږي.

د مونوگراف ليکنې گټې او اړتياوې

دا ليکنه د کابل پوهنتون د علمي مجلې د ۱۳۷۸ ل کال په (۲-۳) گڼه کې خپره شوې ده.

د پوهنتوني او پوهنيزو آرونو (اصولو) له مخې د نړۍ په گڼ شمېر پوهنتونو کې د بېلابېلو څانگو فارغان پر دې مکلف دي، چې د فراغت پر وخت دخپلې تحصيل کړې څانگې د يوې موضوع په باب، يو څېړنيز او تحليلي اثر وليکي. دا کار دنړۍ په زياترو پوهنتونونو کې دود دی، خو ځينې پوهنتونونه په ځينو څانگو څانگو کې د مونوگراف يا د ليکنې پر ځای (دولتي ازموينه) اخلي. دولتي ازموينه داسې بڼه لري چې د همغې څانگې واکمن استادان او د اړوندې اکاډيمیکې موسسې نور مخور چارواکي، په يو ځای (علمي کنفرانس خونه او يا کوم بل ځای) کې سره راټولېږي، فارغ التحصيل ته وخت ورکوي، چې د يوې ټاکلې موضوع په باب لکچر ورکړي، نور استادان له ده څخه د همدې ټاکلې موضوع او هم د تحصيل په بهير کې د نورو موضوعگانو په باب پوښتنې کوي، هر ښوونکی د خپلې

کړې پوښتنې د ځواب په باب نومرې ورکوي، په پای کې دا ټولې نومرې راټولوي، که د برياليتوب نومره يې گټلې وه، نو بريالۍ گڼل کېږي. دولتي ازموینه کله کله ليکنۍ بڼه هم لري او فارغان ټاکلو پوښتنو ته يوه ټاکلې ورځ او پر ټاکلې وخت ليکلي ځوابونه ورکوي. کابل پوهنتون هم دنړۍ د نورو پوهنتونونو په شان د پوهنيزو اصولو له مخې له ځينو ځانگړو ځانگړو پرته، خپل فارغان پر دې مکلف کړي، چې د فراغت پر وخت خپل پايلیک (مونوگراف) وليکي.

د مونوگراف ليکلو اصول دادي، چې کله يو محصل د خپل فراغت وروستي سمسټر ته داخل شي او يا تر هغه دمخه نو د خپلې څانگې يو استاد سره د يوې موضوع په باب مشوره کوي. لارښود استاد محصل ته داسې يوه موضوع ټاکي، چې د څېړنې وړ وي او د اخځونو پيدا کېدل او د څېړنې کار يې شونې وي. کله چې د لارښود استاد له خولې محصل ته موضوع وټاکل شوه، نو هغه پر عملي څېړنه او پلټنه پيل کوي، هر کله چې د مونوگراف کومه برخه بشپړه وي، نو لارښود استاد سره مشوره کوي، لارښود استاد د سمون، زياتون او صيقل تر لارښوونې وروسته بېرته هغه برخه محصل ته سپاري او هغه په کې هغه سمون راوړي، همداسې د پايلیک نورې برخې هم ليکي، پايله دا شي، چې د څو مياشتو په بهير کې د محصل مونوگراف بشپړ شي. د يادونې وړ ده چې د موگراف موضوع تر ټاکلو دمخه لا محصل د مونوگراف ليکنې له اصولو سره اشنا ځکه وي، چې په

ټولگي کې د تدريس په بهير کې د يو تدريسي مضمون په توگه تشرېح شوي او د مونوگراف ليکنې اصول په گوته شوي وي. په مونوگراف ليکنه کې د موضوع ارزښت او د ليکنې کميت ضرور په پام کې نيول کېږي. يو پايلېک بايد لږ تر لږه له ۳۰- ۳۵ مخونو څخه کم نه وي، يانې کم حد يې همدغه دی، نور که تر دې زيات وي هغه نو خپله د ليکوال په کار او زغم پورې اړه لري، چې ټاکلې موضوع څومره په ښه ډول شنلای او څېړلای شي.

کابل پوهنتون تقريباً د اوو لسيزو فعاليت په بهير کې تر څلوېښت زرو نه زيات فارغان ټولنې ته وړاندې کړي دي. په دې کې گڼ شمېر يې خپل مونوگرافونه ليکلي دي. تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د کابل پوهنتون په کتابتون کې تر (۲۰۰۰) ټوکو زيات مونوگرافونه خوندي وو. د پوهنتون د محصلينو د ټولو ليکلو پايليکونو شمېر کېدې شي، تر دې زيات ځکه وي چې د مونوگراف يو ټوک (کاپي) په خپله څانگه کې خوندي کېږي او دويمه کاپي يې د يو مکتوب په واسطه مرکزي کتابتون ته لېږل کېږي، څومره چې په څانگه کې د مونوگراف خوندي کېدل حتمي وو، په مرکزي کتابتون کې نه وو. اداري بيروکراسي هم کېدې شي بل عامل وي، چې مرکزي کتابتون ته يې د مونوگرافونو د لېږلو منظمه لړۍ ټکنۍ کړې وي، خو په هر ډول همدا شپږ زره عنوانه پايليکونه هم د دې ښکارندويي، کوي چې زموږ په هېواد کې يوازې د کابل پوهنتون (محصلينو- فارغانو)

شپږ زره بېلابېل علمي، تاريخي، هنري او کلتوري موضوعگانې څېړلي او کوچ يې ترې راکنښلي دي. دا په خپله د يو هېواد د ټوليز فرهنگ د غنا لپاره يو ستر گام دی.

د مونوگراف ليکنې له کبله يو محصل د ليکوالۍ پر فن پوهېدی شي او هغه کولای شي چې د همدې فن په واسطه په راتلونکي کې په خپله څانگه کې نورې ليکنې او پلټنې وکړي او په ټولنه کې د خپلې څانگې د يو مسلکي غړي په توگه ځان زبات کړي.

د پايليک بله گټه داده؛ تر هغه پورې چې د پوهنتون يو فارغ خپل پايليک نه وي ليکلی او ارزونې ته يې نه وي وړاندې کړی، نو که دی په هر دولتي مقام کې مقرر شوی وي، ده ته د تحصيل امتيازي معاش نه ورکول کېږي. دغه راز د ديپلوم له سند نه محرومېږي. نو که يو څوک غواړي له خپلو بشپړ تحصيلي حقوقو څخه برخمن شي، بايد د خپل پايليک بشپړاوي ته ډېر زيات پام وکړي او هغه وليکي.

د کابل پوهنتون په مونوگرافونو کې ځينې داسې هم وو، چې د ځانگړو او مستقلو اثارو په توگه چاپ شوي، خير يې نه يوازې ليکوال، بلکې ټولې ټولنې ته هم رسېدلی دی. يو لړ مونوگرافونو د همغو ځانگو د مضمونونو د مرستندويو توکو په توگه هم کار کړی دی. په گانده (اينده) کې هم د دې اټکل شته چې داسې نور ښه ښه پايليکونه وليکل شي، چې نه يوازې يوه څېړنيزه موضوع وي او د فارغ التحصيل د پايليک کار

ورکړي، بلکې دا مرستندویو درسي موادو په توګه هم وکارول شي او تر چاپ وروسته يې ګټه عامه شي.

د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې همدا اوس (۲۰۰) عنوانه پايليکونه خوندي دي، چې ۲۰۰ بېلابېلې کلتوري موضوعګانې يې څېړلې دي. دا په خپله په کلتوري برخه کې يو ډېر لوی بری دی او زموږ د ټولنې د کلتوري څېړنې په برخه کې يوبې ساری او د ستاينې وړ ګام دی. ددې مونوګرافونو نومليک خپور شوی، نو که په راتلونکي کې د پښتو څانګې کوم محصل ته موضوع ورکول کېږي هغه بايد له دې موضوعګانو بېله وي او بايد نوې موضوع وي. د پښتو څانګې له مونوګرافونو څخه د ګوتو په شمېر مونوګرافونه چاپ شوي، خو ځينې داسې مونوګرافونه په ياد شوي شمېر کې شته چې چاپ يې ډېر اړين برېښي.

د مونوګراف ليکنې بله ګټه داده، چې دلته له فارغ التحصيل څخه يو لاسته راوړنه (يو اثر) پاتې کېږي او بل محصل دې ته اړ کېږي، چې په علمي څېړنه او پلټنه کې برخه واخلي. لارښود او مرستندوی استاد هم د درسي مکلفيت له مخې ورسره مرسته کوي. دلته چې څوک عملي څېړنه او پلټنه ونه کړي نو بيا به يې څه وخت کوي؟ تر دې وروسته خود شخص ټولنيز او رسمي مکلفيتونه زياتېږي او نه ورته بيا داسې يو لارښود استاد پيدا کېږي، چې هم دې وخت ولري او هم دې وړيا ورسره کار وکړي.

که په لنډ ډول خپل نظر راټول کړو، د پورتنیو دلایلو له مخې ویلای شو چې مونوګراف لیکنه هم د محصل د عملي تجربې د پخولو لپاره یو ښه کار دی او هم د علمي ګټې له امله، ځکه نه یوازې ځانګړې څانګې، بلکې ټولې ټولنې ته یې ګټه رسېږي. د دولتي ازموینې په اندول یې ګټه داده چې ازموینه تېره او هېره شي، خو مونوګراف لیکنه لږ تر لږه د یو اثر په توګه اړونده څانګې او ټولنې ته وړاندې کېږي او پاتې کېږي.

لیکوال، کتونکی او لوستونکی

دا لیکنه ما هغه وخت وکړه، چې له یو عملي مشکل سره مخامخ شوم او یو لیکوال له ما څخه ډېر زیات خواشینی شو، ځکه چې ما یې په لیکنه کې ژبنی او انشایي سمون راوستی و. دا لیکنه هم همغه وخت په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

اوس اوس د لوی خدای (ج) په فضل او د افغانانو په همت گڼ شمېر مجلې او کتابونه چاپېږي. ددې مجلو او کتابونو مانیز څرنگوالی چې هر ډول وي پر هغو دلته بحث نه کوو. خو غواړو ددې خپرونو پر لیکنې څرنگوالي، سمون (ایډیټ) او چاپچارو وغږېږو او بیا پر هغو مسایلو بحث وکړو، چې د لیکوال، کتونکي (ایډیټر) او د لوستونکي تر منځ شته او کله کله د ناوړه پوهاوي، خوابديو، او د یوې خوا (ایډیټر) د ذهني ځواک د قربانۍ سببېږي، لیکوال هم پرې یوڅه نارضایتي څرگندوي اولوستونکي هم دنورو غوښتنو هیله کوي.

۱- لیکوال: لیکوال هغه شخص دی چې لیک کوي او یوې چاپي یا بلې خپرونې ته خپله لیکنه د خپرېدو لپاره ورلېږي. څرنگه چې لیکنه د لیکوال د خپل فکر وخیال، کار او زیار زېږنده وي، د ستر کړاو په نتیجه کې یې رامنځته کړې وي او هغه ته

دخپل اولاد په شان خوږه وي، نو هغه هيله لري چې ليکنه يې کټ مټ او له لاسوهنې پرته خپره شي. ليکوال کله کله د خپل روحي او فکري فشار په خولو کې دومره ډوب وي، چې د خپلې ليکنې يو شمېر نيمگړتياوو ته يې پام نه کېږي، د مانيزې نيمگړتيا تر څنگ په ليکنې برخه کې هم يو شمېر څرگندې تېروتنې لري او که چېرې داليکنه د يو واکمن ايډيټر له ژورليده تېره نه شي، نو هم د ليکوال شخصيت او علمي حيثيت ته زيان رسوي او هم د خپرونې باور او حيثيت ته! ددې تر څنگ ليکوال هيله لري چې ليکنه يې له چاپي تېروتنو پرته په پوره سمون سره چاپ او خپره شي.

د ياد وړ بله خبره داده چې له ليکوال او دخپرونې له چلوونکي سره د ليکنې معيار په باب يو ډول فکر نه وي. يانې داچې ليکوال خپله ليکنه له مانيز او ليکنې پلوه پوره او کره گڼي، او که کره يې ونه گڼي، نو بيا خو يې گرد سره خپرونې ته رالېږي نه. د دې خبرې نچوړ دادی چې ليکوال دخپلې ليکنې پر کره والي، درستوالي او سموالي باوري دی او پر همغه ډول يې د چاپ او خپرېدو غوښتنه کوي.

۲- کتونکي (ايډيټر) ياد خپرونې چلوونکي: چاپي

خپرونو کې تر ټولو ستونزمن، چينجن او سخت کار د همدې کتونکي پر غاړه دی. کتونکي يا ايډيټر هغه قرباني شوی او قرباني کېدونکی شخص يا ليکوال دی، چې د ليکنې د کره والي ټول امتياز يې ليکوال ته ځي خو د چاپي تېروتنو ياپه اصلي بڼه

کې د راغلیو املايي او انشايي تېروتنو ټول مسولیت او تر یوه حده د لیکنې مانیز څرنگوالی د کتونکي غاړې ته لوبېږي، دلیکوالو دکمزورو لیکنو د خپرېدو له امله د خپرونو د کیفیت راتیتېدل، بله هغه ستونزه ده چې دخپرونې ژوند او حیثیت ورپورې تړلی دی. د هېواد د یونامتو لیکوال حبیب الله رفیع په وینا: «دکتنې او ایډیټرۍ کار د اشپزۍ مثال لري، که یو اشپز له وریجو څخه په سلگونو شگې اونورې بلاوې ټولې کړي او کومه یوه شگه که د هغه له ذره بین څخه پاتې شوه او هغه بیا د خوراک پر وخت د خوړونکي تر غاښ لاندې شوه، نو د اشپز ټوله خواري په اوبو لاهو شوه».

دیوې لیکنې په خپرولو کې هم دکتونکي مثال همدان دی. که یو کتونکی په سلگونو ځایه دلیکوال املايي، انشايي او نورې ژبنۍ تېروتنې اصلاح کړي، خوکه تصادفاً کوم ځای انشايي، املايي او یا طباعتي تېروتنه پاتې شوه، نویا خو ژرترژره دکتونکي پر وړاندې د لوستونکي او په خپله د لیکوال تریخ غبرگون څرگندېږي.

۳_ لوستونکی: لوستونکی هغه پارکۍ دی چې هغه دلیکوال له ذهن او د کتونکي له پالونکو ګوتو راوتلي ثمر ته ناست دی. هغه د لیکنې له لیکنې زحمت او بیادکتونکي له خوا د هغې د بیاباکتنې له دوراني حرکت نه خبر نه دی، دهغه کار له تیاري او خوندورې مړۍ سره دی او باید وي هم، ځکه چې هغه دوه تېرې دندې خو اصلاً په دوی پورې هېڅ اړه نه لري، نو که

چېرې يوه مېوه په ډېر زحمت هم لاس ته راغلې وي، خو چې دده د
 ذايقي احساس پوره خړوب نه کړي يا لږ شان تروه او پيکه وي د
 ليکوال تر څنگ يې کتونکي هم تر ملامتۍ لاندې راوړي، چې
 ولې يې دومره نيمگړې، پيکه او کمزورې ليکنه خپره کړې ده؟
 ولې په کې دا او دا تېروتنه شوې ده؟ خوکه چېرې همدا ليکنه د
 لوستونکي ذهن او ذوق په بڼه ډول خړوب کړي، بيا نو د ليکنې
 کتونکي اوسموونکي ته چې د ليکنې په سموالي کې څرگند اغېز
 لري هېڅ ډول امتياز او شاباسی نه شته، لوستونکي نېغ په نېغه
 له ليکوال سره خپل ذهني، روحي او قلبي اړيکي ټينگوي او د
 امتياز ثمر ليکوال ته لېږي. بڼه به وي چې دلته يو ځل بيا د
 پورتيو درې ډولواشخصوچې په يوه موضوع کې سره راټاله دي،
 پر ستونزو او نيمگړتياوو وغږېږو:

۱_ د ليکوال ستونزې او نيمگړتياوې:

زموږ په ژبه کې زموږ د ملت د اړتياوو او شمېرپه اندول فني
 اوسلکي ليکوال کم دي. د ژبني معياراوليکنې په برخه کې هم
 يولړستونزې شته ياپه بله وينا دکره ليکنۍ پښتو بهيرلاپوره
 واکمن شوی نه دی. دبېلابېلومسلکونوليکوال هم په پوره ډول له
 پښتوژبني اوليکنې معيار سره بلدنه دي اويوشمېرليکوال
 لاداسې هم دي، چې په شعوري اونا شعوري ډول کره ليکنۍ پښتو
 دغه يا هغه ژبپوهاند ته منسوبوي اوله هغه سره بيا دخپلې سليقې
 له مخې ځان دهغې پرمنلو مکلف نه بولي، دهمدغولاملونوله
 کبله زيات شمېر ليکوال له املايي اوانشايي پلوه يوله بله

متفاوته لیکنه کوي . یوازې ډېر کم شمېر لیکوال دي چې پر پښتو لیکنې معیار پوهېږي اود همدغو اصولوله مخې له لیکنې پلوه ښې او کره لیکنې کوي.

اوس که موږ د یوې خپرونې، د بېلگې په توگه د یوې مجلې د یوې گڼې د لیکوالو شمېر سل تنه اټکل کړو، نو په دې سلو تنو کې به ايله شلوتنو د املايي، انشايي اولیکنې معیار له مخې مجلې ته کره لیکنې رالېږلې وي، د پاتې اتياوو تنو د لیکنوپه واحده کلمه، واحد ترکیب یا عبارت کې به له املايي او انشايي پلوه توپیرونه او تېروتنې وي، یو واحد لیکنې معیار ته ددې (۸۰) تنو لیکوالو د لیکنو برابرول، هغه زړه چاودونۍ کار دی چې د مجلې کتونکي ته ورتر غاړه دی او که چېرې هغه، دالیکنې یو واحد معیار ته داخلې نه کړي، نو بیا خو یوه سخته لیکنۍ انارشي رامنځته کېږي اود وخت په تېرېدو سره به یوه ژبه په سلو ښو و لیکل شي. دا زړه چاودون هغه وخت لاسې سختېږي چې د ټولې مجلې کتونکي یوتن وي. په اوسنۍ کره لیکنۍ پښتو کې د زیاترو لیکوالو نیمگړتیاوې په دې برخه کې دي.

الف - د (ی) گانوپه استعمال کې:

په پښتو کې (ی) گانې د شکل له مخې پر پنځه اود او اوزونوله پلوه پر څلور ډوله دي. که هره (ی) د بلې پرځای وکارو، د کلمې اوجملې مانا ته بدلون ورکوي، نوځکه یې دقیق استعمال ضروري دی. که چېرې د مجلو کتونکي هم د لیکوال دا (ی) گانې سمې نه کړي، نود مجلې په سلو کې (۲۵) برخې به ناسمې ولوستل شي اود یوه

متن دویم ځل لوستلوته به اړتیا پېښه شي. لیکوال باید د (کړی، کړې، کړي، کړئ، کړی) ترمنځ توپیر وکړي.

۱- ده دا کار کړی

۲- ته دا کار کړې

۳- هغه دا کار کړي

۴- تاسو دا کار کړئ؟

۵- هغه کړی (حلقه) ده. د زیاتو معلوماتو لپاره د هیلې مجلې په پرله پسې (۴) ګڼه کې [د پښتو (ی) ګانو د استعمال ځایونه] لیکنه ولولئ.

ب- د سربلو او/او ستربلو ناسمه کارونه : سربلونه او اوستربلونه هغه وییکی یا ادوات دي، چې خپله کومه خپلواکه مانا نه لري، خو په جمله کې یې مانا څرګندېږي او هم د جملې د مانا د تړښت او رامنځته کېدو سببېږي. وییکی داسې مثال لري لکه د ګیډي لپاره پړی، چې پرته له هغه ګیډي نه تړل کېږي او نه اوډل کېږي. زیاتره لیکوال دا وییکی پر خپل ځای نه کاروي، ځکه نو د جملې د مانا د بدلون لامل ګرځي، دلته به یې ځینې بېلګې وړاندې کړو:

ج- (د) او (له) ناسمه کارونه : (د) د ملکیت او (له) د بېلتون اویو ستون لپاره راځي، خو ځینې لیکوال یې یوډبل پر ځای کاروي.

لکه . په یوه مجله کې یې لیکلي دي:

۱- در فیع صاحب سره مرکه:

۲_ دیون صاحب سره مرکه:

دلته دلیکوال موخه داده چې (له رفیع صاحب سره یې مرکه کړې ده) خو دده د لیکلې جملې داوسنۍ بڼې مانا داسې ده چې دوی له رفیع صاحب سره مرکه نه ده کړې، بلکې درفیع یایون له (صاحب) سره یې مرکه کړې. د (یون صاحب، یا د رفیع صاحب) په ترکیب کې (د) د یون او صاحب تر منځ دملکیت اړیکې ټینګوي. لکه دکورصاحب، دنبځې خاوندانور.. خوکه دوی داجمله داسې لیکلې وای: (له رفیع صاحب سره مرکه) نوبیا به یې هغه مانا ورکړې وای چې ددوی په کار وه.

د: په _ پر_ : دوه مختلفې کلمې دي، چې هم دماناله مخې توپیر لري اوهم دښې او تلفظ له پلوه. ځینې خلک داسې فکر کوي چې دادواړه یوه مانا لري، خوداسې نه ده. (په) د فاعلي حالت او (پر) دمفعولي حالت څرګندونه کوي، که یو د بل پر ځای وکارول شي دجملې مانا بدلوي. په لاندې جملو کې یې مانا وګورئ!

په پښتو ژبه مقاله لیکم، مانا زما د مقالي ژبه پښتو ده. پرپښتو ژبه مقاله لیکم. مانا دا چې دپښتو ژبې د جوړښت په باب لیکنه کوم.

په بېل کارکوم، پر بېل کارکوم. لومړۍ دا مانا ورکوي چې بېل د یو فاعلي او وسیله ییز شي حالت څرګندوي او دویمه دا مانا لري چې دبېل لاستی او یا کوم بل ځای خراب دی، هغه جوړوم.

هـ- له - تر: (له) د بېلون او پيوستون لپاره کارېږي او(تر)
يوقيدې اوشرطي حالت څرگندوي، بايد يو دبل پرځای ونه کارول
شي .

له هېواده بهر- له هېواده دننه (غلط)

ترهېوادبهر- ترهېواددنه (درست)

له کوره بهر- له کوره دننه (غلط)

ترکوره بهر- ترکوره دننه (درست)

له دې وړاندې - له دې وروسته (غلط)

تردې وړاندې - تردې وروسته (درست) اوهمداسې نور...

دغه راز نور سربلونه او له هغو سره د اړوندو اوستربلونو
نادرسته کارونه هم زياته، دود ده. د يوشمېر نورو کلمو په کارونه
کې هم زياته تېروتنه ترسترگو کېږي، لکه سربېره او برسېره
ترمنځ، د(منځ) (ترمنځ) په استعمال اوهمدارنگه په يو شمېر نورو
کلمو کې. سربېره د(علاوه) په مانا او برسېره د (برسېرن يا ښکاره
(په مانا راځي، اکثره ليکوال دادواړه يوبل سره مغالطه کوي، په
احمد برسېره محمود هم راغی، مانا يې داسې ده چې احمد
ښکاره او محمود هم راغی، چې مطلوبه مانا نه ورکوي.
خو اصلي هدف يې دادی، پر احمد سربېره محمود هم راغی،
يانې له احمد نه علاوه محمود هم راغی.

(منځ) او (تر منځ) هم کله کله د يو بل پر ځای کاروي. منځ د
واحد مکان داخل يا منځنۍ برخې ته ويل کېږي، لکه دکور په
منځ کې، د سيند په منځ کې، او(ترمنځ) بيا د دوو مکانونو،

وختونو يا نورو څيزونو ترمنځ د بېلتون واټن او حالت ټيټي. که دا دواړه يو دبل پر ځای وکارول شي، مانا يې بدلېږي، وگورئ دامقاله چې له موږ څخه هم په يوه گڼه کې سهواً چاپ شوې ده: ((سياست د ايډياليزم او رياليزم په منځ کې)) د ليکوال مقصد داو چې (سياست د ايډياليزم او رياليزم ترمنځ) په يوه منځنۍ لار تعقيبوي او څېړي يې، خو پورته عنوان داسې مانا ورکوي چې دی سياست يو ځل په ايډياليزم، او بيا په رياليزم، کې څېړي او بيا يې دهغو له نظره مطالعه کوي.

کله چې ددې عنوان نيمگړتيا ته متوجه شو، نو وروسته مو دمتن له اصلي ماناسره داسې سم کې: (سياست د ايډياليزم او رياليزم ترمنځ). د (منځ) او (ترمنځ) مانيز تفاوت دومره دی لکه يو څوک چې د سيندونو (سيند) په منځ کې ولاړ وي او يو بل سړی بيا د سيندونو ترمنځ، نو په دې وجه لومړی شخص ډوبېږي او دويم ته به هېڅ زيان نه اوړي او يا هم يو څوک دا ورونو په منځ کې ولاړ دی او بل دا ورونو ترمنځ. يو بل مولانا صاحب بيالیکلي وو: "اسلام د افراط او تفريط په منځ کې" اصلي مقصدي يې دا و چې (اسلام د افراط او تفريط ترمنځ) يانې اسلام يو معتدل دين دی، نه په کې افراط شته نه په کې تفريط، خو پورتنی ترکيب د مولانا د اصلي مقصد معکوسه مانا ورکوي.

همداشان د ترکيبي او يو شمېر بېلو کلمو په ليکلو کې هم يو شمېر ليکوال ستونزې لري. عمومي قاعده داده، که دوه کلمې د يو واحد مقصد او مانا لپاره استعمالېږي او دپيوستون قابليت

ولري، بايد يو ځل وليکل شي. لکه کليوال، سمونپال او داسې نور ... دا داسې نه ليکل کېږي لکه کلي وال، سمون پال، بناغلی ډاکټر گل جان ورور بيا نو نوبتگر - نوبت گر ليکي، که موږ تر (نوبت) وروسته (گر) تر لږې فاصلې وروسته و وايو خبره به بلې خواته لاړه شي.

همدا راز ځينې ليکوال بيا هغه کلمې چې له مانيز پلوه دپيوستون وړ نه وي، سره يوځای کوي، لکه (له) او (په) چې کله کله يې بې ځايه نورو کلمو سره نښلوي.

لکه (له) چې له (خوا) سره نښلوي = (لخوا)، خواد(لوري) په مانا دی خوکه (له) لوري سره وصل کړو (للوري) ورڅخه جوړېږي او هېڅ مانا نه ورکوي.

يا (په) له (کار) سره (پکار)، نوکه دا قاعده مراعت کړو بيا بايد به (تا)، (ما) او (ځان) هم داسې وليکو: (پما، پتا، پځان) خوا اصلي خبره داده چې (له) او (په) سريلونه يا و ييکي دي او له ځينو (استثنايي) حالاتو پرته له نورو خپلواکو کلمو سره دپيوستون قابليت ځکه نه لري چې مانا يې بدلوي.

د هممخرجه کلمو په ليکلو کې هم يو شمېر ليکوال ستونزې لري لکه د ګډ او ډ، ښ، ش او خ او نورو ترمخ لکه نادرسته بڼه (ګيره، تيګه) درسته بڼه (ډيره او تيره) لکه پختو، پښتو. هوش، هوښ او ځينې نور. ګډوډيز (لهجوي) توپيرونه بله هغه رېښه ده چې زموږ يوشمېر ليکوال ورسره لاس او ګرېوان دي لکه د (وو) جمع حالت پر ځای (ول) کارونه

هغوی راغلي وو= هغوی راغلي ول، څرنگه چې (ول) له (ول) غوتې - حلقې) سره هم شکلي ټکر خوري، يوازي د کم شمېر وگړو په لهجوکي شته، نو بايد دماضي جمع حالت لپاره د مرستندوی فعل په توگه (وو) وکارول شي نه (ول).

يوشمېر ليکوال د سپوره او کليشه يي عنوانو داسانۍ او ژر پيدا کولو له کبله له هغو سره روږدي شوي دي، ددې لپاره چې ځان ارامه کړي بس خپلې ليکنې ته يو نوم وټاکي او ځينې يي ان بې نومه هم راولېږي، د مجلې يا خپرونې کتونکي د مجلې دخوږلنۍ اورنگارنگۍ لپاره اړ دي، چې عنوانونه اهنګين، خواږه، صيقل، لنډ، اونوي کړي، د يوې بېلگې راوړل يې دلته پر ځای بولم. هيلې مجلې ته يو ليکوال د هېواد د يوې ليکوالي (خدای بښلې مېرمن مستورې شال) د مړينې په باب يوه ليکنه رالېږلې وه، د ليکنې سرليک و: «(مستورې شال غمجنه مړينه)» څرنگه چې دا عنوان ډېر سولېدلې، تکرار او کليشه يي و، د مجلې کتونکي هغه په دې ډول واړوه: «(مستوره دمرگ په شال کې)» دا عنوان تر هغه اول هم د مانا او هم د اهنګ له پلوه ښه دی او هم د (مستورې شال) له نامه او تخلص سره ښه مانيز تر کيب جوړوي، خو لوستونکي ته دا کارونه د ليکوال د خپل ذهن محصول ښکاري. داسې په سلگونو نورې بېلگې هم شته. يوشمېر ليکوال په خپله ليکنه کې دفاعلي او مفعولي حالت، مبتدا او خبر خيال نه ساتي.

د پښتو ژبې گرامري جوړښت له مخې په هره جمله کې فاعل لومړی او بيا ورپسې مفعول او فعل راځي، همدارنگه مبتدا اول او خبر

وروسته راځي، خوځيني ليکوال بيا په دې کې تېروزي. زموږ په ملايي نثرونو کې د تېروتنې زياتې پيدا کېږي لکه: «انسان نه دی پيداشوی، مگر پيداشوی دی، لپاره د عبادت د پروردگار خپل» مانا دا چې (انسان دخپل پروردگار د عبادت لپاره پيداشوی دی) چې د جملې د پيل برخه مبتدا او وروستی برخه يې خبر شو. ځينې ليکوال دوخت او مهال تسلسل ته هم سم پام نه کوي او وړاندې وروسته يې ليکي: (يکشنبه ۵) داسد ماسپښين (موخه يې (د زمري ۵ نېټه د یکشنبې ماسپښين) ياپه لنډ ډول (د زمري ۵ ماسپښين دی) يا (شپږمه د جدي د کال ۱۳۵۸) مقصديې دادی د (۱۳۵۸ کال د جدي مياشتې شپږمه نېټه) ده. کله بيا په جمله کې مفعول تر فاعل وړاندې کوي او د جملې ټوله مانا سرچپه کوي، په ځينو حساسو متنونو خصوصاً په ديني متنونو کې که د ژبې طبيعي جوړښت ته پام ونه شي، نوسری کفرته رسوي. زموږ يونس اغلی نوميالي ليکوال ليکلي: (انسان خداى ﷻ پيدا کړی دی) (نعوذ بالله) د ليکوال مقصد دادی (چې خداى (ج) انسان پيدا کړی دی) دلته به خداى (ج) خالق او انسان مخلوق شي، خولومړی جمله بيا د امانانه ورکوي.

۲ _ د کتونکي ستونزې / ونيمگر تياوې: د کتونکي يا ايډيټر غټې ستونزې همدا دي، چې د مختلفو ليکوالو املايي، انشايي سمون، ليکنيز يووالي او معيار ته ځان ورسوي، که يو کتونکی پوخ ليکوال وي او د ښه هنري خلاقيت، څېړنې او پنځونې استعداد او واک ولري، نو بيا به يې هم ټوله انرژي د دې ډول ليکنو پر سمون او رغون ولگول شي، ذهني ځواک به يې تېت شي، خپلې ليکنې ته به وخت

پیدا نه کړي او دخپلې لیکوالۍ دبلهارۍ په بیه به دنورو لیکوالو لیکنې کره او دچاپ جوگه کړي، خو که کتونکی یوازې پروف غوري، نورې لیکوالۍ نبوغ او استعداد ونه لري، نو بیا خوبې له دې هم دالیکنې سمې نه شي اصلاح کولای اوپه نتیجه کې به یوه کمزورې مجله یا خپرونه ټولنې ته وړاندې کوي، چې هم ټولنه پرې بې باوره کېږي او هم به یې دله منځه تلو شونتیا زیاتېږي. که یو کتونکی هر خومره تکره هم وي، خو چې خپرنیز کارته یوازې شي، بیا به ترې ددومره درانه کار په سرته رسولو کې نیمگړتیاوې رامنځته کېږي، ټولې لیکنې به په سم او معیاري ډول ایډیټ نه شي کړای، طباعتي تېروتنې به یې زیاتې شي او دلوستونکي دنارضایتۍ سبب به شي.

۳- دلوستونکي ستونزې/ونیمگړتیاوې: لکه څنگه چې دمخه مو وویل لوستونکي ته داسې صفا، پاکه او خوندوره مړۍ په کار ده چې هغه له هره پلوه خوندوره وي، خو یو شی چې ډېر د پام وړ دی هغه دادی چې کله لوستونکی یو چاپي متن لولي نو تر هرڅه لومړی یې چاپي تېروتنو ته پام کېږي او دطباعتي تېروتنو ټول مسئولیت دکتونکي پرغاړه اچوي، خو که کتونکي په لسگونو او سلگونو ځایه دلیکوال په آر متن کې سمون راوړی وي هغه دلوستونکي له ذهنه پټ پاتې کېږي، ځکه چې هغه فکر کوي دلیکنې ټوله درسته بڼه دلیکوال دزیار او فکر زېږنده ده او طباعتي او ځینې نورې تېروتنې یې دکتونکي له نا ځیرتیا نه پیدا شوي دي، لکه څنگه چې مو پورته یادونه وکړه ددې بېلابېلو لیکوالو داملايي یووالي لپاره طبعاً په لیکنو کې سمون ته اړتیا شته، نو کله چې لیکوال خپله چاپي مقاله له آر لیکنې سره پرتله

کوي، نو بيا سخت غبرگون بښي او وايي چې زما په ليکنه کې خو لاس وهل شوی دی. ان خبره له خپرونې سره د پړېکون تر بريده ورسوي. خو که چېرې داسې سمون په کې شوی وي چې ليکوال په زړه کې پرې اعتراف وکړي، نو بيا هم داسې ډېر کم پېښ شوي چې د خپرونې له چلوونکي څخه د مننې حق ادا کړي، که موږ د دې ټولو خبرو نچوړ را غونډه کړو، نو دومره ويلاى شو چې که په يوه خپرونه کې درې کسان، ليکوال، کتونکى او لوستونکى شامل وگڼو، نو لومړى د شهرت او د خپل فکردانتقال، درېيم دنوي فکري پانگې د خپلولو او نويو معلوماتو د زياتولو له پلوه ډېره گټه کړې او دويم (کتونکى) د خپلې منځنۍ اوبې نومه بڼېگنې اود نه څرگندېدونکي راز له کبله بلهاري شوى اوانرژي يې زېښل شوې ده.

کلتوري اخلاق

دالیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۸۰ ل کال په (۵) کچه کې خپره شوې ده

لکه څنګه چې انساني ټولنې پر بېلابېلو ټولګيو وېشل شوي، همداسې يې کلتورونه او د هغو په رڼا کې اخلاقي معيارونه هم بېلابېل او رنگارنگ دي. بېلابېلو اديانو، مذهبونو او د هغو څانګو ټولو، د نېکو اخلاقو د کړنې او دودونې لارښوونه کړې، د اسلام مبارک دين خو ترټولو زيات د نېکو او غوره اخلاقو يادونه او سپارښتنه کړې او د بشریت ستر لارښود حضرت محمد (ص) خو د غوره مسلمان تر ټولو ښه ځانګړنه همدا نېک خوی خصلت او کړنه ګڼي او وايي، "تر ټولو غوره مسلمان هغه دی چې له لاس او خولې نه يې خلک په امن کې وي." خو که اديان، مذهبونه او نور بېلابېل کلتورونه هرڅومره د اخلاقو پر ترويج، تبليغ او دودونې ټينګار کوي، ځينې فلسفيان بيا له پخوا څخه تر اوسه پورې د اخلاقو په دودونې او يادونې پسې چندان نه ګرځي او نه يې دومره په کيسه کې دي، ځينې خو يې ان مخالف هم دي. د ساينسي پرمختياوو په زياتېدو سره په هره ټولنه کې يو شمېر پخواني اخلاقي نورمونه متضرر شوي او يا يې هم خپل ځای نورو اخلاقي معيارونو ته پرې ايښي، ځينې فلسفيان وايي چې اخلاقو ته اصلاً

هېڅ اړتيا نه شته ، زور او قوت د بشر ژوند تضمینولای شي ،
 اخلاق د کمزورو خلکو له خوا د خپل ځان د ژغورنې او تسکین
 لپاره یو لږ معیارونه دي ، چې غواړي د هغو په واسطه له زورورو
 څخه خپل ځان خلاص کړي. یو هندي فیلسوف چې تر میلاد څو
 پېړۍ د مخه یې ژوند کاوه ، هم په دې نظر دی چې «اخلاق د ځان
 د تسکین یوه وسیله ده.»

همداسې ځینې نور هم په دې نظر دي ، چې اخلاق کوم فزیکي
 موجود نه دی چې د انسان پر وجود دې فزیکي اغېز وکړي ، مانا
 دا چې ددې پر ځای چې څوک اخلاقو ته پناه ور وړي ، د ژوند پر
 عملي وسایلو او امکاناتو دې ډېره ولگوي. دا خو د اخلاقو په باب
 د بېلابېلو نظرونو یوه یادونه وه ، دا چې څوک اخلاق مني که یې
 نه مني دا خو بېله خبره ده ، خو د اخلاقو له شتوالي نه انکار نه
 شي کېدی او هره ټولنه د ځینو خاصو اخلاقي نورمونو تابع ده او
 اکثریت وګړي یې د همغو ټاکلو نورمونو خیال ساتي ، په دې وجه
 خو ځینې کسان اخلاق یو ټولنیز قرارداد هم بولي ، چې دیوې
 مشخصې ټولنې د وګړو ترمنځ په نالیکلي بڼه پرې موافقه شوې
 وي او عمر یې له کلونو تر پېړیو غزېدلی وي. کلتوري او اخلاقي
 نورمونه نه یوازې له یوې ټولنې څخه بلې ته توپیر کوي ، بلکې په
 خپله د یوې ځانګړې ټولنې یا هېواد په بېلابېلو جغرافیایي سیمو
 کې هم یو له بل سره توپیر کوي ، په اکثر وکیوالو سیمو کې یو
 ډول کلتور او اخلاقي معیارونه واکمن شوي ، خو د همغې ټولنې
 په بناري سیمو کې بیا بل ډول اخلاقي معیارونه د تائید وړ وي.

خو له دې ټولو توپيرونو او تضادونو سره سره بيا هم ځينې داسې ستر انساني او اخلاقي معيارونه شته، چې هغه د قوم، ژبې، کلتور، گروهې او جغرافيايي پولو تر بريدونو او پرې ټول انساني ذهن واکمني کوي. د نړۍ يو شمېر ستر ليکوال پردې بريالي شوي چې د لوړو اخلاقي ارزښتونو لرونکي اثار انساني ټولنې ته وړاندې کړي، همدغو معيارونو هغوی له خپل فردي، سيمه ييز او هېوادني چاپېريال څخه نړيوال کچ ته اوچت کړي دي. خو اوس راځو دې ته چې زموږ په اوسني چاپېريال کې هم ليکوال د اخلاقي ايډيالونو د موندلو، دودونې، تائيد او درناوي په لټه کې دي او که نه؟ که اوس هم د خپلې ځانغوښتنې له اغزنې دايرې څخه راوتلي نه دي، ارمان لري که نه؟ ايډيال لري که نه؟ د کومو اخلاقي او کلتوري معيارونو تابع دي او که نه؟ کله چې دا او دې ته ورته پوښتنې په ذهن کې مطرح کوو او هغه بيا د رښتياينې د ارزښت تر پولو تېروو، نو په خواشينۍ سره پردې ترڅه واقعيت اعتراف کوو، چې زموږ يو شمېر ليکوال نه کوم ټاکلی او سپېڅلی ارمان لري او نه يې په لټه کې دي، دا داسې لار ورکې دي چې نه يوازي خپله ترې لار ورکه ده، بلکې د نورو په لارو کې هم اغزي شيندي او غواړي د ځان په شان يې کړي.

زموږ په ليکوالو کې يو شمېر داسې کسان هم شته، چې د پوهې او کلتوري اخلاقو په پرتله يې د ليکوالۍ د شهرت تله درنه ده او په ټولنه کې يې د کار په انډول د شفاهي تبليغ له لارې ځانته د ليکوالۍ زيات نوم گټلی، ددې ډول کسانو انرژي به پخوا د

ځانښودلو او ځان ستايلو پر لارو چارو لگېدله، کله چې دا چاره پايته ورسېدلې او نوره دا سکه نه چلېدلې، نو بيا يې د نورو د سپکاوي لپاره لکه د تبليغيانو په شان گړني تبليغ ته ملا وتړله، چېرته چې ټولنه کې د کار سړی وي، ددوی د فکر دايره ترې راتاوه شي او په لسگونو ډوله (خو) گانې په کې پيدا کړي، د نورو د شخصيت توهين، سپکاوی او د حيثيت ترور دخپل ځان د تثبيت يوه وسيله گڼي او په دې ډول لا هم په ټولنه کې د يو مغشوشوونکي عنصر په توگه خپل رول ترسره کوي.

دا ډول منفي عناصر د عامو خلکو په نظر نه راځي ځکه چې هغوی ته په بله جامه او بل رنگ کې څرگندېږي، زموږ عام پاک زړې ليکوال چې ډېر لا په عملي فرهنگي کار کې راتاله شوي نه دي او يوازې د فردي ليکوالۍ تر بريده خپل انساني مسؤليت ترسره کوي، هم ددې ډول نا څرگند خو ضرري عنصر له هڅو خبرېږي نه، خو هغه څوک چې د عملي فرهنگي کار لپاره يوه ستراتيژي او پلان لري، هغوی پوهېږي چې په لاره کې څومره محسوس او نامحسوس خنډونه او خطرونه شته، ان دا چې د خپل ځاني شخصيت د داغولو تر بريده بايد ورسره مبارزې ته تياروي، که نه نو هېڅ ډول فرهنگي کار ته به ترې اوږه ورنه کړي، ددې ډول پرازيت او مکروبونو د خپراوي يو علت دادی، چې زموږ په ټولنه کې لا د کلتوري کار او کلتوري اخلاقو معيارونه مشخص نه دي. ددې پولې لا ټاکل شوي نه دي، چې يو سړی دې څنگه، څومره، څه ډول او په کوم کيفيت فرهنگي کارونه وکړي، چې له

(خو) څخه ځان خلاص کړي؟ دغه معيارونه دلته مطلوب نه دي، نو ځکه خو چې هرڅومره د زړه وينې خوري او هرڅومره کار کوي همغومره د (خو) گانو داغونه ورپورې کېږي.

ددې ټول علت دادی چې موږ لا په ټولنه کې د کلتوري کار لپاره مشخص اخلاقي علمي او عملي معيارونه نه دي مشخص کړي او ان په ذهن کې مو نه دي تصور کړي، نو ځکه خو هغه اشخاصو ته چې د خپل شخصيت د تثبيت لپاره په نورو پسې د دروغو پرازيت خپروي، دا زمينه برابريږي، چې د لنډ وخت لپاره د هوا خپې اخلاص کړي، زموږ په نظر کېدی شي د يو فرهنگي شخص لپاره لږ تر لږه د اخلاقو او فرهنگي کار خو ځانگړنې وړاندې کړو، که له همدغو معيارونو او ځانگړنو سره ځينې نور هم زيات شي او همداسې ورو ورو په ټولنه کې د فرهنگي او علمي اخلاقو بريدونه مشخص شي، نو تصنعی، تکلفي او کاذب شخصيتونه به خپله له هغو څخه ووځي او رښتيني اشخاص به هم خپل کار ته وزگار شي، ددې معيارونو ځينې کېدی شي په دې ډول وي:

۱_ اخلاقي معيارونه:

۱. يو فرهنگي شخص بايد لږ تر لږه دټولنې د عامو کلتوري قوانينو خيال وساتي، هغه کارونه چې په ټولنه کې د عامو خاصو د کرکې وړ گرځي له هغو څخه که مطلق نه وي، نو تر ډېره زياته بريده دې ځان ترې وساتي، مانا دا چې چرسي نه وي، بنگي نه وي، شرابي، جوارگر او نور نه وي.

۲. که د خلکو له سپېڅلو عقایدو سره سل په سلو کې موازي نه وي، نو مخالف خو دې هم نه وي، مانا دا چې له خپل دين او عقیدې څخه دې نه اوږي، ملحد، مرتد او منافق دې نه وي.

۲_ مسلکي او علمي معیارونه:

۱. یو فرهنګي شخص باید لږ تر لږه د کلتور په یوه مشخصه څانګه کې د تخصص او پوهې خاوند وي، ددې لپاره چې خبره یې وزن پیدا کړي او کره وي او نورو ته هم یوه سمه لار وښيي، یانې لږ تر لږه هغه څوک چې د یو ادیب او لیکوال اطلاق پرې کېږي، یا یې باید د ژبو او ادبیاتو پوهنځی لوستی وي، یا یې باید خصوصي زده کړې کړې وي او یا یې هم دومره عملي کار او لیکوالي کړې وي چې څوک ورته د (خو) ګوته ونه نیسي.

۳_ عملي معیارونه:

۱. عملي معیارونه دا دي چې څوک د فرهنګي کار او شخصیت دعوه کوي او یا د نورو په چارو کې لاسوهنه کوي، نو لږ تر لږه یې باید ټولنې ته د خپل عملي کار بېلګې وړاندې کړې وي، مانا دا چې خپل اثار یې خپاره کړي وي، مجلې، رسالې، ورځپانې او جريدې یې خپرې کړې وي، په یوه علمي او فرهنګي مرکز کې یې عملي کار کړی وي او خلکو ته یې خپل ثمر وړاندې کړی وي.

نو که پورتنی او ځینې نور معیارونه موږ د یو فرهنګي شخصیت د تثبیت لپاره په پام کې ونیسو، بیا به نو موږ ته له تصنعی شخصیتونو څخه د اصلي شخصیتونو د تفکیک مسئله ډېره اسانه شي. زموږ په اوسنۍ فرهنګي جریان کې ځینې داسې کسان شته چې له پورتنیو ځانګړنو څخه یو هم نه لري، خو بیا هم په ټولنه کې ځان د یوه ګرني لیکوال په توګه معرفي کوي او کاري لیکوالو ته تر خپله وسه ستونزې راولاړوي او دا غواړي چې نور هم په دې بیولالو کې ځان سره مصروف کړي او له اساسي کاره یې وباسي.

که چېرې په ټولنه کې دا ډول اشخاص نه وای، نو موږ به دې لیکنې ته نه اړ وتلو او ددې پرځای به مو یوه بله لیکنه کړې وای، خو د ځینو دې ډول لیکنو ضرورت ځکه وي، چې ګران لوستونکي پردې پوه شي، هغه ثمر چې تر اوسه ورته رسېږي، هغوی ته د ورسېدو په لاره کې د ورېښکاره ستونزو ترڅنګ نورې ستونزې هم لري، چې تر اوسه یې لا هغو ته څرک نه دی لګېدلی او یوازې هغه څوک پرې پوهېږي چې عملاً فرهنګي کار کوي. خو تنګنظرانو ته دې دا خبره هم سپینه وي، هغه څوک چې په بحراني، سختو ستونزمنو او اغزنو شرایطو کې د سترو فرهنګي کارونو د سرته رسولې وس لري، ددې کار وس هم لري، چې دلویو اغزیو او خنډونو ترڅنګ داسې واړه اغزي هم له لارې ټول کړي او که څو یې پر لمن ونښلي هم، نو په یو دوه ټکانونو به یې لرې ګوزار کړي او خپل مزل ته به دوام ورکړي.

مثبت کلتوري بدلون، اوبتون او

پر مطلب ته اړتيا ده

دا ليکنه هم د هيلې مجلې د ۱۳۷۷ل کال په (۵) گڼه کې چاپ شوې وه

په تېرو شلو کلونو کې ډول ډول افکارو زموږ ټولنه لږزولې او بې ثباته کړې ده. په دې موده کې د ټولنې د لارښوونې لپاره د بېلابېلو «انقلابونو» ازموېنت وشو. «خلفي انقلاب، ملي ډيموکراتيک انقلاب او ان د اسلامي انقلاب» په نامه فکري او ايډيالوژيکو تگلارو، هرې يوې د خپل ځواک او ظرفيت په اندول د ټولنې د ثبات او نورمال پرمختگ مزي وشلول. کله چې به دهغو دهر يو «بشپړتيايي پړاوونه» پيل شول، نو زموږ د ولس د ژوند حالات به لا ترينگلي شول او خبره به تر بدو بتره شوه. د دې مصنوعي او ناغوښتل شويو انقلابونو په وجه نه يوازې زموږ ملت او هېواد درانه زيانونه وزغمل، بلکې په خپله «انقلابيانو» ته هم د ژوند د قربانۍ په بيه تمام شول. ډېرو پکې خپل سرونه وخوړل، ډېرو پکې دخپل ژوند شته داو کرل او د «يوه انقلابي» دا خبره چې «انقلاب خپل بچيان خوري» پر واقعيت بدله شوله. اکثره «انقلابيانو» د محکوميت پر وخت دومره بلهاري (قرباني) نه وه ورکړې، لکه د

حاکمیت پر وخت. د محکومیت پر مهال دوی د واکمنۍ د لاسته راوړلو لپاره څه نا څه یوه مفکوره او رواني ځواک هم درلود او انرژي یې ددې لپاره مصرفېدله چې واک تر لاسه کړي. کله چې یې واک تر لاسه کړ، نو بیا یې ځواک، فکري او رواني قوت پر دې لوري مصرفېده چې څنگه هغه وساتي. «انقلابیان» اکثره دخپلو واکمنیو پر وخت دومره ذلیل او پیکه شول چې تر واک وروسته یې بیا په ټول هېواد کې د پنبې ایښودلو ځای نه درلود. د دې پیکه والي یو لامل دا هم و چې «اکثره انقلابیان» پر خپلو سیاسي تگلارو او ایډیالوژیو ثابت پاتې نه شول او د پورته کړیو شعارونو پر ضد یې عمل وکړ. ځکه یې په ولس کې خپل سیاسي، فکري او ان اخلاقي شخصیت بایلود. یو وخت داسې راغی چې سیاسي لوبغالي هماغه و، خو لوبغاړي سره تېر و بېر شول، په اصطلاح سروېس تبدیل شو. هغه څوک چې د امپریالیزم، لویدیځ، پاکستان او لویدیځې اروپا مخالفین وو، هغوی ته یې پناه وروړه او هغوی چې د شوروي او کمونیزم ضد شعارونه یې پورته کول، د هغوی اکثره د روسیې او پخواني شوروي د کورنۍ له هېوادونو سرونه راپورته کړل. لنډه دا چې اکثره سیاسي گروپونه له خپلو مخالفو سرچینو سره یوځای شول. په پایله کې دا کار په هر اړخیز ډول د دوی دخپل شخصیت او فکري لوري د سپکاوي سبب شو او ولس او هېواد په سوونو کلونه دنړیوال تمدن له کاروانه شاته پاتې شو.

د نورو لاملونو ترڅنګ ددې کار یو اساسي لامل زموږ په ټولنه کې د نالوستۍ شتوالی او د چټک فرهنګي بهیر نشتوالی و.

سیاستوالو په روا او ناروا ډول په ډېره ارزانه بیه د ولس د برخې برخې ذهنونه راوښول او دخپلې موخې لپاره یې وگومارل. له (۱۳۵۷ - ۱۳۷۱) کلونو پورې هېواد په ټولیز ډول پر دوو سترو متضادو فکري لورو وېشل شوی و او بیا په خپل منځ کې پر نورو متضادو اندونو. تر ۱۳۷۱ ل کال وروسته پخوانیو فکري او عقیده یي لیکو بله بڼه ونيوله، چې تراوسه یې څو ځله خپل شکل ته بدلون ورکړی دی. په دې ټوله موده کې هېڅ ډلې هم د ټولنې «انساني» کولو او د کلتوري انقلاب لپاره شعار پورته نه کړ او نه یې هم کومه هڅه وکړه، بلکې اکثر یې د ټولنې همدې شتمنۍ ته درانه زیانونه واړول. که چېرې زموږ ولس ټول لوستوال او زده کړی وای، نو هر افغان به هم په ځاني ډول او هم په ډله ییز ډول فکر کولای شو، چې کومه یوه د ورانۍ او کومه د ودانۍ لاره ده؟

بنسټلار کړو ځواکونو تر هرڅه لومړی زموږ ټولنه له ذهني پلوه ناروغه او مصروفه کړه، چې د ازاد فکر او خپلواک تفکر ځواک یې کمزوری کړي، لومړی گوزار پر کلتوري مرکزونو وشو، د جگړې په بهیر کې تر (۳۵۰۰) څخه زیات ښوونځي له منځه لاړل، چې په میلیونو افغانان د زده کړې له نعمت نه بې برخې شول. له دې کار څخه د هغوی موخه دا وه، چې د جگړې لپاره بشري ځواک پیدا کړي. کله چې ټولنه نالوستې شي، نو بیا خود بېلابېلو سیاسي، عقیده یي او نورو شعارونو ترنامه لاندې د نالوستو کسانو له صداقته ښه ګټه پورته کېدلای شي او په ښه ډول یې ولولې او احساس راپارېدلای شي.

د نالوستو کسانو له عقیده یې او کلتوري صداقت او ساده گی نه عاجله او فزیکي گټه اخلي او خپلې موخې ترسره کوي، خو په اوږده واټن کې هغوی ته هم سردرد پیدا کوي. د کرکېچنو شرایطو په بهیر کې د دې ډول اشخاصو کنټرول خورا گرانېږي، دوی د واکمنو له واکه وځي او د بغاوت لاره خپلوي. داسې کړنې سرته رسوي، چې له آره له خپل هغه هدفه سره ټکر خوري، چې دوی دهغه د بري لپاره فزیکي او سیاسي عمل ته لاس اچولی دی. ددغه نا کنټروله حالت په پایله کې نه یوازې د هغې ډلې دمشر سیاستوال حیثیت او سیاسي دریځ ته زیان رسېږي، بلکې د هغه فکري او سیاسي تگلوري هم په عامه ذهنیت کې پیکه کېږي. د افغانستان د تېرو دوو لسیزو د تنظیمي او سیاسي ډلو د مشرانو سیاسي څرنگوالی او پیکه والی په همدغه ټکي کې څرگند او طاعون لاسې اوږد شو.

دهمدې خونړي ناتار په بهیر کې زموږ د ټولنې مانیزه او مادي شتمني تباه شوه. اوس زموږ ټولنه له یوه ستر ناوړین سره مخ ده. ولس هم ستړی او ستومان دی، هیله لري چې ځان ته دخلاصون یوه لار پیدا کړي. ایا داسې کومه لاره چاره شته؟

په بشري تاریخ کې د ځینو نورو داسې ټولنو بېلگې هم شته چې پر ټاټوبي یې پر تېر شوي توپان وروسته بیا دهوسا او سوکاله ژوند جوگه شوي دي. له داسې یو ناوړین نه د وتلو یوه لاره دا هم ده چې د ټولنې د «انساني» کولو لپاره هڅې وشي. د ټولنې د «انساني» کولو یوه بېلگه به وړاندې کړو.

کله چې د دویمې نړیوالې جګړې پر وروستیو وختو د امریکا متحده ایالاتو پر جاپان اتومي بمونه وغورځول او د جګړې برخلیک یې چورلټ بدل کړ، جاپان تسلیمې او د جګړې د تاوان ورکړې ته حاضر شو، نو پر دې وخت جاپان او دهغه ولس له سختو ستونزو سره مخ و. ویل کېږي چې د هغه هېواد مخورو یوه واکمنه جرګه جوړه کړه، چې څه باید وشي؟ چې ټولنه له دې کړکېچ څخه راووځي؟ هم پرمختګ وکړو؟ هم د جګړې تاوان ورکړو؟ او هم د سوکاله ژوند څښتنان شو؟ چا ویل جاپان باید صنعتي شي، چا ویل باید زراعتي شي، چا ویل دواړه شي او هر یوه ددې لپاره دلایل وړاندې کول، خویو تن وویل: نه باید صنعتي شي، نه زراعتي، بلکې «انساني شي». د هغه دې نومونې ته ټول حیران شول، چې «انساني» یانې څه؟ هغه وویل چې انساني په دې مانا چې ټول جاپان کې باید هېڅوک هم نالوستی پاتې نه شي. تر هر څه لومړی باید موږ ښوونې او روزنې ته ژوره پاملرنه وکړو. ده ویل کله چې ټولنه لوستواله شي، نو هغه پخپله فکر کولای شي، چې باید څه وکړي، جاپان همدا خبره عملي کړه، تر هر څه زیات یې د ټولنې ښوونیزې، روزنیزې او کلتوري برخې ته پاملرنه وکړه. د اتیایمو عیسوي کلونو په لسيزه کې جاپان هر کال (شپېته میلیارد) ډالر یوازې په روزنیز برخه او د ټکنالوژۍ د نورو پرمختګونو لپاره لګولې. پر همدې وخت امریکایانو هر کال (سل میلیارد ډالر) په تعلیمي، کلتوري او علمي برخو کې لګول، چې امریکا په نړۍ کې لومړی او جاپان دویم مقام درلود. د جاپان دا لګښت د افغانستان

دهغه مهال د دولتي بودیجې په انډول د افغانستان د دوه سوه کالو بودیجه جوړوي او د امریکا لگښت زموږ د هېواد د درې سوه دېرش کالو دولتي بودیجې په انډول دی.

جاپان اوس په نړۍ کې هغه هېواد دی چې نه یوازې د جگړې زیان یې جبران کړی، بلکې اوس دنړۍ له ډېرو سترو پانگوالو او پرمختللو هېوادونو څخه گڼل کېږي. په نړۍ کې ځانگړی مقام او حیثیت لري او په خپل ټول هېواد کې یې د نالوستۍ د تیارو کمپله ټوله کړې ده.

نو اوس که زموږ د هېواد خواخوږي غواړي، چې خپل هېواد له دې روان ذهنې، فکري، اقتصادي، سیاسي او ټولنیز ناوړین نه راوباسي، نو ښه لار دا ده چې د ټولنې د «انساني» کولو لپاره هڅې پیل کړي. د ټولنې د انساني کولو لار په ټول هېواد کې د ښوونې او روزنې عامل دی. کله چې ټولنه ټوله لوستواله شي، نو هر څوک ځانته د ځانگړي او ټولنیز ژوند د ښېرازۍ او سوکالۍ لارې پیدا کولای شي، په ټولنه کې د وگړو تر منځ زغم، اوسېله، د یو بل زغمل او فکري ثبات رامنځته کېږي، هر څوک د خپل واک او صلاحیت پولي پېژني او د ژوند پر خوند پوهېدلای شي. سیاستوال او واکوال هم ددې پرځای چې یو بل د تورې او برچې په زور تسلیم کړي، د تورو په نڅولو ځانونه ستړي کړي او یو بل ووژني، د خبرو لاره خپلوي؛ د متمدنو انسانانو او بشپړو عاطفي وگړو په څېر د ژوند ستونزې له منځه وړي. عمومي ښوونه او روزنه او د ټولنیز کلتور پرمختیا د ټولنیز ژوند بقا او هوساینه تضمینوي

او انسان کې د مینې او عاطفې ځواک پیاوړی کوي. زموږ په هېواد
کې باید هم مثبت بنسټونه، روزنیز او کلتوري اوښتون راوستل
شي.

کلتوري پرمختیا او مثبت بدلون هغه درمل دی، چې ټولنه
د ناروغۍ تر خورېدو دمخه وقایه کوي.

زموږ د ليکوالو عمومي او خپلمنځي ستونزې

دا ليکنه د طالبانو د واکمنۍ پر دويم کال ليکل شوې او هماغه مهال په هيله مجله کې چاپ شوې ده.

دا څرگنده خبره ده چې د بېلابېلو لاملونو له کبله زموږ ټولنه شاته پاتې ساتل شوې او لاساتل کېږي. دې وروسته پاتېوالي د ټولنې د هوسا کېدنې او د ولس د بنسټيزې او سوکالۍ په لاره کې ستر خنډونه راپيدا کړي. دا داسې ستونزې دي، چې زموږ د ټولنې د ژوند پر هره خوا يې خپل سيوري خپاره کړي، کلتوري يې له ستوني نيولې، ځلا او زرغونېدو ته يې نه پرېږدي، خو دې سره سره تر ننه دوه لسيزې وړاندې زموږ په هېواد کې بيا هم ژوند ورو ورو د بنسټيزې پر لور روان و او د يو شمېر کلتوري هڅو او برياوو څراغونه لگېدلي وو، خو کله چې دې تېرې شل کلنې غميزې د هېواد په گوټ گوټ کې خپل زهرجن لوگي خپاره کړل، نو هر څه د خړو او ايرو څلي شول.

په ځانگړې ډول په تېرو اوو کلونو کې کلتور ته نور زيانونه هم وارول شول او زموږ د ليکوالو ستونزې لا پسې زياتې شوې.

دا هغه زماني واټن دی، چې د ټولنيز، سياسي او کلتوري نظام مزي وشلېدل او ټولنيز انډول له منځه لاړ. کلتور چې د ټولنيز نظام يو اساسي توکی دی، تر ځپونکو گوزارونو لاندې راغی. فرهنگيان د کلتور د پرمختگ د عاملينو او زېږوونکو په توگه په خپله د مرگ او وېرې ترگواښ لاندې راغلل. هغه فرهنگيان چې پخوا يې د کلتور په يوه څانگه کې کار کاوه، د مسلکي کار له منځه تلو سره سم يې له مسلکي لارې د ژوند د خړوب امکان هم ختم شو.

هغه ليکوال چې تر هېواده بهر مهاجر شوي وو، د هغوی ستونزې بيا بل ډول وې، هغوی د يو بې باوره ژوند په ستونزو کې راگير وو. کله چې د هېواد په داخل کې له فرهنگي کار څخه د خړوب امکان ختم شو، نو ليکوال د دويم کار په لټه کې شول، ددې کار پايله ډېره منفي وه، د ليکوال او فرهنگي کار تر منځ واټن ورځ پر ورځ زياتېده. په نتيجه کې ليکوال لکه د نور کسبگرو په شان پر عادي اشخاصو واوښتل او د ټولنې ددې متفکر مغز ټول ځواک يوازې د ژوندي پاتې کېدو لپاره په مبارزه کې اوبه شو. تجربو په ډاگه کړې ده چې ليکوال، شاعر او يا هر هغه څوک چې ذهني کار کوي که چېرې پر فزيکي کار او چارو اخته شي، نو ذهني کار ته يې سخت زيان رسېږي. د ليکوال ذهن هغه نرمه کرونده ده، چې ده په کې د مينې او عشق د کلمو بزغلي کرلي او له هغه څخه يورنگين او ښکلی حاصل لاسته راوړي. د فزيکي کار په کولو سره په داسې شاره او کرخته ځمکه اوړي چې بيا ډېر ځنډ د هنر د مينه ناک حاصل لپاره نه تيارېږي. ددې خبرې يوه بېلگه به هم وړاندې کړو:

په کابل کې د افغانستان د علومو د اکاډمۍ یو تن غړی چې د سرمحقق عملي رتبې ته رسېدلی، یو وخت یې د پربننه تحقیق کاوه او دومره خوږه ژبه او خوږ نثريې درلودل چې د زړه راکښون ځواک یې د پریاوړی و. کله چې په هېواد کې علمي کار خپل مادي امکان له لاسه ورکړ، نو دی مجبور شو، چې فزیکي کار ته ملا وتړي. له یوې موسسې سره چې د بنار د ویالو د جوړولو او پخولو چارې یې سرته رسولې، پر کار بوخت شو. ددې سرمحقق دنده دا وه چې د تېرو منځ کې سمېت واچوي او تېرو ته انگاف ورکړي، ده خو میاشتي پرله پسې دې دندې ته دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یوې علمي غونډې ته د لیکنې بلنه ورکړای شوه، کله چې ده خپله لیکنه واوروله، نو دده د پخوانیو لیکنو په اندول د پره کمزورې، پیکه او سپوره وه، داسې ښکارېده، چې په وچ زور او تر یوه سخت فشار لاندې یې لیکلې ده، وروسته یې خپله اعتراف وکړ، چې د ذهن کړونده مې سخته شوې او کېدی شي نور حاصل ور نه کړي.

د هېواد دننه اکثره لیکوال پر همدې برخلیک اخته شول، هغه څوک چې تر هېواده وتل - هغو اکثره خپل مسلک پرېښود او ځینو چې په یو شمېر بډایو موسسو او ادارو کې کارونه ومیندل، نو د هغو پر احساس، عاطفې او فرهنګي مینې د یو بل کلتور او د ژوند د بې باورۍ د تورو ورېځو لړۍ خورې شوې، یا په ډله ییز، یا په انفرادي ډول مسخه شول او یا د مسخه کېدو په حال کې دي.

زموږ د لیکوالو ستره او عمومي ستونزه دا ده چې دلته د لیکوال لاسته راوړنه د مالي ارزښت له پلوه کوم دوراني حرکت نه لري،

چې د هغه په نتیجه کې دې لیکوال مادي ثمر ترلاسه کړي، دلته زیات وخت لیکوالو د دولت پر مادي امکاناتو او نورو مرستو ډډه لگوله.

د ساري په توګه په پښتو کې داسې کتابونه ډېر کم لیدل شوي چې هغو دې د خرڅلاو له لارې خپل لګښت پوره کړي وي او یا دې له دې درکه لیکوال ته د یاد وړ مادي ګټه ترلاسه شوې وي، په پرمختللیو هېوادونو او ان مخ پر ودې هېوادو کې بیا خبره داسې نه ده، هلته یو اثر نه یوازې د لیکوال علمي پانګه ګڼل کېږي، بلکې د هغه د ژوند لپاره ستره مالي شتمني هم جوړوي. «اریک فرام» یو غربي لیکوال دی، د «ښکلا» په باب یې یوه کوچنۍ رساله لیکلې، دا رساله تر لسو ځلو زیاته چاپ شوې او هر ځل یې د چاپ تېراژ میلیونونو ټوکو ته رسېده او دا کتاب ټول پلورل شوی دی، نو هغه اثر چې درې میلیون ټوکه وپلورل شي، نو ایا لیکوال به یې بیا هم له اقتصادي پلوه له فقر سره مخامخ شي؟

زموږ ټولنه لکه څنګه چې د ژوند په نورو برخو کې د نورو پرمختللو او مخ پر ودې ټولنو سره د پرتلې وړ نه ده، همداسې په فرهنګي برخه کې هم د پرتلې وړ نه ده. په پښتو ژبه تراوسه پورې د چاپ شویو اثارو شمېر تر لس زره عنوانونو نه زیاتېږي. د بي بي سي راډیو د یو خبر له مخې یوازې پر یو کال په لندن کې (شپېته زره) عنوانه کتابونه چاپېږي، د دې هر عنوان کتاب تېراژ میلیونونو ټوکو ته رسېږي، زموږ په هېواد کې له ځینو تعلیمي، مذهبي او سیاسي کتابونو پرته د هر کتاب شمېر له (۵۰۰-۵۰۰۰) ټوکو

ترمنځ دی. د تېرو پنځه لسو میاشتو په ترڅ کې افغانستان کې د ټول هېواد په کچه (دوه عنوانه) ادبي کتابونه او پنځه عنوانه مجلې یوه – دوه درې گڼې چې د ټولو عمومي تېراژ ایله شل زره ټوکو ته رسېږي، چاپ شوي دي. دا هغه ټیټ گراف دی چې په افغانستان کې د چاپ او خپرونو تر دود وروسته لیدل کېږي. د هېواد په داخل کې د چاپ له دې کمیت نه زموږ د لیکوالو او د هېواد د فرهنګي کار څرنګوالی معلومېږي، خو دې سره سره په پېښور کې زموږ یو شمېر لیکوال پر سختو هلو ځلو بوخت دي؛ ګڼ شمېر کتابونه چاپوي، چې د هېواد دا اړتیا تر یوه بریده پوره کړي، هېواد ته ددې کتابونو د لېږد په برخه کې هم یو لړ ستونزې شته، ځکه چې ددې کتابونو ډېره برخه د هېواد داخل ته وړل کېږي.

دا هغه عمومي ستونزې دي، چې زموږ هېواد او لیکوال ورسره مخ دي، خو د دې تر څنګ په خپله زموږ د لیکوالو ترمنځ هم یو لړ ستونزې شته، چې هغه زموږ د لیکوالو ځواک ته سخت زیان رسوي او له اصلي کار نه یې پام بلې خوا ته اړوي، دا تضادونه د هېواد په داخل کې هم محسوس دي، په پېښور کې هم، کېدی شي په نورو هېوادونو کې هم وي، اوس په کابل او جلال اباد کې یو شمېر شته چې هغوی غواړي د هغو ګوتو په شمېر لیکوالو ترمنځ چې هلته پاتې دي، تر هر څه لومړی د توپیر یو عقیده یې اوسیا سي لیکه راکاږي، په ځانګړي ډول هغه لیکوال دې کار ته ډېره لمن وهي چې هغوی په فرهنګي کار کې د زیات تشبث او هلو ځلو ځواک او اوسپنه نه لري، دوی غواړي خپله فرهنګي تنبلي او بې

کفایتي د عقیدې او سیاسي گروهې تر چتر لاندې پټه کړي، دوی د ملت په کچه فکر نه شي کولای، اند یې یوازې د تنظیم تر حده محدود دی، دوی په هېڅ وجه ددې وس نه لري، چې هغه لیکوال هم وزغمي چې له دولتي امکاناتو پرته په خپلو شخصي هلو ځلو فرهنګي فعالیتونه کوي، هغوی حکومت ته لاس تر زڼې ناست نه دي او نه دې ته منتظر دي چې ټول کارونه باید حکومت وکړي.

مثبت لیکوال پر دې هم پوهېږي چې د فرهنګ ساحې ته د حکومتونو پوره پام را اړول ډېر وخت غواړي، لکه څنګه چې اشاره وشوه په تېرو پنځه لسو میاشتو کې حکومت یوازې (دوه عنوانه) کتابونه چاپ کړي دي، خو زموږ ځینو لیکوالو په همدې موده کې یوازې په پېښور کې تر سلو عنوانو زیات اثار چاپ کړي دي، نو که دوی حکومت ته منتظر وای، ډېر کلونه به پرې تېر شوي وای، بله خبره دا ده چې فرهنګي کار یوازې د دولت مسئولیت نه دی، بلکې د ټول ولس ګډ کار دی.

په پېښور کې د افغان لیکوالو په شخصي هلو ځلو او په لویديځ کې د مېشتو افغانانو په مالي مرستو یو شمېر اثار چاپېږي، خو دلته په داخل کې بیا د یو شمېر لیکوالو تر منځ یو ډول محسوس او نامحسوس منفي رقابت موجود دی. زموږ د یو شمېر لیکوالو زیات وخت او انرژي یوازې پر دې مصرفېږي چې په نورو پسې خپل وخت په منفي ګرځني تبلیغ تېر کړي. که خپله یې کار له واکه نه کېږي، نو منفي تبلیغ ته شین شرک ولاړ دي، د دوی په ځینو کې بیا دا کینه او حسادت دومره پیاوړې وي، چې د رواني عقدې تر

بریده رسېږي، ځينې ليکوال په پېښور کې هم تنظيمې، سياسي او عقیده يې مسایلو ته لمن وهي او غواړي پر فرهنگي چارو او مسایلو باندې هم سياسي سيوری خپور کړي. دلته هم دا کینه هغو کسانو سره مطرح ده، چې په فرهنگي کار کې کوم ځانگړی تشبث او نوبت نه شي کولای، دلته هم خپله فرهنگي نیمگړتیا د سیاست او سياسي جغرافیه تر پردې لاندې پټوي. اوس زموږ ځينو ليکوالو تر منځ دا کشمکشونه روان دي، داسې ښکاري چې د سوچه ملي فرهنگ د ښېرازې، خدمت او پرمختګ لپاره ډېر کم ليکوال پاتې کېږي، چې له دې ډول ډول پاتېکونو څخه تېرېږي او خپل فرهنگي کار ته دوام ورکوي، تجربو ښودلې ده چې افغاني فرهنگ ته کار کول خورا لویه اوسپنه غواړي؛ هر څوک چې غواړي له دې اغزنو او ستونزمنو لارو تېر شي، نو دې مغولیزو ذهنونو ته باید خپل هوډ خوشالخانۍ کړي او هغه کسان چې غواړي زموږ د رښتینو فرهنگیانو مخ ته ذهني او سياسي پاتېکونه واچوي، اخیستې له خپل دې عمله ستړي شي، تر پایه خودوی هم دا کار نه شي کولای، چې د بل چا د فرهنگي کار په مخ کې خنډ اچولو ته خپل کار ووايي.

الفت د زړونو الفت

(د استاد الفت د نثر ځينې مانيزاړخونه)

دا ليکنه په کابل کې د استاد الفت د يوې تلينغونډې لپاره ليکل شوې وه او وروسته بيا په هيله مجله کې چاپ شوه.

استاد گل پاچا الفت لکه څنگه چې د هغه له نامه څخه څرگندېږي د مينې او الفت پاچا دی، هغه د خپل قلم په روح کې داسې انساني مينه پو کړې، چې کلونه کلونه به زموږ د زړه په پردو کې گرځي، راگرځي او د زړونو او ذهنونو په دې لایتناهي فضا کې به بې برچې، بې عسکره او بې لښکره پاچاهي کوي.

الفت د انساني ټولنې د يو ذهني معمار او رنځپوه په توگه لومړی د ټولنې نیمگړتياوې او رنځونه راپه گوته کړي او بيا يې د رغونې او درملونې لپاره د قلم او ليکوالۍ کيميا بوتی کارولی دی.

الفت چې په خپله د مينې په خم کې يو لوبېدلی او ټوکېدلی روح دی، د ډېرو انساني رنځونو د علاج اساسي نسخه يې

همدا (مينه) گنلهي ده. هغه مينه او عاطفه د انساني ژوند د پايښت، سمون او ښېرازۍ اساسي وسيله بولي. بې مينې ژوند يو بې مانا څيز گڼي، چې انساني ژوند لوبښی له خونده تشوي، مينه د الفت په نظر هغه ستر ځواک او واک دی، چې ډېر زورور او زبرځواکي هغې ته خپل سرونه ټيټوي او کانيي زړونه هم د موم په شان نرمولای شي، استاد الفت وايي: «د دنيا دود او دستور خو دادی چې زورور به کمزوری وهي او ضعيف به د قوي له لاسه په عذاب وي، مگر په کورونو کې د مينې او محبت تقاضا بل راز ده. هلته يو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په خپره ووهي او هغه ورته خاندی، له ټولو نه کمزوری په ټولو زورور دی. که د مينې او عاطفې ماشوم هر څنگه لوی سړي گرېوان ته لاس واچوي يا يې لمن ټينگه ونيسي څوک ترېنه ځان نه شي خلاصولی، ځکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی.» استاد وايي عشق او مينه د همدې دوه بېلابېلو طبقو (زورورو او کمزورو) اند او ژوند د پيوستون او بقا په تار تړي: «که عشق او مينه په مينځ کې نه وي نو د ديو او ښاپېری زور هېڅکله برابر نه دی.»

استاد الفت د فاتح په نامه يوه نثر کې د مينې قوت داسې څرگندوي چې ان ډېر زورور، ظالم، او لوی فاتحين يې هم قوت ته ټينگېدی نه شي. وايي: «سکندر له ډېر قوت او ډېرو

لښکرو سره ښار ته راغی، د ښار له خلکو سره یې څو ځله زورور جنگونه وکړه، له دواړو خواوو نه ډېر خلک ووژل شول، ډېرې وینې تویې شوې، ډېرې ککړۍ تر پښو لاندې شوې، وروسته له ډېرو جگړو هغه د مړو په سرونو پښې کېښودې او د لوی فاتح په حیث ښار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و، غوښتل یې چې ښار لوټ کړي او قتل عام جوړ کړي، مگر دا کار ده ونه شو کړای، ځکه چې په ښار کې یو پټ قوت موجود و چې ده ورسره مقابله نه شوه کولای.

دی چې ښار ته ننوت په یوې ډېرې ښکلې پېغلې یې سترگې وښتې او په یو ځل لیدو یې زړه بایلود.

څوک چې بې زړه شي هغه بیا جنگ او جگړه نه شي کولای، ځکه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره ځان دغې پېغلې ته وسپاره.»

د مینې تر څنګ دویم څیز چې د انسان په ژوندانه کې تر ټولو ستر روحي ځواک جوړوي، هغه عقیده ده، د الفت په نظر عقیده د انسان هغه ستر روحي ځواک دی چې انسان پرې د مرګ له ستر ناورین سره ډغر و هلاک شي. یو انسان د عقیدې په زور کولای شي ډېر بې عقیدې ځواکونه راوړوي. له پخواني شوروي سره د جگړې په ترڅ کې د افغانانو سربښندنه او اتلولي هم د یوې لویې عقیدې پایله وه، له یو انګرېز سیاستپوه نه د

جگړې د لومړيو کلونو پر مهال چا پوښتنه وکړه، چې افغانان د شورويانو په اندول له اقتصادي، بشري، پوځي او ان ارضي پلوه خورا کمزوري دي، ايا دوی به له شوروي زبرځواک سره د مقابلي توان ولري؟ هغه په ځواب کې وويل: «هلته افغانان جگړه نه کوي، بلکې عقیده جنگپري.»

د همدغې عقيدې په رواني ځواک دښمن مات شو، خو کله چې همغو گروهمونو اشخاصو د عقيدې لمن خوشې کړه، بيا يې نو نه هغه د تورې تاب و او نه هغه اتلولي، ان خبره تر دې هم راوړسېده چې دهبواد د سياسي ډگريو منفي سياسي لوبغاړي خپلو بي عقيدې همخنکو ملگرو ته وويل: «اوس د عقايدو دوران تېر شوی او د قوميت بازار گرم دی.» د همدغو بي عقيدې لښکرو پر ضد بيا يو بل عقیده يې لښکر په تش لاس د مبارزې ډگر ته را ودانگل او دا بي عقيدې شوی شخص يې له خپل تخت و بخت سره د کوميدۍ په سيند لاهو کړ.

ارواپوهان او د طب ډاکتران عقیده، د انسان روحي ناروغيو، نفسي غوښتنو د کنترول او رواني ډاډ او تسکين ستره وسيله گڼي. استاد الفت د يو عقیده من شخص په توگه، عقیده تر ټولو ستر ځواک بولي او د روحي تسکين او اخروي نړۍ پانگه يې گڼي، هغه د يو عقیده من پانده مثال ورکوي چې: «په سترگو يې څه نه ليدل، مگر د خداي کتاب يې تر څنگه و او

مسجد ته راغی، ده هغه اسماني کتاب په تاخچه کې کېښود او په لمانځه ودرېد. کله چې له عبادت نه فارغ شو او له مسجد نه روانېده هغه کتاب پاتې شو او یو بل کتاب لاسته ورغی، دی وپوښ و کتاب یې نه لیده او په کتاب نه پوهېده مگر ټینگ یې په غېږ کې نیولی و.

ده ته دا نه وه معلومه چې په کتاب کې څه دي او د چا کتاب دی؟ له ده سره ټینگه عقیده وه، مگر پوهه او بینایی ورسره نه وه.

ده د خدای (ج) لپاره دغه کتاب ښکلاوه او لکه تعویذ له ځان سره یې گرزاوه.»

د عقیدې تر څنګ اند یا فکر او د فکر ازادي د فردي او ټولنیز نظام د ثبات، پرمختګ او ټولنیزې ښېرازۍ اساسي توک دی. د الفت په نظر په هغو ټولنو کې چې فکري اختناق موجود وي، انتقاد ترلی او فکر په زندان کې وي؛ هغه ټولنه له سترو ناروغیو سره مخامخېږي. سره له دې چې یو شمېر لیکوال د ساري په توګه ټولستوی په دې اند دی چې په یوه ټولنه کې اختناق د زیاتو ادبي اثارو او ان ادبي شهکارانو د رامنځته کېدو سبب کېږي، خو که په ځینو ټولنو کې اختناق د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب شوی هم وي، خو په ځینو نورو ټولنو کې بیا د ډېرې تباهي لامل ګرځېدلی دی، استاد

الفت تر ټولو زیات فکري اختناق او سانسور د ټولنې د سوکالۍ او هوساینې د مخنیوی عامل بولي، دی د ټولنیزې بېرازۍ او نورو ډول ډول ستونزو د حل لاره همدا فکري ازادي بولي، وایي: «...» که دی خلاص شو، ستاسو انتظام به په ډېر ښه شان وکړي، ستاسې وږي به ماړه کړي، ستاسې برېښه به پټ کاندې، ستاسې دغه ښکلی موجود په تورو ځاگانو کې مه غورځوی! په زندانونو کې یې مه اچوی! پرېږدي! دا بې گناه بندي پرېږدی! دی به ستاسې د گډو وډو او پرېشانه خوبونو صحیح تعبیرونه وکړي. ډېرې سختې مبهمې او مجملې غوټې به پرانيزي. دی د راتلونکي حال پېشبیني کولای شي. د جوي او فلکي اوضاعو اقتضات ورته معلوم دي. پرېږدی! دا بې گناه بندي پرېږدی، د ده په ازادولو باندې علم او پوهه زیاتېږي. وطن رڼا کېږي او ړانده بینا کېږي. دی له خپلو جفا کارو وروڼو سره هم ښه سلوک کوي. دی ډېر پېچلومي اوارولی شي. دی ډېرې کړې لارې سمولې او ډېر مشکلات حل کولای شي. ما خوب لیدلای چې دا بې گناه بندي خلاصېږي او د سلطنت په کرسی کېني، ښه فکر وکړئ! دا بې گناه بندي څوک دی؟ پس له ډېره فکره وایم فکر دی فکر.»

په یوه ټولنه کې د فکري ازادۍ تر څنګ سالم مشرتوب او لیدرشیپ په کار دی، خوشال بابا د یو ټولنیز مشر او دستار د

سړي لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه لازم بولي، د لوی خان په عقیده که چېرې دا شل هنرونه او شل خصلتونه په یوه شخص کې متبارز وي، نو بیا خود دستار د ترلو (مشری) لایق گڼل کېدی شي او که نه هسې چې دستار تړي، هغه هزار دي. استاد الفت هم د مشرتوب لپاره کوتلي قوانین په گوته کوي، د استاد په نظر هر هغه شخص چې د خومره والي او څرنګوالي له پلوه تر بل غوره وي، هغه باید د ټولنې مشرتوب پر غاړه واخلي. استاد وایي: «که موږ دوه مساوي عددونه لکه (۱-۱)، (۲-۲)، (۳-۳) او ... هریو له بل نه وړاندې وروسته کړو، نتیجه یې یوه ده، مګر په دوو متضادو عددونو کې تقدیم او تاخیر ډېر فاحش فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راځي. که موږ «یو» او «نه» یوځای کوو او داسې یې لیکو (۱۹) نولس کېږي، مګر شل کېږي نه، که همدغه دوه عددونه داسې ولیکل شي (۹۱) خبر سلو ته نږدې کېږي او ډېر زیادت په کې راځي. همدغه سبب دی چې په پوهو جوامعو کې هغه څوک دمخه کېږي چې قدر او مقدار یې له هغه بل نه زیات وي او د ده په مخکې توب باندې د جامعې قدر او قیادت ډېر لوړېږي. موږ باید په دې سر پوه شو او د هر چا استعداد، معیار، مبلغ او مقدار ته وګورو.»

استاد الفت چې زموږ د ټولنې ذهني معمار دی، د ټولنې د
ويجاړۍ او د هغې د درملونې هرې خوا ته يې د فکر وړانگې
رسېدلي. افراط او تفريط چې يو ستر مرض گڼل کېږي، که د
ژوند په هره برخه کې منځته راغی، نو هغه برخه له بې ثباتۍ او
په پايله کې له نابودۍ سره مخامخوي. استاد د خپلې ټولنې د
يو رنځپوه او طبيب په توگه په ټولنيز ژوند کې منځنۍ حد ډېر
گټور بولي. د اسلام د سپېڅلي دين د لارښوونو له مخې هم
اوسط حد احسن دی. استاد الفت په دې عقیده دی که چېرې په
يوه ټولنه کې افراط او تفريط واکمن شو، نو د يوه پرځای به
دوه تلفات زغمي، دی دا مرض په يوه نثر «دوه جنازې»، که
واضح کوي. «په يوه ورځ په يوه ساعت کې له يوې شفاخانې نه
دوه جنازې راووتلې، هغه يو د کم خونۍ په وجه او دا بل د
فشار خون په سبب مړ شوی و. هغه يوه وينه نه درلوده ځکه مړ
شو. د دغه بل وينه زیاته شوې او تیزه شوې وه، ځکه يې ژوند
ونه شو کړای. دوی دواړه يو بادار او بل مزدور و، يو د افراط او
بل د تفريط له لاسه مړ شو.» د استاد په نظر: «د يو کمزوري
کول او د بل قوي کول د دواړو په مړينه تمامېږي او د ظالم او
مظلوم عاقبت همدغه شان دی.»

د افراط او تفريط تر څنګ بله ستره ناروغي چې هم ځاني او
هم ټولنيز خطرونه راولاړولای شي، هغه مضر احتیاط دی، د

استاد الفت په نظر د يوه انسان د ځاني او ټولنيز ژوند د پرمختگ او هوساينې لپاره انساني جرئت هم په کار دی. تدبير، هڅه، له حالاتو او نادودو سره مبارزه، د انساني ژوند بشپړونکي توکي دي. د پراختيا د سړي اخلاقي جرئت سلبوي او فکر او هامو ته سپاري، استاد هغه احتياض غندي چې تر گټې يې زيان زيات وي او د مضر احتياض تر پولې رسېږي.

دا احتياض څه په فردي ژوند کې وي که په ټولنيز کې د دواړو ضرر زيات دی. په ځانگړي ډول هغه (مشران) چې د ټولنې د لارښوونې دنده لري، که چېرې پر دې ناروغۍ اخته شي، نو ټولنه د تباهي کندې ته رسوي، استاد الفت په خپل يو نثر کې دا موضوع واضح کوي: «شمی اکا زموږ په کور او کلي کې په ډېرې هوښيارۍ مشهور و او هر چا به چې کومه مشوره غوښتله ده ته به راتلل.

د ده د هوښيارۍ او احتياض يوه نښه دا وه چې تر اخره پورې يې خپل کور ته برق رانه ووست او ويل به يې که کله برق شارټ شي نو حريق به واقع شي او کور به مې وسوزي.

د ده دا عادت و په موټر کې به نه سوړېده او ډېر لږ ځای ته به هم پياده روان و، ځکه چې د موټر له چپه کېدو ویرېده او

احتياط يې کاوه. هو! دی له ډېره عقله پياده گرځېده او کور کې به يې رڼا هم ډېره لرې وه.»

استاد الفت د انسان نفس د لايتناهي هوسونو مجموعه گڼي چې عقیده يې برجونو ته له تکیې پرته د هغو مهار کول او کنترول ناشونی کار دی. هر کله که د انسان يوه هيله پوره شوه، نو ورپسې به د بلې د پوره کېدو هيله لري، غم او خوشالي هم په همدغو هيلو پورې تړلي او يو له بله نه جلا کېدونکي بولي. د يونان يو نامتو ډرامه ليکونکی اشايلوس هم په همدې نظر و او ويل به يې: «په هر غم پسې بايد يوه خوښي او په هرې خوښۍ پسې بايد يو غم راشي، چې د ژوند پانوته رنگ ورکړي.» استاد الفت هم غم او خوشالي دواړه شپه او ورځ بولي چې يوه په بلې پسې رادرومي. خو استاد د خپلې ټولنې د وگړو د اندروني ناروغيو پر خواو خورا ښه بلد دی، د ده په نظر د انسان هيلې نه پوره کېدونکي دي. غم او خوشالي هم دواړه انډوليز يا نسبي دي. مثلاً که چېرې يو څوک په ټولنه کې يو تن تر ځانه ډېر خواړو زار وگوري، نو بيا دی خوشاله وي او که چېرې تر ځانه پورته شخص وگوري، چې خوله يې له خدا ډکه وي، نو بيا دی خفه وي، ځکه چې تر ځانه پورته شخص نه شي زغملاي، نو ځکه خوا استاد وايي چې زموږ غم او خوشالي په خپله زموږ نه دي، بلکې هغه د بل چا په غم او خوشالي پورې

تړلي دي. كه هغوى خفه وو موږ خوشاله يو او كه هغوى خوشحاله وو نو موږ بيا خفه يو. د دې خبرې د اثبات لپاره د خپل يو دوست مثال وركوي او وايي چې زما دوست په خپل كور كې هر څه لري، د ډېرو شتو خاوند دى، لنډه دا چې د ژوند ټول خواږه نعمتونه ورته رسېږي او له هېڅ ډول ستونزې سره مخامخ نه دى، خو دى هم كله كله خفه وي، خفه په دې وي چې زما يو بل دوست دى هغه تر ده لږ شان زيات شيان او شته لري. ددې ډول غم او خوشالۍ تر څنگ په ټولنيز او ځاني ژوند كې استثنايي حالات هم د غور وړ دي. د استاد په فكر زموږ د قضاوت شعور بايد پر يوې مسالې مطلق حكم ونه كړي او وخت ته منتظر شي. ځينې چارې په ځاني تدبير ترسره كېدلای شي. دى په دې برخه كې د دوو بزرگرانو يادونه كوي: «چې دواړو خپل فكرونه جنگول. يوه دهقان فكر وكړ چې په مني كې به خپل غوايي خرڅ كړم، ځكه تر پسرلي پورې ډېر وخت دى، وابنه به يې هم راته په گټه كې پاتې شي او دويمې وويل چې په مني كې غوايي ارزانه وي اوس به يې واخلم او تر پسرلي به يې وساتم، دوى دواړه په دې معامله كې جوړ راغلل. يوه دهقان په بل غوايي خرڅ كړل، خو موده وروسته كلي ته د غويو ټاكو (مرض) راغى او د دهقان دواړه غوايان په تېره چوپړ كى. حلال شول. لومړي دهقان په خپلې هوبنډۍ شكر ايسته چې ښه وو

غوايي يې خرڅ کړي وو او کور و کلي هم د ده په هوبښيارۍ
 افرين وايه، خو ورځې وروسته د همدې دهقان په کور د غلو
 غدۍ پرېوته، دی کم بخت ووژل شو او پيسې يې غلو يوړې،
 بيا به خلکو ويل چې نغدې پيسې څوک په کور کې ساتي همدا
 به يې حال وي. تر ده خو هغه بل ډېر هوبښيار و که غوايان يې
 لاړل نو سر خويي روغ دی.»

استاد الفت چې له يوې خوا پر مينې مين دی، نو له بلې خوا د
 ظالمانو پر وروستي برخليک هم ښه خبر دی، د استاد په نظر د
 ظلم کاسه نسکوره وي او په وروستۍ پايله کې ظالم د خپلو
 اعمالو سزا وينې او د خلکو تر پښو لاندې کېږي. هغه دا ستره
 موضوع په ډېرو ظريفانه الفاظو کې «د شاعر تحفه» تر عنوان
 لاندې نشر کې بيانوي، وايي: «کله چې هغه سر راپورته کړ او په
 ما يې نظر ولېده ما خپله تحفه يو د پرانگ پوستکۍ او يو
 غزنيچۍ پوستين د هغه په مخ کې کېښوده.

هغه وويل: دا يو د ظالم پوتکۍ دی، ځکه تر پښو لاندې لوېږي،
 دا بل د ضعيفانو له پوستکو نه جوړ دی او په غاړې پورې تعلق
 نيسي.»

زموږ د اوسنيو ادبياتو فکري لوري

داليکنه د هيلې مجلې د ۱۳۷۸ل کال په (۱) گڼه کې خپره شوې ده.

په تېرو دوو لسيزو کې چې زموږ ادبياتو ته د «رسالت»، «مسئوليت» او «خدمت» په نامه، د مختلفو گروهو او سياسي تگلورو د غوښتنو او موخو د بار ورلو دنده سپارل شوې وه، د هغو له کبله زموږ ادبيات ښه ډېر سترې شول او دهغو ډېرې څانگې تر دې درانه بار لاندې زيانمنې شوې، زموږ په ټولنه کې سياستوالو خپل سياسي ارزښتونه ډېر لوړ وگڼل او ان د سياسي موخو لپاره يې گروهيز ارزښتونه وگومارل او وکارول، خو بيا هم سياسي تگلارو خپل ارزښت بايلود. هغه «ادبيات» چې دې مشخصو فکري او سياسي لوريو ته ځانگړي شوي وو، د هغو ليکوالو هم خپل ځانونه او قلمونه سترې کړي وو او گڼ شمېر «ادبي اثار يې» يې چاپ کړي وو، پر ژوند يې د خپلو اثارو بې ارزښتي او مړينه وليدله. د ليکوال لپاره تر دې بله بده پېښه نه شته چې دده تر مړينې دمخه دې، دده اثر ومري او ژوند دې ونه کړای شي. زموږ په تېر شل کلن ادبي بهير کې گڼ ليکوال او شاعران او ډېر مطرح ليکوال او شاعران ليدل شوي، چې اوس خپل اثار د شرم له کبله چاته نه ښکاره کوي. د ځينو د خلاصون لاره دا وي چې «والله نو

هغه وخت دا شيان وو نو...» په «انقلابي شرايطو» کې زموږ ډېرو کمو ليکوالو خپل ځاني شخصيت او د قلم عفت وساتلای شو. سياسي يا شعاري ادب د ټولنې په ځانگړو کرکېچنو پړاوونو کې را منځته کېږي او د بل پړاو په راتگ سره خپل پخوانی رنگ او ارزښت بايلي او نوی رنگ اخلي، خو په بشري ټولنه کې ځينې تلپاتې ارزښتونه وي، که هغه د شاعر يا ليکوال د اثر مانيز جوهر شي او د ښکلا په نرم ورېښمين شال کې يې تاو کړي، نو بيا کېدی شي د يو ادبي اثر د ژوند دوام تضمين شي. د حمزه بابا په اند «قومي او عقیده يي» ارزښتونه ددې ارزښتونو له جملې څخه دي.

د حمزه بابا د خبرې مانا دا ده چې عقیده او ملتپالنه د انسان د فطرت غوښتنې دي، چې يوه يې د روح او بله يې په وينه کې چلېږي. ژوند هم له دغو څيزونو جوړ دی، نو هغه ليکوال چې دا ارزښتونه يې د خپل اثر مانيز ملاتړ گرځولي وي، اثر به يې هم مقاوم او د ژوند له پلوه به تلپاتې وي. البته دا په دې مانا نه ده چې يوازې مانا او ښه فکر دې د يو ادبي اثر روح ښېرازه او ژوندی وساتلای شي، بلکه د ليکوال نوره روحي سپيڅلتيا، د ښکلا خوښونې او ځلونې احساس، د ژبې خوږلنې، رنگينې ولولې او نور توکي هم په کې رول لري. که ليکوال يوازې د اثر پر مانيزه خوا زور راوړي، نو خبره خو بيا هماغه شعار ته رسېږي. شعاري ادب په غنايي برخه کې هم ځان ښکاره کوي. لنډه دا چې د هرې مسالې بربنډ بيان او د ادبي ښکلاوو په پام کې نه لرل، يو ادبي اثر د شعار کچې ته راتېټوي. په تېرو وختونو کې موږ ددې ډول شعاري ادب

ډېرې زياتې بېلگې لرو. په ادبياتو کې د دغو گرمو شعارونو پر له پسې غبرگون او تکرار انساني ذهن له يو ډول محسوسې او نامحسوسې ستړيا سره مخامخ کړ، ځکه خو د فطري غوښتنې له مخې انساني ذهن يو ډول ښکلا ييزې ارامتيا ته اړ شو. دا ارامتيا د پوره ادب د ښاپېرۍ په ورېښمينه غېږ کې د خپل روح د غوړولو له لارې امکان پيدا کولای شي، نه د سپوره، کليشه يي او سولېدلي شعاري ادب په لمن کې.

د دغه پخواني شاليد او تجربې په رڼا کې اوس زموږ گڼ شمېر ليکوال د ادب د رباب په نازکو تارونو اغزنې سندرې نه وايي، بلکې هڅه کوي، چې ادب د خپل اصلي هدف (ښکلا ټوکونې) پر لور وخوځوي. اوس د گرمو شعارونو او نړه فکري شعرونو بازار سوړ شوی، نه مينه وال لري، نه لېوال اونه هم لوستونکي. هغه ليکوال چې د ښکلا ټوکونې ځواک يې کمزوری و، د فکري عقیده يې ارزښت تر سيوري لاندې يې ځانونه په ادبياتو کې په يو ډول څرگند او ناڅرگند فشار مطرح کول، اوس ورو ورو له متن نه حاشيې ته روان دي. په مقابل کې يې هغه ليکوال او شاعران راټوکېدلي او د ودې په حال کې دي، چې ټول ښکلي عقیده يي، ملي، هېوادني ارزښتونه او د انساني فطرت او غريزې غوښتنې په خپلو اثارو کې ځايوي. يوه ليکوال ته نه ښايي چې دومره مانيز بار يې پر خپل اثر ايښی وي، چې د هغه وزرونه دې تر لاندې ورپېږي، مړاوې دې شي او د هغه د لېږد ځواک دې ونه لري او يا يې هم د خپل اثر ښاپېرۍ دومره سينگار کړې وي، چې د مصنوعي

بنکلا رنگ دې ورځه راڅرگند شي. اوس څوک نه غواړي چې
خپل ادبي اثر د يو ځانگړي گوند، ډلې او يا سياسي تگلوري د
خدمت لپاره وگوماري. په ټوليز ډول ويلای شو، چې زموږ د
اوسني ادب فکري لوري په ادب کې د تلپاتې ارزښتونو د ځلونې
او ځايونې پر لور روان دی او دا کار د ليکوال د ځاني شخصيت او
ادبي اثر د تلپاتېنې لپاره گټور دی.

راډيو په ویر او ټلويزيون په

زنځير کې

ددې ليکنې زياته برخه د راډيو ټلويزيون د مسولينو د مرکو پر بنسټ او د ځينو نورو اثارو په مټ ترتيب شوې ده. دا ليکنه پر کابل باندې د استاد رباني د تنظيم واکمنۍ تر ختمېدو وروسته، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال، د ۱۳۷۶ ل کال د تلې - لړم پر مياشت، له پېښوره خپرېدونکې مجلې (تعاون) په خپله (۴) گڼه کې خپره کړې ده.

په هر هېواد او ټولنه کې راډيو او ټلويزيون دوه داسې سترې خپرني وسيلې دي، چې نه يوازې د يوې ټولنې عامه ذهنونو ته د پېښو څرنگوالي او څومره والی رسوي، بلکې د يوې ټولنې په ذهني او فکر اعمار او پرمختگ کې هم کارنده رول ترسره کولای شي. راډيو او ټلويزيون د يوې اغېزمنې وسيلې په توگه کولای شي، د يوه ولس ټولنيزې نيمگړتياوې او دردونه را برسېره او د هغود درملنې لارې چارې په گوته کړي. ددې ترڅنگ راډيو او ټلويزيون د يوه ولس د روحي او ذهني ارامتيا او خوشالۍ لپاره ستر ستر کارونه ترسره کولای شي.

له هغه وخته راهيسې چې زموږ په ټولنه کې راډيو په خپرونو پيل کړی او بيا تر هغه وخته چې د اکثرو خپرونو مزي وشلول شول، راډيو په خپل وار سره زموږ د ټولنې په ذهني او ذوقي پرمختگ کې خپل اغېزمن رول ترسره کړی دی. په دې کې هم شک نه شته چې وخت

ناوخت به راډيو د واکمنو سياسي ډلو او اشخاصو د سياسي او نورو گټو تر شعاع لاندې راغلې وي، خو تر کومه ځايه چې خبره د راډيو په ټولنيزو، تفريحي او نورو خپرونو پورې اړه نيسي، په دې برخه کې په رښتيا سره ډېر کار ترسره شوی دی. افغانستان ته په داسې وخت کې راډيو راوړل شوې ده، چې هغه وخت لازمېر ځينو گاونډيانو د راډيو د درلودلو تصور هم نه شو کولای.

تقریباً (۵۰) کاله راډيو بڼه په خوند او دبدې سره خپلو خپرونو ته دوام ورکړ. خو لکه څنگه چې د یو لیکوال په وینا زموږ پر ټولنه هر (۵۰) کاله وروسته یوه بلا نازلېږي، دا ځلې هم په سپین رنگ کې یوه تور رنگې بلا نازله شوه، نه یوازې دا چې د راډيو د بنسټراز غږ ستونی یې خپټه کړ، بلکې د ټلويزیون ستونی یې هم ومروړه. د افغانستان په خپرنیو وسایلو کې تر راډيو وروسته ټلويزیون دویمه ستره وسیله وه، چې په ډېره اغېزمنۍ سره یې د ولس په ذهني، فکري، ذوقي او سليقوي پرمختګ کې یې بڼه رول لرلای دی. د هېواد ټلويزیون هم تقریباً (۱۴) کاله له خپلو زیاتو بریو او لږ نیمګړتیا سره خپل کار ته دوام ورکړای شو، خو بیا یې پر مری د جګړې خپسې کېنول شوې او چا یې بیا له خولې رنگین او مترنم اواز وانه ورېد.

موږ به په دې لیکنه کې ددغو دوو سترو فرهنگي وسیلو د جوړېدو فعالیت او هغو ته د وراړول شوي مالي زیانونو جاج واخلو. «سره له دې چې پر (۱۳۰۲ل) کال یوې دستگاه په راډیويي خپرونو پیل وکړ، خو د یوې نوې راډیويي دستگاه په اخیستلو سره چې د هغې د منتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پیل شو، د (۱۳۱۹ل) کال په نیمايي کې، راډیو ازمېښتي خپرونې پیل کړې او د (۱۳۲۰ل) کال د

وري پر مياشت د هغه وخت د صدارت د مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانيستل شوه.)) (باز سازی نهادهای فرهنگی افغانستان، پېښور، شباهنګ، ۱۳۱-۱۳۴ مخونه)

په وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي لحاظ وده وکړه، د کابل په ګډون د هېواد په اکثرو ولايتونو کې راډيويي دستګاوې نصب او پر خپرونو يې پيل وکړ.

«د سردار محمد داود خان د جمهوري رياست په وروستيو وختونو کې له جاپان څخه د تلويزيون دستګاه او ستوډيو ګانې وپېرودل شوې او پر همدې وخت تلويزيون پر از مېښتې خپرونو پيل وکړ.»
د راډيو تلويزيون د مامورينو په وينا:

«پر دستګاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان له بلاعوضې مرستې څخه (۹۵۰) مليونه ينه چې (۲، ۳) مليونه ډالره کېږي لګښت شوی و.»

خو تلويزيون د ۱۳۵۷ل کال په دريو لومړيو مياشتو کې په اساسي ډول خپرونې پيل کړې. په وروسته کلونو کې د راډيو ترڅنګ تلويزيون هم په ځينو ولايتونو کې نورې دستګاوې جوړې او خپرونې پيل کړې. پر ۱۳۶۱ل کال د افغانستان تلويزيون د «شمشاد» دستګاه لرونکی شو، چې له بهرنۍ نړۍ سره يې مستقيماً د افغانستان د تلويزيون اړيکي ټينګ کړل.

د راډيو افغانستان مسوولين وايي چې په افغانستان کې راډيو اصلاً د غازي امان الله خان د سلطنت پر وخت پر کار پيل وکړ او د لومړي ځل لپاره يې پر ۱۳۰۴ل کال د (۲۰۰) واټو په طاقت د راډيو دوې کوچنۍ بروډکاسټنګ دستګاوې هېواد ته راوړل شوې. له دې دوو دستګاوو

څخه يوه د هارتل پله ترڅنگ په يوه درې پوړيزه ودانۍ کې چې په لندني کوټې يادېدلې، نصب شوه او په پام کې وه چې دويمه دستگاه يې په کندهار کې پر کار واچول شي، خو دا دستگاه مخکې تر دې چې کندهار ته انتقال شي، د سقاويانو له خوا تخریب شوه. د کابل راډيو تر خپرونو دمخه يوازې (۳۰) راډيوگانې چې په بطريو چالانېدلې او غوږونو ته به نژدې کېدلې او بيا اورېدل کېدلې، خلکو ته وپېشل شوې وې، خو د يوه کال په بهير کې دا شمېر (زرو) راډيوگانو ته ورسېده.

پر هغه وخت راډيو يوازې دوه ساعته خپرونې کولې چې د مازيگر له پنځو بجو پيلېدې او د ماښام تر اوو بجو پورې يې دوام کاوه. په دې دوو ساعتونو کې (۲۰) دقيقې خبرونو، مقالو او تبصرو ته وقف شوې وې او پر نور پاتې وخت موسيقي خپرېدلې.

د راډيو پر خپرونو لايو کال نه و تېر شوی، چې د سقاوي اړو دوو په نتيجه کې د نورو ملي شتمنيو ترڅنگ د راډيو تاسيسات هم له منځه يوړل شول. خو پر ۱۳۲۰ل کال د راډيو خپرونې بيا په رسمي ډول پيل شوې، ددې کار لپاره پر ۱۳۱۵ل کال د راډيو د منځنيو څپو يوه شل کيلو واټه دستگاه، له المان څخه وپېرودل شوه. پر ۱۳۱۷ل کال په يکه توت کې د بروډکاسټ او د هغه د محلقاتو د ودانۍ او په پل باغ عمومي کې د سټډيو د ودانۍ کار پيل شو. همدارنگه د بنسټونځيو (۲۵) تنه زده کوونکي د راډيو د تخنيک په برخه کې پر زده کړه مصروف شول. پر ۱۳۱۸ل کال د استوونکې دستگاه او سټډيو لوازم او سامان کابل ته راوړل شول او د مونتاز کار يې پيل شو، د مونتاز تر بشپړېدو وروسته پر (۱۳۱۹ل) کال د راډيو ازموېنې خپرونې پيل شوې او اساسي خپرونې يې د ۱۳۲۰ل کال له پيل سره پيل شوې.

تر پیل څخه بیا تر څو کلونو پورې د راډیو پروگرامونه چې هره ورځ تر پنځو ساعتونو نه زیاتېدل، په ژوندي ډول خپرېدل، د راډیو کارکوونکي لکه ویاند، تخنیکر، سندرغاړي او نور د موسیقۍ غږوونکي د یوه مهالوېش له مخې راډیو ته حاضرېدل، د کار تر اجرا وروسته یې خپله حق الزحمه اخیستله او رخصتېدل. د هغه وخت د راډیو په خپرونو کې خبرونه، ادبي ټوټې، ټولنیز، روزنیز، روغتیايي مضامین او موسیقي خپرېدل. پر ۱۳۲۲ او ۱۳۳۱ ل کال په اردو او انګلیسي ژبو هم له همغو داخلي چینلونو څخه خپرونې پیل او دوام یې وکړ. بهرنۍ نړۍ ته د افغانستان د پېژندنې په خاطر په ۱۳۳۲-۱۳۳۷ کلونو کې د لنډو څپو یوه لس کیلو واټه او یوه پنځوس کیلو واټه دستگاه نصب شوه، چې پر دې وخت په یوه شپه او ورځ کې د راډیو خپرونې ۱۲ ساعتونو ته رسېدې. پر ۱۳۳۸ ل کال د یو ځانګړي چاپل له لارې، د اردو، انګلیسي، الماني، روسي، عربي او وروسته په فرانسوي ژبو د خپرونو زمینه برابره شوه. د ګاونډیو هېوادو د اسیا د جنوب او جنوب ختیځ لپاره پر انګلیسي پروګرام سربېره پر همدې وخت د اروپایي هېوادو لپاره په انګلیسي ژبه یو بل پروګرام هم پر خپرونو پیل وکړ.

پر ۱۳۴۳ ل کال په انصاري واټ کې د راډیو د کاپي، نشر او نویو سټډیو ګانو جوړېدل او له پل باغ عمومي څخه نوې ودانۍ ته د راډیو د ادارو لېږد، د راډیو خپرونو په نوې او عصري بڼې بدلون وموند، د موسسې نوم چې مخکې د راډیو کابل په نامه یادېده، پر دې کال د راډیو افغانستان په نوم واړول شو.

پر ۱۳۴۲ل کال د راډيو له نورو تجهيزاتو پرته د لنډو څپو يوه سل کيلو واټه دستگاه او د منځنيو څپو يوه سل کيلو واټه دستگاه هم په کار ولوبده او په دې ډول د راډيو افغانستان د خپرونو توليز طاقت تر (۲۸۰) کيلو واټو زيات شو.

د راډيو د غږ د لاوچتيا لپاره پر ۱۳۵۵ل کال د منځنيو څپو درې ريلي دستگاهوې، هره يوه د لسو کيلو واټو په طاقت د يوگوسلاويا له هېواده وپېرودل شوې او د کندهار، بلخ او هرات په ولايتونو کې وکارېدې. پر همدې وخت په منځنۍ کچه په يوه شپه ورځ کې د خپرونو وخت (۲۰) ساعتونو ته ورسېد.

پر ۱۳۶۱ل کال د راډيو د خپرونو حجم (۲۹) ساعته او (۳۰) دقيقې شو، پر ۱۳۶۲ل کال ۳۳ ساعته او ۳۰ دقيقو ته ورسېد او پر ۱۳۶۳ل کال په يوه شپه او ورځ کې په پنځو چينلونو کې د راډيو د خپرونو وخت (۵۱) ساعتونو ته ورسېد. تر ۱۳۵۷ل کال وروسته په يو شمېر ولايتونو کې محلي راډيوگانو پر فعاليت پيل وکړ. وروسته يې شمېر (۱۵) راډيويي مرکزونو ته ورسېد. چې هرې يوې په منځني حد (۳) ساعته خپرونې درلودې، چې مجموعي وخت يې (۴۵) ساعتونو ته ورسېده. تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د مرکز د راډيو د خپرونو حجم (۵۳) ساعتونو ته رسېده، چې (۱۸) ساعته يې په پښتو او دري ژبو چې بېلابېلې خپرونې يې په لمن کې رانغاړلې او نور وخت يې ځينو نورو خپرونو او بهرنيو ژبو ته وقف شوی و.

راډيو په اوونۍ کې (۹۵) بېلابېلې خپرونې درلودلې چې هرې ادارې په خپله برخه کې خپلې خپرونې سمبالولې. دلته به د ځينو خپرونو نومونه واخلو:

- جام جم	- د قران کریم تلاوت او تفسیر
- تبصره های سیاسی	- دیني موعظې
- مروړی به رویدادهای مهم هفته	- خاصه دیني خپرونه
- در آئینه مطبوعات	- دهقان
- صدای سرباز	- کارگر
- در فروغ مصالحه	- ترانه ها و سخن خان
- کلوپ دوستداران قوای مصلح	- کورنۍ ژوند
- دېرې مجلس	- دنیای جوانان
- راډيو دوست شما	- زن وزنده گي نو
- صدای سره میاشت	- کار وزنده گي
- جهان ما	- ما و شنونده گان
- اقتصاد	- اطفال
- علمی	- ورزش
- بسوی اشتی ملی	- از هر چمن سمنی
- ما و کشور ما	- جوانه ها
- مجله رادیویی	- شهر قصه
- پیام صبحگاهان	- فرهنگ مردم
- هفت اورنگ	- دهکده سبز کودکی
- زمزمه های شب هنگام	- نمایش رادیویی
- ترازوی طلایی	

- شېچراغ
- څارندوی
- ولولې
- سیمای قهرمان
- شعرونه او بهیرونه
- غزل
- د نیای کتاب
- گزارشها و گفتگوها
- سهارنۍ نډارنه
- سرود و سخن ادینه روز
- موسیقی کلاسیک
- راډیو ډرام و راډیو داستان
- موسیقی حماسی
- ملل متحد
- موسیقی ولایت
- سپېدې
- او ځینې نورې خپرونې...
- درپرتو بازسازی
- پر دې خپرونو سربېره په پشه یي، نورستاني، بلوخي، ترکمني او ازبکي ژبو هم ځینې خپرونې کېدلې.
- هغه اساسي خپرونې چې تر ۱۳۷۱ ل کال دمخه، د افغانستان تلویزیون ترتیب او خپرولې، ټولې (۴۸) خپرونې وې، دلته یې د نومونو یادونه کوو:
- د قران کریم تلاوت
- کلوپ جوانان
- اسلام و جامعه
- جهان ما
- اطفال
- کنسرتهاى هنرمندان خارجی
- زراعت و مالدارى
- مستند فلمونه
- سرگرمیهای ورزشی
- سریالونه
- راه زنده گی
- اردو
- زن و جامعه
- زنده گی سرباز
- مسابقه ذهنی
- شما و تلویزیون

- هفت شهر هنر
 - موسیقي رنگارنگ
 - مجله تلویزیونی
 - جهان حیوانات
 - کتاب دریچه بسوی جهان
 - نغینه ها
 - پاسخ چیست؟
 - سینمایی فلمونه
 - تیتر تلویزیونی
 - ساعتی با شما
 - مشاعره
 - خاړندوی د خلکو خدمتگار
 - فرهنگ مردم
 - کلوپ دوستداران قوای مسلح
 - تلویزیوني سفر
 - او ځینې نورې...
- تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د ټول هېواد په کچه (۱۷۴۸) تنو د هېواد په مرکز او ولایتونو کې په راډیو او ټلويزيون کې رسمي دندې سرته رسولې. چې له هغې جملې (۱۲۷۷) تنو په مرکز او (۴۷۱) تنو په ولایاتو کې دندې لرلې. دغه راز (۹۷۲) تنو په مرکز او (۱۹۴) تنو په ولایتونو کې د اجیرانو په توګه کار کاوه، چې د دواړو ټول شمېر (۲۹۱۸) تنوته رسېده. کله چې د ۱۳۷۱ل کال د ثور پر میاشت په کابل کې خونړي جنګونه پیل شول او څلورنیم کاله یې دوام وکړ، نو د هېواد د نورو فرهنگي مرکزونو ترڅنګ راډیو او ټلويزيون ته هم تر تصویره اوچت درانه زیانونه واورول شول.
- د BBC راډیو د یو خبر له مخې، د راډیو ټلويزيون د یو مسئول په وینا، د ۱۳۷۱ل کال په همغو څو لومړیو میاشتو کې راډیو ټلويزيون ته (۱۵) ملیونه امریکایي ډالره زیان اړول شوی و.
- پر ۱۳۷۳ل کال د راډیو ټلويزيون رئیس (شمس الحق اریانفر) یوې غونډې ته د رپوټ په ترڅ کې وایي: «د مرکز د ټلويزيون د اورېدنې

او ليدني يوازينی دستگاه تخریب شوي او له منځه وړل شوي ده، چې دا له لسو ملیونو ډالرو څخه زیات دی. د راډیو د لېږدونې شپږ دستگاوي کاملاً له منځه وړل شوي دي چې دا تر (۳۰) ملیونو ډالرو څخه زیات زیات زیان دی. په شلو ولایتونو او ولسوالیو کې عملاً ټلويزيونونه موجود وو، چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په (۱۸) ولایتونو کې محلي راډیوگانې موجودې وې، چې درې په څلورمه برخه یې تخریب شوي او له منځه وړل شوي دي. په ټولو ولایتونو کې د راډیو د اخذې دستگاوي او په (۴۴) سیمو او ولایتونو کې گرځنده سینمائي دستگاوي موجودې وې، چې نورې وجود نه لري.»

خو پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلويزيون مسوولینو د خپلو پاتې او له منځه تللیو وسایلو او وسایطو یوه څېړنه کړې او راډیو ټلويزيون ته رسېدلي زیانونه یې په دې ډول په گوته کړي دي:

۱- په یکه توت کې راډیويي تاسیسات:

دا تاسیسات چې د منځنیو او لنډو څپو راډیويي استوونکې په کې شاملې وې او د جگړو له کبله تخریب شوي دي، د دې تاسیساتو اټکلیز زیان د تجهیزاتو په برخه کې (۳۰) ملیونه امریکایي ډالره او د ودانیو په برخه کې (۷) ملیارده افغانۍ اټکل شوی دی.

۲- په څرخي پله کې راډیويي تجهیزات او تاسیسات:

ددې تاسیساتو ټول تجهیزات له منځه وړل شوي او د تاسیساتو اکثره برخه هم زیان اړول شوی. د تجهیزاتو په برخه کې دوه ملیونه امریکایي ډالره او د ودانۍ په برخه کې یو ملیارد افغانۍ زیان اټکل شوی دی.

۳- په اسمایي غره کې ټلويزیوني لېږدوونکي تاسیسات:
د ټلويزیون لېږدوونکي تاسیسات د جگړو په ترڅ کې په بشپړ ډول
تخریب شوي، چې د تاسیساتو د تجهیزاتو په برخه کې څلور ملیونه
امریکايي ډالره او د ودانیو په برخه کې یو ملیارد افغانۍ زیان اټکل
شوی دی.

۴- د راډیويي او ټلويزیوني ستوډیوگانو په برخه کې:
د راډیو ټلويزیون د ستوډیوگانو د یادوني وړ وسایل لکه مایکونه،
راډیو، ټیپ ریکارډونه، امپلی فایرونه، د لایت وسایل، ویډیو ټیپ
ریکارډونه، ویډیو کسټ ریکارډونه، جنراتورونه، له لېږدوونکو سره د
ستوډیوگانو د تړلو وسایل، مانیټورونه، د اډیټ او کاپي سیستمونه،
اکثره له کاره لوېدلي او یا هم د توغندیو د لگېدو له امله زیانمن شوي او
له فعالیته غورځېدلي دي. دغه راز د برېښنا د نشتوالي له کبله د
راډیويي او ټلويزیوني وسایلو، کسټو او ټیپونو د مناسبې نه ساتنې له
کبله اکثره دا وسایل د گټې اخیستنې وړ نه دي. د دې موادو د بیا پوره
کولو او اخیستلو لپاره دوه ملیونه ډالره اټکل شوي دي. همدارنګه د
راډیو ټلويزیون یو زیات شمېر سامان الات غلا شوي، چې هغه لاپه دې
شمېر کې شامل نه دي.

۵- په ولایتونو کې د راډیو ټلويزیون تاسیسات:
په (۱۸) ولایتونو کې د راډیو ټلويزیون محلي ستوډیوګانې د هغو له کم
طاقت لېږدوونکو دستګاوو سره موجودې وې. په اکثره ولایتونو او سیمو
لکه کندهار، فراه، شینډنډ، کندز، پکتیا، خوست، کونړ، غزني،
نیمروز، هرات، تنګرهار، پروان، ارزګان، مقر او نورو ځایونو کې د راډیو
ټلويزیون مرکزونه او د هغو تخنیکي امکانات یا په بشپړ ډول او یا هم
قسماً تخریب شوي او یا چور شوي دي، چې دلته ورته اشاره کوو:
۱- د غزني د راډیو ټلويزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

د تجهیزاتو په برخه کې (۵۰۰) زره ډالره، د ودانۍ په برخه کې (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

- ۲- د مقرر راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۳- د خوست د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یونیم ملیون ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۴- د گردېز د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۵- د کلات د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۶- د کندهار د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۷- د هلمند د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یونیم ملیون ډالره، ودانۍ (۳۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۸- د فراه د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۹- د نیمروز د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۴۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۱۰- د هرات د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۱۱- د تنګرهار د راډیو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ دوه سوه ملیونه افغانۍ.
- په نورو پاتې ولایتونو کې د راډیو تلويزيون تاسيساتو ته په مجموعي ډول دوه ملیونه ډالره او درې ملیارده افغانۍ زیان اوښتی دی. په اداري او ترانسپورتي برخه کې هم راډیو تلويزيون ته په مجموعي ډول درې ملیارده او (۵۰۰) ملیونه افغانۍ زیان اوښتی دی.
- د راډیو تلويزيون نا بشپړ کمپلکس ته رسېدلی زیان:

۱- د راډیو په برخه کې:

د ۱۹۸۰م کال د فبرورۍ میاشتې پر (۹) نېټه د افغانستان او «ډیموکراتیک المان» د حکومتونو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو، چې د ختیځ المان له کریډیټ څخه، د راډیو تلویزیو لپاره نوې ودانۍ او سټوډیوگانې جوړې شي. (۴/۵) ملیونه ډالر د المان له کریډیټ او (۶/۵) ملیونه ډالر له دولتي کریډیټ څخه ددې کار لپاره بېل شوي وو. ددې پروژې د لاسلیک په لړ کې (۸/۵) ملیونه ډالر د وسایلو او تجهیزاتو لپاره په پام کې نیول شوي وو. ددې پروژې د بشپړېدو لپاره پنځه نیم کلونه وخت ټاکل شوی و. خو په افغانستان کې د سیاسي، پوځي حالاتو د خرابۍ او د المان د دولت د متخصصینو له خوا د خنډونو د رامنځته کولو له کبله د پروژې کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او مواد چې د ودانۍ د بشپړونې لپاره راوړل شوي وو، هم د غلو او ډاډه مارانو له خوا چور او چپاول شول.

۲- د تلویزیون په برخه کې:

د ۱۹۸۳م کال د جون پر دویمه نېټه د افغانستان او په هغه وخت کې د شوروي حکومت ترمنځ له افغانستان سره د تخنیکي مرستو په لړ کې د دریو داسې سټوډیوگانو د جوړولو په باب چې په سټوډیويي تجهیزاتو، ارتباطي مرکزونو، د کنټرول کمپلکس او د اندازه کولو وسایلو سمبال وي، خبرې پیل شوې. ددې درې سټوډیوگانو لپاره (۱۰) ملیونه روبله په پام کې ونيول شول.

له دغه کریډیټ څخه (۴۱۸۲۰۰۰) روبله مصرف شول. د افغانستان د دولت له بودجې څخه (۵۳۰) ملیونه افغانۍ مصرف شوې. د شوروي د ښکېلو په وجه دا پروژه هم نابشپړه پاتې شوه او مواد یې هم ټول غلا شول. ددې پروژې زیان (۷) ملیونه ډالر اټکل شوی دی.

۳- د شمشاد دستګاه ته رسېدلی زیان:

د شمشاد دستګاه چې په (۱۰) ملیونه ډالر پېرودل شوې وه او له هغې څخه بهر ته د تلیفون کولو او د تلویزیوني خپرونو د اخیستلو او

لېږدولو لپاره کار اخیستل کېده، دوه ځلې د جگړو په ترڅ کې په توغندیو ولگېده. لومړی توغوندي د هغې د تلیفوني او تلويزيون کانالیزاسيون سیستم فلج کړ، چې له دې درکه (۱۵۰) زره امریکایي ډالره زیان وړول شول، یو کال وروسته د توغندیو ضربو د شمشاد د تلويزیوني لېږدونو سیستم چې ولایتونو ته یې خپرونې ریلې کولې، له منځه یووړ او د یو توغوندي د لگېدو په وجه د هغې کاسه یا ډېش هم له کاره ولوېد، چې رسېدلی زیان یې لسگونه ملیونه ډالره اټکل شوی. په مجموعي ډول (۲۵۲) ملیونه ډالره زیان اړول شوی دی. دغه راز په همدې وخت کې د راډیو تلويزيون د دفترونو وسایل هم لوټ شوي چې له دې درکه هم راډیو تلويزيون ته د سل زرو ډالرو په شاوخوا کې زیان اوښت دی.

دا هغه زیانونه وو، چې له ۱۳۷۱ل کال څخه د میزان تر میاشتې پورې راډیو او تلويزيون ته رسېدلي دي. کله چې د طالبانو اسلامي تحریک د کابل پر ښار واکمن شو، د راډیو په پروگرامونو کې کوم زیاتوالی رانغی، اوس په یوه شپه او ورځ کې نهه نیم ساعته خپرونې کوي. د راډیو افغانستان نوم (د شریعت غږ) راډیو په نوم اړول شوی. د رباني حکومت په ښکېلو او د طالبانو د اسلامي خوځون په واکمنۍ سره دومره وشول، چې راډیو او تلويزيون ته د هر ورځني زیان مخه ونیول شوه.

د راډیو او تلويزيون پوره بیا رغونه او جوړونه او په پوره خپرونو سمبالول ډېر زیات مالي لگښت او وخت ته اړتیا لري چې دا دواړه په اوس وخت کې موجود نه دي. خو له دې سره سره بیا هم طالبانو د راډیو ځینې برخې ترمیم کړې او په ځینو ولایتونو کې محلي راډیوگانو بیا پر فعالیت پیل کړی. خو تلويزيون لاتراوسه گونگ دی، یا به د پخوانۍ ویجاړتیا او مالي ستونزو له کبله غلی وي او یا به یې هم چا پر خوله لاس ایښی وي او د بېلابېلو گروهو په زنځیر به تړل شوی وي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتيا

دا ليکنه د طالبانو د واکمنۍ پرمهال، په کابل پوهنتون علمي مجله کې چاپ شوې ده او د پوهنتون د همغه وخت او حالاتو څرگندونه کوي.

دا خوتولو ته څرگنده ده چې جگړه د تباهي او بدمرغي ستر لامل دی. پر هره ټولنه چې د جگړې توپان تېر شي نو تر ډېره وخته بيا په کې د نوي تمدن او فرهنگ راتوکېدل له ستونزو سره مخ وي. تېر فرهنگ او کلتوري شتمني يې هم لوټ او تالاشي، او د نوي او تېر فرهنگ او کلتوري ارزښتونو ترمنځ يې په ځينو برخو کې د ارتباط مزي هم غوڅ شي.

زموږ پر هېواد هم همداسې يوه خونړۍ جگړه تېره شوه او لا تېرېږي. د همدې جگړې په ترڅ کې د ژوند هره برخه زيانمنه شوه، په تېره بيا فرهنگي شتمنيو او ميراثونو درانه زيانونه وزغمل، کتابونه او خپرونې د هېواد د فرهنگ هغه برخه وه، چې په ډېره زياته کچه ورته زيان واړول شو. اټکل شل مليونه ټوکه کتابونه د ټول هېواد په کچه لوټ او له منځه يوړل شول. کابل پوهنتون چې د هېواد ستر روزنيز مرکز دی، د جگړې اړونه يې پر سينې بل شول. د پوهنتون د مرکزي کتابتون له اټکل دوه مليونو ټولو کتابونو ډېر کم شمېر پاتې شو. د پوهنتون د ټولو پوهنځيو او ټولو څانگو کتابتونونه، درسي او مرستندوي درسي کتابونه هم اکثره له منځه

يوړل شول د هېواد يو شمېر نورو پوهنتونو ته هم ورته زيانونه واپړول شول. تر جگړې له مخه د کابل پوهنتون په چاپخونه کې دومره درسي او مرستندوي درسي کتابونه چاپېدل، چې د پوهنتون د محصلينو درسي اړتياوې يې تر زياته حده خړوبولې. د پوهنتون چاپخونې د پوهنتون د استادانو تر (۲۲۰) عنوانو زيات داسې کتابونه خپاره کړي وو، چې د پوهنتون په تحصيلي نصاب کې شامل وو، خو تر جگړې وروسته د دې کتابونو ډېر کم شمېر پاتې شو. تر جگړې وروسته چې کله کابل پوهنتون تر (۱۸) مياشتني ځنډ وروسته يو ځل بيا پيل شو، نو د نورو ستونزو تر څنگ يوه بنسټيزه ستونزه همدا د درسي کتابونو نشتوالی و. استادانو په اکثرو ټولگيو کې د کتاب پرځای محصلينو ته نوټ ورکاوه. د نوټ ستونزه دا وه او ده چې د محصل او استاد ډېر وخت نيسي، استاد دې ته وخت نه پيدا کوي، چې محصل ته خپل ورکړی نوټ تشرېح کړي، که استاد د وخت د سپما لپاره په گړندي ډول نوټ ورکوي، نو کېدی شي ټول محصلين پر ټاکلي وخت ټول نوټ سم وانه خيستلای شي.

استاد هم د درس د تشرېح او شننې لپاره پوره وخت نه شي ترلاسه کولای، مجبور دی پر ډېر لږ وخت محصل ته ډېر څه وړاندې کړي. محصل چې ذهني ځواک يې په لومړي سر کې د نوټ پر اخيستلو کارېدلی وي، د يو ډول ذهني ستړيا احساس کوي او د درس تشرېحي برخې ته يې ذهن ښه تازه نه وي. د استاد د ذهن تازه

ځواک په لومړۍ برخه (نوبت) کې کم شي، دويمې برخې ته يې لږ ذهني ځواک پاتې وي.

بله بنسټيزه ستونزه دا ده چې دا کار استاد او محصل ته د يو ډول ذهني لټۍ چانس په لاس ورکوي. استاد دې ته نه اړوزي چې نوې مطالعه وکړي او زده کوونکي ته نوي څه وړاندې کړي، فکر کوي چې پرته له دې هم درسي ساعت پر نوبت ورکولو باندې تېرېږي، نو يو موادو ته څه اړتيا ده. په نتيجه کې د زده کوونکي او استاد ترمنځ د بنسټونو او روزنې يو ډول تکراري او بې نوبته درسي سيستم رامنځته کېږي، چې استاد د نوې مطالعې اړتيا ته نه اړوزي او محصل د زياتو معلوماتو د جذب ځواک له لاسه ورکوي.

کابل پوهنتون له څو کلونو راهيسې له دې ستونزې سره مخامخ دی. د نړۍ په اکثرو او ان ټولو پوهنتونونو کې اوس د نوبت سيستم له منځه تللی دی، ځکه چې هلته د درسي موادو په ځانگړي ډول د چاپي درسي موادو هېڅ کمۍ نه شته. هر استاد په خپله تخصصي څانگه کې د خپل نصاب، وخت او د زده کوونکو له اړتيا سره سم کتاب ليکلی او چاپ کړی دی. زده کوونکي (محصلين) له همغه چاپي کتاب نه گټه اخلي. استاد په کتاب کې راغلي موضوعات تشرېح کوي او د اړتيا پر وخت محصلينو ته نور کتابونه ورپه گوته کوي، چې د خپلو ستونزو د حل لپاره هغو ته مراجعه وکړي. په ځينو برخو کې لکچرنوبت يوازې د دې لپاره ورکول کېږي چې استاد کومه داسې موضوع خپرلې او شنلې وي، چې په کتاب کې

د هغې یادونه یا نه وي راغلي او یا یې سرسري یادونه شوې وي. د کتاب تر چاپ وروسته زماني واټن کې نوې پرمختیاوې او لاسته راوړنې هم د لکچر نوټ په بڼه ورکول کېږي، د کتاب په بیا چاپ کې دا نوې لاسته راوړنې هم په کتاب کې زیاتېږي. په همدې ډول دا لړۍ دوام مومي. د پوهنتونونو د درسي سیستم کمپیوټرایز کول خولای په ځینو پوهنتونو کې د کتاب د نشتوالي اړتیا هم له منځه وړي ده.

خو زموږ په پوهنتونونو کې پخوا هم د درسي ساعت یوه یا دویمه برخه نوټ نیوله او اوس خو بېخي زیات وخت پر نوټ ورکولو تېرېږي. بڼه نو چې داسې ده د حل کومه لاره هم شته او که نه؟ د حل څو لارې شته: یوه لاره داده چې د پوهنتون چارواکي د پوهنتوني کتابونو د چاپ لپاره ځانگړې پانگه پیدا کړي، چاپخونه له سره جوړه او ټول پوهنتوني درسي کتابونه له سره چاپ کړي.

که چېرې پوهنتون او یا پوهنتونونه په خپله ددې وس نه لري او یا حکومت ددې کار لپاره پوره پانگه ونه لري او یا یې نه ورکوي، نو بڼه به دا وي چې یونیسکو، د ملگرو ملتونو ځینو نورو اړوندو ادارو او خیریه موسسو سره خبرې وشي، چې د پوهنتوني کتابونو په چاپ کې لاس وکړي.

درېیمه لاره داده چې د ناچاپه پوهنتوني کتابونو یو لست برابر شي، د هر کتاب عنوان، موضوع، مخونه او اټکلیز لگښت ولیکل شي، بیا دا لست یو شمېر هغو فرهنګیانو، فرهنګپالو، ملي

سوداگرو او هېواد پالو افغانانو ته ولېږل شي، چې هر څوک د هر کتاب د چاپولو وس لري، همغه کتاب دې انتخاب او چاپ کړي. په دې ډول کېدی شي ګڼ شمېر کتابونو ته د چاپ لاره اواره شي. بله لاره داده، هغه نشراتي موسسې چې د خپلې ځاني ګټې او هېوادني فرهنګ د خدمت لپاره کتابونه چاپوي، هغو سره اړیکې ټینګ شي او د یوه ګډ پلان او تفاهم له مخې د کتابونو د چاپ مساله وڅېړل شي، کېدی شي مثبته نتیجه ترلاسه شي.

که پورتنیو ټولو لارو هېڅ نتیجه ور نه کړه، بله لاره داده چې خپله استادان دې دا کتابونه په شخصي لګښت چاپ کړي او پر محصلینو دې په تمام شوي قیمت او یا له هغه څخه (۵-۱۰) فیصده لوړه بیه وپلوري. محصلین ددې ډول کتابونو د اخیستلو وس ځکه لري، چې هغوی خو پرته له دې هم د نوټ لپاره ځانګړې کتابچه اخلي، که د ورځني نرخ له مخې د سپین کاغذ یوې سل مخیزې کتابچې او د اخباري کاغذ یو سل مخیزه کتاب قیمت سره محاسبه کړو نو انډول یې تقریباً برابر څېړي او که د محصل د قلم او وخت لګښت پرې ورزیات کړو، نو کېدی شي کتاب لارزانه او ګټور پرېوزي.

ځینو کسانو سره کېدی شي دا پوښتنه پیدا شي چې استادان خو ځانته حیران دي، دوی ځانته ډوډۍ نه شي پیدا کولای پاتې لاد کتاب چاپ، دا خو ډېر لګښت غواړي او یو استاد هېڅکله دومره نقدي پانګه نه لري.

په دې برخه کې بايد وويل شي چې ډېرې داسې چاپخونې شته چې په مناسب قيمت کتاب چاپوي او هم د يو ټاکلي وخت لپاره پيسو ته صبر کوي. که يو استاد له چاپخونې سره د يو تړون له مخې په ټاکلې موده کې د پيسو ورکړه ومني نو غټه ستونزه به پيدا نه شي. دلته اسانتيا داده چې که هر استاد د خپل مضمون د نوټ پر ځای محصل ته کتاب ورکړي، نو محصل د اړتيا له مخې مجبور دی کتاب واخلي، هغه پيسې چې د نوټ لپاره يې پر کتابچې ورکولې اوس به يې پر کتاب ورکوي. د کتابونو وېشل او د پيسو لاس ته راوړل په ډېر لږ وخت کې ترسره کېدی شي، مثلاً د سمستر پيل کې محصل مجبور دی، د نوي مضمون کتاب راويسي او دا لړۍ په پنځه ورځو کې ترسره کېدی شي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ په اړه پر پورتنیو څرگندو لارو چارو سربېره کېدی شي، ځينې نورې لارې چارې هم وي، چې استادان کولای شي په خپل فکر او سوچ هغه پيدا کړي، خو موږ دلته د ځينو څرگندو لارو چارو يادونه وکړه. که چېرې کابل پوهنتون او يا د هېواد نورو پوهنتونونو لپاره پوهنتوني کتابونه چاپ شي، نو د محصلينو پورتنۍ يادې شوې ستونزې به له منځه لاړې شي. دواړه، هم استاد او هم محصل به د وخت د سپما له کبله زيات تفکر او کار ته وخت پيدا کړي. علمي او فرهنگي پرمختيا به رامنځته شي. اوس يو شمېر خپلواکو فرهنگي ټولنو پتېيلې چې د خپلو فرهنگي خدمتونو په ترڅ کې د تحصيلي کتابونو چاپ ته د لومړيتوب حق ورکړي. دا ډول فرهنگي ټولنې چې يوازې فرهنگي

او علمي موخې تعقيبوي، کېدی شي په خپل کار کې زیاتې برېښې شي، ځکه چې دوی د وخت اړتیا احساسوي او سپېڅلې هدف تعقیبوي.

(د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه) چې په جرمني کې د یو شمېر افغان لیکوالو او فرهنګیانو له خوا جوړه شوې ده او د خپل دوه کلن عمر په بهیر کې یې تراوسه ګڼ شمېر علمي او تاریخي اثار افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي، د نوبت دا ډیوه په لاس کې نیولې او غواړي د هېواد د پوهنتونو لپاره په لومړي ګام کې هغه کتابونه چاپ کړي، چې په تحصیلي نصاب کې شامل دي. ددې ټولنې له خوا اوس د طب پوهنځي په تحصیلي نصاب کې شامل څو کتابونه تر کار لاندې دي، کېدی شي په نږدې وختونو کې چاپ شي. که دغه کار او چار د نورو فرهنګي ټولنو، فرهنګپالو، ملي سوداګرو، حکومت او یا نورو اشخاصو له خوا ګام پر ګام عملي شي، نو پوره باور دی چې په ډېر لږ وخت کې به د پوهنتونونو د محصلینو ټولې هغې ربړې له منځه لاړې شي، چې د کتابونو د نشتوالي له امله ورته پیدا شوې دي.

د افغانستان په ختيځ کې ژورنالستيکي هڅې

دا ليکنه په هغه يو ورځني علمي ورکشاپ کې اورول شوې وه، چې په خټيزو ولايتونو کې د ژورناليزم د پراختيا او ځوانو ژورناليستانو د استعدادونو د غوړېدو لپاره په ننګرهار کې د ميديويټک دفتر له خوا، جوړ شوی و. وروسته بيا د سپوږمۍ جريدې د ۱۳۸۳ ل کال په لومړۍ او دويمه گڼه کې چې د نوموړي کال له وري-غبرگولي سره سمون خوي، خپره شوې ده.

د شمس النهار او سراج الاخبار جريدو تر خپراوي وروسته، چې په افغانستان کې د معاصرو ژورنالستيکي هڅو پيلامه گڼل کېږي، په ولايتي کچه په ختيځ کې (اتحاد مشرقي) خپرونه له لومړيو ژورنالستيکي فعاليتونو څخه يو غوره فعاليت گڼل کېږي، (د کور غم) چې د وزير محمد گل خان مومند په لارښوونه خپرېده، (اتحاد مشرقي)، تنګرهار مجله، تنګرهار ورځپاڼه او جريده، زيتون مجله، لغمان جريده او په ختيځ کې په کونړ او تنګرهار کې د راډيويي او ټلويزيوني خپرونو تر پيله پورې ټول بهير له گڼو ستونزو او يو څه برياليتوبونو ډک و.

په عمومي ډول دې بهير په ختيځ کې د جهادي تنظيمونو د واکمنۍ تر پايه پورې د ډېرو سختو اغزنو پړاوونو په وهلو ځان راوړساره. د طالبانو په واکمنۍ کې ژورنالستيکي هڅو چې تر ډېره حده په خپرنۍ برخه کې افاده کېده، بله بڼه خپله کړه، پر ټلويزيوني خپرونو بنديز، په مطبوعاتو کې د زيروح انځورونو نه خپراوي او يو اړخيز مطبوعات د دې وخت د ژورنالستيکو فعاليتونو او خپرنديو وسايلو غټه ځانگړنه ده.

د ژورنالستيکي چارو د پوهانو په اند انځور يا تصوير د خبر د پراخوالي او پېښې د بيان يوه مهمه برخه ده، ان تر دې چې انځور د خبر روح گڼي او بې انځوره خپرونې اصلاً بې روحه خپرونې بولي، نو که د طالبانو د واکمنۍ خپرونې څه په ختيځ کې دي او که په نور افغانستان کې، په دې معيار او محک وتلل شي، نو ددې وخت خپرونو ته به بې روحه خپرونې وويل شي، خو کله چې د طالبانو واکمني وپرځول شوه، نو په ټول افغانستان او همدارنگه په ختيځ کې مطبوعاتو، خپرونو او ټولو ژورنالستيکو فعاليتونو، نوی رنگ، نوې ساه، نوی قوت او نوی تحرک په برخه شول، بې شمېره ژورناليستان او گڼې خپرونې راوتوکېدلې او يو زيات شمېر ژورنالستيکي فعاليتونه او پرمختگونه رامنځته شول او نور هم د منځته راتلو په حال کې دي، دا دوره په ختيزو ولايتونو کې د ژورنالستيکو هڅو يو غوره او بريمن پړاو گڼل کېږي، خو دا دوره له خپلو گڼو برياوو سره، سره يو شمېر نيمگړتياوې هم لري، چې بحث کول پرې په کار دي.

په مجموعي ډول په ختيځ کې ژورنالستيک فعاليتونه په همدې درې پړاوونو: تر طالبانو دمخه، د طالبانو له واکمنۍ او د طالبانو تر سقوط وروسته پېر کې مطالعه کېدې شي؛ د طالبانو د واکمنۍ او تر هغه دمخه مهال باندې دلته اوس ځکه زياتې خبرې نه کوو، چې پخوا پرې هم زياتې ليکنې شوي او دا پړاوونه اوس د تاريخ يوه برخه ده، خو غواړم تر طالبانو وروسته پړاو باندې لنډه رڼا واچوو:

لومړۍ - په ختيځ کې خپرونې:

الف - مجلې:

۳ - مشرق

۴ - رڼا

۱ - مينه

۲ - ډالۍ

۱۲- افغان يووالی	۵- سیلی
۱۳- د لایت (The light)	۶- کاروان
۱۴- مهترلام	۷- پوهه
۱۵- کاوون	۸- زیتون
۱۶- لغمان	۹- غوښتنه
۱۷- ځوان	۱۰- خوځښت
۱۸- ځوانانو غږ	۱۱- کونړ
۱۹- تنگرهار	۱۲- انځور
۲۰- قلموال	۱۳- الینگار
۲۱- نورستان	۱۴- څرک
۲۲- ژوند	۱۵- تداره
۲۳- اواز (کونړ)	۱۶- تنگرهار (سقوط)
ج- راه یو یی او	۱۷- کمپیوتر او ټیکنالوجي
ټلويزیوني خپرونې:	ب- جريدې:
۱- تنگرهار راه یو	۱- خپه
۲- شرق راه یو	۲- ولس غږ
۳- کونړ راه یو	۳- سپوږمۍ
۴- لغمان راه یو	۴- ښاخۍ
۵- تنگرهار ټلويزيون	۵- اوښکه
۶- افغان کبېل	۶- تلوسه
۷- شایق کبېل	۷- ځلا
د- د بهرنیو خپرونو	۸- شایق
استازیتوب:	۹- نن
۱- بي بي سي راه یو	۱۰- سپین غر
	۱۱- ختیځ

- ۲- ازادی راډیو
۳- امریکا غږ راډیو
۴- ایران راډیو
۵- ماښام په خیر افغانستان
۶- چین راډیو
۷- الجزیره ټلویزیون
۸- باختراژانس
۹- IWP راژانس
۱۰- د کلید، پخلاينې، مرسل او نورو خپرونو استازیتوب.

په مجموعي ډول په ختیزو ولایتونو کې د خپرندویه وسیلو ټول شمېر تر دې دمه تر (۵۵) خپرونو اوږي او دا د افغانستان په تاریخ کې په دې سیمه کې یو بې ساری ریکارډ دی. په طباعتي خپرونو کې یوه د یادولو وړ خبره داده، چې دا ټولې خپرونې د بېلابېلو عواملو له امله پر خپل وخت نه خپرېږي او اکثره یې ټکنې، ټکنې خپرېږي، خو په راډیويي خپرونو کې ځنډ ډېر کم لیدل کېږي، په ټولیزه توګه په ختیزو ولایتونو کې ژورنالېستیک فعالیتونه پر دریو برخو وېشل کېدی او مطالعه کېدی شي:

دولتي ژورنالېستیکي فعالیتونه:

په ختیزو ولایتونو کې په مجموعي ډول ټولې پنځه دولتي خپرندویه وسیلې فعالیت لري. په لغمان کې یوه راډیويي خپرونه او یوه جریده، په کونړ کې یوه راډیويي خپرونه او یوه مجله، په تنګرهار کې یوه راډیويي، یوه ټلویزیوني خپرونه او یوه ورځپاڼه د دولت له خوا خپرېږي. دا خپرونې یو زیات شمېر تخنیکي ستونزې لري. د خپرېدو ساحه یې هم تنګه ده، ازاد فکر او ذوقي مطالب هم په پوره ډول نه شي خپرولای، نو ځکه یې د لیدونکو او اورېدونکو شمېر هم ډېر زیات نه دی. دولتي خپرونې اکثره وخت د اداري بیروکراسۍ او سیاسي اختناق له امله وده نه شي کولای او دا عملیه او قاعده په ختیزو ولایتونو کې هم تکرار شوې ده، خو دې سره تنګرهار ورځپاڼه د

افغانستان په ټولو ولایتي دولتي خپرونو کې د اوچت معیار او ښه صحافت لرونکې ده.

ازاد ژورنالستيکي فعالیتونه:

ازاد ژورنالستيکي فعالیتونه اکثره ازادو، خپلواکو کلتوري ټولنو او اشخاصو له خوا ترسره کېږي، دا ډول فعالیتونه له مالي پلوه یا خپله د اشخاصو له خوا ترسره کېږي یا هم د ځینو خیریه موسسو او ملي پانگوالو له خوا تمویلېږي. دا ډول خپرونې وخت پر وخت د مالي پانگې له کمښت سره لاس وگرېوان وي او په همدې وجه زیاتره وخت له ځنډ او خنډ سره مخامخ وي.

په نادولتي خپرونو کې شرق راډیو یو ډېر غوره مثال دی، چې په ډېر کم وخت کې یې ډېر زیات اورېدونکي، مینه وال او لېوال پیدا کړل، شرق راډیو اوس د دولتي راډیو په پرتله څو ځله زیات اورېدونکي لري، دغه راز افغان کېبل او شایق کېبل ټلوویزیوني خپرونو لیدونکي د دولتي ټلوویزیون په انډول څو ځله زیات دي. په طباعتي خپرونو کې مینه مجله په ښه معیار چاپېږي او زیات لوستونکي لري، دغه راز ښاخۍ جریده، په طنزي برخه کې په ټول ختیځ او ان د افغانستان په کچه یوه ډېره غوره بېلگه ده، که چېرې د ښاخۍ صحافت ته زیاته پاملرنه وشي، نو د همداسې مطالبو په خپراوي سره کولای شي د ټول افغانستان په کچه په طنزیه خپرونو کې ریکارډ ټینګ کړي، خو اوس فکر کوم د مالي تنګسیا له امله د صحافت له پلوه خواره او ډنگره برېښي. په ازادو خپرونو کې یوه بله نیمګړتیا داده، چې پر ځینو خپرونو د هغو د چلوونکو شخصي ذوق او سلیقي تحمیل له ورايه څرګندېږي، د دې خپرونو ځینې چلوونکي پر دې نه دي بريالي شوي، چې د خپل ذوق او فکر له دایرې څخه بهر شي. یو کم شمېر خپرونې کېدای شي یوازې د شهرت لپاره پیل شوې وي او ډېر ژور هدف او مرام ونه لري، له ژبني پلوه په ختیزو ولایتونو کې د اکثره خپرونو یوه ښه بريا داده، چې په یوه ژبني او لیکنی

معیار خپریږي او دا کار د وخت په تېرېدو د ملت جوړونې له بهیر سره مرسته کوي، قبیله یي ذهنیت او سیمه ییزه لېوالتیا له منځه وړي. په ازادو خپرونو کې نه یوازې ګڼ شمېر ژورنالېستان او لیکوال پر کار بوخت دي، خپلې تجربې پخوي او زیاتوي او ښه کدرونه ترې جوړېږي، بلکې یو زیات شمېر نوي ژورنالېستان او لیکوال هم روزي او په دې ډول په ټولنه کې د لیکوالو او ژورنالېستانو شمېر زیاتېږي. د خپرندویو وسیلو ترڅنګ ځینې فرهنګي ټولنو او اشخاصو هم د ځوانو لیکوالو او ژورنالېستانو په روزنه او پالنه کې برخه اخیستې، ښاغلي صدیق منصور انصاري، ښاغلي لعل پاچا ازمن، میدیوتیک، ایښي دفتر او د IWPR اژانس هم د لیکوالو او ژورنالېستانو په روزنه او پالنه کې یاد وړ ونډه اخیستې ده.

بهرنۍ خپرونډویه وسیلې:

د افغاني خپرونو ترڅنګ یو شمېر نورې بهرنۍ خپرونې چې د افغانانو لپاره د افغانستان په اړه خپرونې کوي، هم د ټول افغانستان په تېره بیا په ختیځو ولایتونو کې زیاتې مطرح دي. دا خپرونې د خپلو زیاتو مالي او تخنیکي امکاناتو په لرلو سره پر ازادو او دولتي راډیويي خپرونو دواړه غښتلي دي.

د پام وړ شمېر ژورنالېستان یا لیکوال په دې خپرونو کې بوخت دي، دې خپرونو د لیکوالو او ژورنالېستانو د اقتصادي ژوند د ښېرازۍ ترڅنګ د هغوی په روزنه، پالنه او د تجربو په زیاتونه کې کارنده رول لوبولی دی.

خبريالانويي هم وخت پر وخت ددې سیمې د سیاسي، ټولنیزو، کلتوري او پوځي حالاتو په باب تازه راپورونه ورکړي دي. خلک اوس د افغانستان لپاره له بهرنیو راډیوګانو سره دومره روږدي شوي، چې هر تازه خبر له همغو راډیوګانو اوري، دولتي راډیوګانونه د دې وس لري، چې تازه خبرونه په تازه ډول نشر کړي او نه هم دومره

اورېدونکي، لنډه دا چې بهرنۍ راډيويي خپرونې او د هغوی خبريالان د پرې زياتې برياوې او لاسته راوړنې لري، خود دې گڼو برياوو ترڅنگ څه ناڅه نيمگړتياوې هم شته او که نه هر څه شفاف دي؟ او شپه تياره ده منې په شمار خبره عملي ده؟ فکر کوم بهرنۍ خپرونې او د هغوی سيمه ييز خبريالان هم يو لړ نيمگړتياوې لري، چې دلته به په لنډ ډول ورته اشاره وکړو:

۱- بهرنيو راډيويي شمېر کاري ليکوال، چې زياته کاري تومنه يې لرله، د زيات اقتصادي امتياز په ورکړې سره له خپل آر مسلک څخه لرې کړل، ليکوالي ترې پاتې شوه او اوس يوازې پر ژورنالستيکي ليکنو بوخت دي او د ماشين د يوې پرزې په شان کار کوي.

۲- کورنۍ خپرونې يې تر سيوري لاندې راوستې او د هغوی اغېز يې کم کړی.

۳- يو شمېر ليکوال او ژورناليستان د بهرنيو خپرونو له امکاناتو نه په گټه اخيستنې خپلې شخصي کينې او عقدي راسپړي او د پېښو انعکاس، لکه څنگه چې دی هغسې نه بڼي.

۴- يو شمېر خبريالان پر دې نه دي بريالي شوي، چې له خپلې شخصي عقدي، کينې، ذوق او سليقې څخه راووځي او د ټولنې مثبتې څېرې او پېښې په مثبت او منفي کرکټرونه او پېښې په منفي ډول انعکاس کړي. د حق السکوت او د پېښې په باره کې افراط او تفريط د ځينو خبريالانو په رپوټونو کې ليدل کېږي.

۵- د یو شمېر خبریالانو په رپوټونو کې بلیکیشن یا غبرگون لیدل کېږي، د دوه بېلابېلو راډیوگانو له خبریالانو څخه پر یو وخت یو ډول رپوټ اورېدل شوی، چې د خبر الفاظ هم تر زیاته حده یو شان و او سرچینې یې هم هماغه محدود اشخاص، داسې ښکاري چې خبریالان د پېښې صحنې ته نه دي تللي، یو خبر جوړ کړی او بل ته یې ورکړی، هغه د وخت د کمي او یا هم د ذهني کسالت له وجې په ټول خبر کې یوازې یو څو الفاظ بدل کړي دي.

۶- ځینې فریلانس خبریالان له سیمې او د پېښې له ځایه لرې رپوټونه برابروي، ځان ته تکلیف نه ورکوي، دا ډول خبریالان د خبر اصل حالت تر خپلې ځانې اقتصادي گټې او فزیکي ارامتیا قربانوي او برسېرن رپوټونه برابروي او داسې یو لړ نورې نیمگړتیاوې، خود نیمگړتیاوو په انډول د بهرنیو خپرنډویو وسیلو گټې زیاتې دي او د هغو د کار کوونکو کار د ستاینې وړ دی.

اوس راځو د خپلو ټولو خبرو نچور ته!

په اوسني وخت کې په ختیځو ولایتونو کې خپرنی بهیر تر بل هر وخت ډېر ښه روان دی، که دا بهیر همداسې دوام ومومي، نو د خبریالانو او لیکوالو شمېر به زیات شي، خپرونې به هم زیاتې او غوښنې شي او د لیکوالو او ژورنالیستانو کاري تجربه به لاهم زیاته او پخه شي او دا ټول کارونه به پای کې په دې سیمې کې د یو غوړېدلي ژورنالیزم ورېښمین شال خپور کړي.

کلتوري يون او د فرهنگي تجربو تبادلې

د ليکنه په ننگرهار، لغمان او کابل کې د ځوانو ليکوالو او فرهنگيانو په علمي غونډو او ورکشاپونو کې اورول شوې او وروسته بيا له کونړه خپرېدونکې غونډې مجلې د ۱۳۸۶ ل کال په (۱) نېټه کې خپره شوې ده.

د فرهنگي تجربو د تبادلې اړتيا:

په افغانستان کې د يو شمېر لويو محروميتونو ترڅنګ يو هم فرهنگي محروميت او فرهنگي فقر دی، چې ټول افغانان په تېره بيا د هېواد اکثريت ځوروي او کړوي. د فرهنگي فقر د له منځه وړلو لپاره د سياسي، اقتصادي، مذهبي او علمي لارو چارو ترڅنګ يوه لاره هم په خپله د فرهنگيانو او ليکوالو ځاني هڅې، دهغوی ګډ کار او د تجربو تبادلې ده. د فرهنگي تجربو تبادلې داسې يوه موضوع نه ده، چې له بهر څخه کټ مټ کاپي شي، بلکې فرهنگ او فرهنگي تجربه د يوه ولس د ټول ژوند دمادي او معنوي شتمنيو مجموعه ده. دا شتمني اکثره د يوه ولس د خپل ذهن او فکر زېږنده ده. البته هر ولس د خپل ژوندانه په اوږدو کې د فرهنگي شتمنيو د تبادلې

اوبځاينې خپل تاريخ لري. د همدغو تجربو او شتمنيو د تبادلې په
 نتيجه کې نړيوال کلتور رامنځته شوی او رامنځته کېږي.
 اوس چې موږ دخپل فرهنگ د تاريخ په يوه حساسه مرحله کې
 يو، ملي فرهنگ او ملي هویت مو له يو لړ بهرنيو او کورنيو
 گواښونو سره مخ دی، نو ددې گواښونو دمخنيوي، رفعې او
 دفعې لپاره په کار ده، چې د هېواد ملتپال فرهنگيان دخپل ژوند
 ټولې فرهنگي تجربې يو بل سره شريکې کړي او د همدې تجربو
 په رڼا کې دخپل فرهنگ راتلونکي ليد لوري او تگلوري وټاکي.
 دا ليکنه يا څرگندونې همدغو پوښتنو ته له سلگونو ځوابونو
 څخه يو ځواب او يونوی پيل دی، چې که چېرې دا لړۍ وغځول
 شي او بډايه شي نو پوره باور دی چې گټورې او مثبتې کلتوري
 پايلې به ولري. ددې لکچر په بهير کې به ځينو هغو لويو
 موضوعاتو ته اشاره وکړو چې زموږ فرهنگي بهير ورسره مخ دی
 او يا هم زموږ په کلتوري چاپېريال کې په يوه نه يو ډول مطرح
 کېږي؟

۱- څوک فرهنگي شخص يا فرهنگيال دی؟ او دفرهنگي

شخصيت معيار څه دی؟:

ترڅو پورې چې په يوه ټولنه کې د يوې موضوع يا شخصيت
 دتعريف او معيارونو په باب توافق موجود نه دی، ډېره سخته ده
 چې پر شخص توافق وشي، پر معيارونو توافق هم ساده خبره نه

ده، دا هم د ټولنې په علمي پرمختګ او دخلکو د ذهني کچې په اوچتوالي پورې اړه لري، د استاد محمدصديق روهي په وينا: «په وروسته پاتې ټولنه کې د شخصيت معيار معلوم نه دی» نو ځکه په کې د ټولنې خدمتګار خلک وده نه شي کولای، د استاد الفت په نظر هم په وروسته پاتې ټولنه کې «تر خدمتګاره بادار ښه پېژندل کېږي» او ددې غټ علت همدا دی چې د ټولنې د ذهن د تفکيک قوه کمزورې ده او يا هم د عقده يي، سياسي، کلتوري، قومي او نورو ارزښتونو تلنه او اندازه سمه نه کېږي او يو تر بله قرباني کېږي، خو اوس موږ د معيارونو او تخصص په نړۍ کې ژوند کوو، ترڅو چې د يو چا، شخص او څيز لپاره معيار او تعريف مشخص نه کړو او پر هغو توافق ونه کړو، نو ډېره سخته ده چې موږ د فرهنگي انارشۍ او د فرهنگي شخصيت د ترور مخنيوی وکړو، دلته کېدی شي څو هغو معيارونو ته اشاره وکړو چې يو فرهنگي شخصيت له نافرهنګي هغو څخه بېلوي، چې دا څو ځانګړتياوې او معيارونه دادي:

د فرهنگي شخصيت معيارونه:

الف- رسمي زده کړې

ب- نارسمي زده کړې

ج- کړی کار

د- د عقیده يي ارزښتونو درناوی

ح- دملي او وطني ارزښتونو پالنه
ه- د کلتوري ارزښتونو درناوی او پالنه
او ځينې نور....

په دې ټولو معيارونو کې غوره معيار چې حساب پرې کېږي هغه کړی کار دی. که یو شخص نور ټول معيارونه پوره کړي، خو چې هېڅ فرهنګي کار ونه کړي، بیا هم فرهنګي شخصیت نه شي بلل کېدی. د یو چا فرهنګي شخصیت په حقیقت کې د هغه د فرهنګي کار محصول دی، که فرهنګي کار نه وي فرهنګي شخصیت عملاً نه شته. نور معيارونه البته د فرهنګي شخصیت رغنده توکونه دي، خو د کار په شان محوري ځکه نه دي که هر یو ترې حذف کړو، فرهنګي شخصیت به څه ناڅه دا غمن شي، خو بې هویته به نه شي. خو که (کار) نه وي د فرهنګي شخصیت هویت له منځه ځي.

۲- فرهنګي ټولنې ولې رامنځته کېږي؟

فرهنګي ټولنې د فرهنګي شخصیتونو یوه مجموعه ده. هغه کار چې په ځاني ډول یې سرته رسېدنه ناشونې وي، په ډله ییز ډول ترسره کېږي، د فرهنګي ټولنو لوی هدفونه دهمغې ټولنې د کلتوري کچې او چټوالۍ، فرهنګي پرمختګ او ښېرازي ده. د فرهنګي ټولنو د جوړېدو فکر په پیل کې دیوه فرهنګي ذهن

زېږنده وي، وروسته همڅنگو ملگرو فرهنگيانو او بيا نورو فرهنگيانو ته غځېږي. پر ټولنه واکمن سياسي اختناق يا ولسواکي، قومي، فرهنگي، سيمه ييز او شخصي رقابتونه هم د فرهنگي ټولنو د جوړېدو سبب کېږي. هر څومره چې په يوه ټولنه کې فرهنگي ټولنې يا کلتوري مرکزونو زيات وي، همغومره د فرهنگ او استعدادونو د غوړېدو لاره اوارېږي، د مشروع او نامشروع شهرت غريزه هم د فرهنگي ټولنو په جوړېدو کې خپل رول لري. د اقتصادي امکاناتو ترلاسه کول يې هم يو علت دی خو زموږ په ټولنه کې دا علت لږ کمزوری دی.

۳- فرهنگي ټولنې ولې له منځه ځي.:

اکثره هغه عوامل چې د فرهنگي ټولنو د رامنځته کېدو سبب کېږي، که له هغو څخه انحراف وشي او يا هم هدفونه په ښه ډول تعقيب نه شي، نو د فرهنگي ټولنو د له منځه تللو لپاره لاره اوارېږي.

دلته به يې ځينو غټو ټکو ته اشاره وکړو:

الف- که سياسي اختناق تر حده زيات شي.

ب- قانوني ستونزې راولاړې شي.

ج- له ټولنې څخه نامشروع اقتصادي گټه پورته شي.

د- ټولنه د شخصي رقابتونو ډگر شي.

- هـ- په ټولنه کې يو شخص تر نورو زيات په مشروع او نامشروع ډول مطرح شي.
- و- ټولنه له تخنيکي او مالي پلوه کمزورې شي.
- ز- د ټولنې مکاني چاپېريال بدل شي.
- ح- په ټولنه کې د فرهنگي فعاليت په انډول سياسي فعاليت زيات شي.
- ط- فرهنگي ټولنې له ځينو مذهبي او نورو ارزښتونو سره په ټکر کې شي او ځينې نور مسایل.

رسنۍ ولې رامنځته کېږي او ولې له منځه ځي؟:

د ډله ییزو رسنیو د رامنځته کېدو عوامل او علتونه هم د فرهنگي ټولنو هغو ته نږدې دي، خو څه ناڅه توپیرونه هم سره لري. رسنۍ کېدای شي د یوه شخص، اشخاصو او یا هم یوه مشخص دولتي او نادولتي ارګان له خوا رامنځته شي او د چلولو اصلي عنصر یې همغه اشخاص وي، په رسنیو کې د آمریت او مادونیت، مرکزیت، د سپلین او انتفاع مسایل ډېر مطرح دي، خو په فرهنگي ټولنو کې د انتفاع پر ځای د تاوان احتمال هم شته، البته په افغاني ټولنه کې رسنۍ په تېره بیا چاپي رسنۍ هم نږدې په همدې کټه گوری کې راځي، خو ټولې رسنۍ بیا دا شان نه دي. دلته به د رسنیو په ډولونو او دهغو

د کنترول پر محورو نو هم لنډه رڼا واچوو. اوس موږ په خپله ټولنه او په تېره بیا په نړۍ کې له څو ډول رسنیو سره سروکار لرو:

الف- اورېدنۍ: لکه راډیويي خپرونې (کورنۍ او بهرنۍ)، چې شمېر یې لسگونو ته رسېږي.

ب- لیدنۍ: تلویزیونونه (کورني او بهرني).....
دلته له هغو بهرنیو رسنیو څخه هدف دی چې د افغانستان لپاره خپرونې لري.

ج- چاپي: کورنۍ او بهرنۍ مهالنۍ او نا مهالنۍ چاپي خپرونې.

د - کتنۍ (برېښنايي زېږ): چې د انټرنیټ او نورو مخابراتي شبکو له لارې کتل کېږي.

ددې ټولو رسنیو د کنترول سرچینې او محورو نه په دې ډول دي:

الف- دولتونه (حکومتونه)، (کورني او بهرني)

ب- تنظیمونه یا ګوندونه

ج- انجیوګانې

د - فرهنګي ټولنې

ه- اشخاص

- د محتوا له پلوه دا ټولې خپرونې مختلف مسایل خپروي،
چې ځينې يې په دې ډول دي:
- الف- د بهرنيو حکومتونو پالیسي
 - ب- د افغانستان د حکومت پالیسي
 - ج- هېواد پال، ملتپال او اسلامپال مسایل:
 - د- انجیویز اهداف
 - ه- ژبنی، قومي، سیمه اوسياسي اختلافات.
 - و- مختلف علمي، ادبي، ټولنیز، تفریحي، هنري، ذوقي او نور مسایل.
- د خپرونو په دې ډولونو کې ځينې رسنۍ د تعرض، ځينې د دفاع او ځينې د نصیحت او منځګړیتوب په حالت کې دي. دا چې دا رسنۍ ولې له منځه ځي؟ دلته یې څو لوی علتونه په ګوته کوو:
- الف- ځينې هدفمنې خپرونې د هدف په بري يا نابري سره پایته رسېږي.
 - ب- د مالي امکاناتو د بندېدو له امله له فعالیتته غورځي.
 - د- د شخصي غریزو د خړوب او د شهرت د غریزې پوره کېدو له امله له منځه ځي.
 - ه- د خپرونو په کاري ټیمونو کې د اختلاف له امله له فعالیتته غورځي.

د - د مسوول چلوونکو دستریا، دکار او دندې د چاپیریال
د بدلون له کبله سقوطېږي.
او ځینې نور عوامل.

فرهنگي شخصیتونه ولې پر سیاسي شخصیتونو بدلیږي؟

هره ټولنه چې وروسته پاتې وي، یا هم وروسته پاتې ساتل
شوې وي، هلته د ژوند په هراړخ کې یو تن د خوتنو کار کوي او
یا هم یو تن د خوتنو لپاره کار کوي. تخصص او مهارتونه کم
وي او تیت وپرک کارونه ډېر. له یو ټاکلي مسلک څخه د ژوند
د خړوب امکان هم کم وي، نو ځکه خو په هېڅ برخه کې دقیق او
سالم پرمختګ نه رامنځته کېږي. افغاني ټولنه کې هم
د فرهنگي بنوونځي زده کوونکي او بنوونکي ددې جوګه نه دي
چې د مسلک او فرهنگي کار له لارې خپل ژوند خړوب کړي، نو
دوی هم اړ دي چې فرهنگي کارونه یوازې دخپل ځاني، وطني
او ملي درد او احساس له مخې ترسره کړي او دخپل فزیکي
ژوند دخړوب لپاره دویم یا درېیم ډول کار ته لاس واچوي. په
دې ډول کارونو کې یو هم سیاسي فعالیت او کار دی، چې
زموږ د افغاني ټولنې یو شمېر لیکوال پر همدې برخليک اخته
کېږي، یانې خپلې ټولنیزې هڅې له فرهنگي کارو زیاره پیلوي
او پر سیاسي مبارزو یې پای ته رسوي.

ددې کار ځينې لوی علتونه کېدی شي، دلته په ګوته کړو:

الف- په افغاني ټولنه کې د فرهنګي او سياسي مبارزې دامتراج يو اوږد تاريخ او دود موجود دی. امير کروړ، روښان، خوشال خان، ميرويس نیکه، احمدشاه بابا، وزير محمدگل خان مومند او ځينې نور يې غوره بېلګې دي، چې هم فرهنگيان او ليکوال وو او هم سياستوال، نو دا دود تر اوسه هم روان دی.

ب- ليکوال او فرهنگيان د ژور سياسي او اجتماعي شعور او حساس ذهن څښتنان دي، دوی له سياسي پېښو څخه زيات متاثره کېږي، نو ځکه خويو شمېر ليکوالو خپل قلم هم د سياسي افکارو د انعکاس لپاره استخدام کړی دی.

ج- د سياسي او فرهنګي کار د اقتصادي امتياز انډول هم سره برابر نه دی، د دواړو په وزن کې د پښ (اهنګر) او زرګر د ګوزارونو مثال پروت دی. د استاد خادم په وينا په يوه ټولنه کې عالم د يوه ګروندګر مثال لري، چې تخم کړي، ليکوال او شاعر د يوه پالونکي چې هغه ته اوبه ورکوي او سياستوال بيا هغه څوک دی چې ددې ګروندې وږی يا ثمر اخلي. د يو پښتون سياستوال شېرعلي پاچا په قول، «سياستوال په ټولنه کې د يوه قومندان حيثيت لري، چې امر کوي او امتياز اخلي» د سياست ددغه امتياز له کبله د يو شمېر ليکوالو سياسي لوری درنېږي.

د - ځينې ليکوال غواړي سياست د فرهنگي کار د بري لپاره د يوې وسيلې په توگه وکاروي، دا ډله په دې نظر دي تر هغه چې سياسي واک و ځواک ورسره نه وي، خپل فرهنگ او ژبې ته په اساسي ډول کار نه شي کولای، نو سياست چې د قدرت اساسي کيلي ده، بايد لومړی دا کيلي ترلاسه شي. دوی په دې نظر دي چې فرهنگ د قدرت په وسيله او اخلاق د عبادت په وسيله تقويه کېدلای شي.

فرهنگي شخصيتونه ولې مسخه کېږي؟:

په يوه ټولنه کې چې د شخصيت پر تعريف توافق موجود نه وي، يوه شخصيت په تېره بيا يو فرهنگي شخصيت زيات متاثره کېدلای شي. زموږ په ټولنه کې د فرهنگي شخصيت مسخه کېدنې عوامل زيات دي، غټ يې هغه دي چې خپله دليکوالو او فرهنگيانو له خوا يو د بل پر ضد کارول کېږي، موږ به دلته د يوه فرهنگي شخصيت د زيانمنولو او ځينو هغو عواملو ته اشاره وکړو چې اوس اوس زموږ په ټولنه کې موجود دي:

۱- يوه عامه او دوديزه قاعده خو همدا ده چې دلته مړي پالل کېږي او ژوندي غندل کېږي «يانې په مړو کې بد او په ژونديو کې ښه نه شته» که څه هم په وروستۍ لسيزه کې د ژونديو

فرهنگیانو ستاینه او نمانځنه هم پیل شوې، خو بیا هم د ژوند یو او مرو ترمنځ انډول برابر نه دی.

۲- د لیکوالو ترمنځ نامشروع رقابت ددې سبب کېږي، چې یو د بل شخصیت تخریب او کمزوری کړي او د فرهنگي کار پر ځای خپله انرژي شخصي رقابت ته واړوي. دیوه فرهنگي له خوا د بل فرهنگي د تخریب بهیر څو پړاوونه لري:

الف- په زړه او ذهن کې یو د بل پر ضد د حسادت د عقدې ټوکېدل.

ب- یو د بل پر ضد د خصوصي او شفاهي تبلیغ پیل.

ج- یو د بل پر ضد د علني تبلیغ پیل.

ح- یو د بل پر ضد په خپل او بدل نامه د لیکنو او چاپي او نورو خپرونو پیل.

د- له رسمي او نارسمي لارو چارو یو د بل د ودې مخنیوی.
د لیکوالو ترمنځ دا بحران ددې سبب کېږي، چې زیاته انرژي یې په دې کشمکش کې مصرف شي او فرهنگي کار ته یې لږه انرژي پاتې شي، دا بحران هغسې یوه خپلمنځي جگړه ده، چې کله کله ورسره د یوه هېواد وگړي او یا هم ځینې سیاسي تنظیمونه لاس وگرېوان شي او په نتیجه کې دهغه هېواد د ویجاړۍ او دهمغو گوندونو د ړنگېدو او پیکه کېدو سبب شي.

د ليکوالو ترمنځ دا ډول بحران هم په پای کې د ليکوالو دخپل شخصيت د سپکاوي سبب گرځي او د يوې ساري ناروغۍ په څېر تر هغو کشر نسل ته هم انتقالېږي.

د فرهنگي ټولنو او فرهنگي شخصيتونو د خونديتوب لارې:

څرنگه چې په هره ټولنه کې هر ډول ناروغي وي، نو د هر مرض لپاره يو علاج هم وي، که هر څوک پر خپل وخت او پر خپل ځای د ناروغۍ له تشخيص سره سمه نسخه وکاروي، نو کېدی شي د ناروغۍ مخنيوی وشي او مخکې تر دې چې ټوله ټولنه پرې ککړه شي، ناروغي وقايه شي، طبيعي خبره ده چې د فرهنگي ناروغيو او ستونزو متخصصين خپله فرهنگيان دي، نو دوی بايد د علاج غوره لارې چارې په گوته کړي. دلته به په لنډيز سره ځينو لارو چارو ته گوته ونيسو:

۱- د فرهنگي ټولنو د خونديتوب او برياوو لپاره:

الف- که د يوې ټولنې مسولين او غړي غواړي، ټولنه يې ښه وځلېږي او ښه پرمختگ وکړي، بايد ټول مالي حسابونه يې شفاف وي. د اختلافاتو يو غټ عامل هم مالي مسايل دي، چې د ټولنې د غړو ترمنځ ناسم پوهاوی او کله کله «سوء تبسم» پيدا کوي.

ب- په پښتنو کې پر مشرتابه د توافق بحران له همغه پيله پر خپل ځای پاتې دی، ددې لپاره چې د مشرتابه بحران ټوله ټولنه له گواښ سره مخامخوي، نو ښه به دا وي چې د فرهنگي ټولنو مشرتابه دوراني ښه خپله کړي او هغه اشخاص چې د مشرتابه لېوال وي، هغوی ته به هم په نورمال ډول نوبت ورسېږي او د مشرتوب لېوالتيا به د عقدې پر بحران بدله نه شي.

ج- هغه څوک چې په ټولنه کې ډېر زیات فعالیت لري او یا زیات باسواده وي، کونښن کوي، چې ټولنه کې زیات کارونه ترسره کړي، خو هڅه دې وکړي، چې ځان ډېر مشهور او مطرح نه کړي، ځکه دده دامطرح کېدنه د ټولنې دنورو تنبلو او کم استعدادو غړو د کینې سبب گرځي او دا کینه وروسته پر کشمکش بدلېږي او ټولنه ړنگېږي.

د- ټولنه باید ددې ظرفیت پیدا کړي، چې دخپل ژوند د بقا لپاره دوراني مالي پانگه ترلاسه کړي او دنزولي حرکت پرځای لوړ حرکت وکړي.

ه- د ټولنې د اثارو په چاپ کې دې د ټولنې د غړو او نورو اشخاصو او د اثارو دمحتوا په باب د توازن او تناسب دواړه اصولونه په پام کې ونيسي.

و- ټولنه دې له اقتصادي او فکري پلوه د یو یا څو تنو اشخاصو له انحصاره ووځي، ځکه که انحصار زیات او قوي وي، دهغو په حذف سره د ټولنې د ړنگېدو خطر زیاتېږي. ز- فرهنګي ټولنې یوه له بلې سره دهمکاری او ګډ تفاهم له لارې هم کولای شي یو شمېر گواښونه او خطرونه له منځه یوسي.

د فرهنګي شخصیتونو د خوندیتوب او بریاوو څو لارې چارې:

د فرهنګي شخصیتونو خوندیتوب لارې چارې هم زیاتې دي، چې ځینې دولتي ادارو او فرهنګي ټولنو پورې اړه لري، خو موږ دلته یوازې هغو لارو چارو ته اشاره کوو، چې خپله د لیکوالو په لاس کې دي او د یوې دقیقې ارزونې له مخې کولای شي، هغه په سمه توګه وکاروي:

الف- کله چې یو لیکوال پوه شو، بل لیکوال ورسره د مشروع او نامشروع رقابت له امله کینه کوي، دی دې ورسره د ورته عمل پرځای ښه وکړي، دا کار ددې سبب ګرځي چې دهغه کینه دویم پړاو ته داخله نه شي.

ب- که یو لیکوال د لیکنې ترمرحلې دمخه د شفاهي تبلیغ په پړاو کې وي، نو مقابل لیکوال دې هڅه وکړي خپل عکس العمل د یوې ګیلې په توګه ورته مطرح کړي او هېڅکله دې ورته عمل نه ترسره کوي، که ګیلې هم کار ونه کړ ځان دې بېخي غلی کړي، دهغه کینه د شفاهي تبلیغ په ترسره کولو سره سړېږي.

ج- که یو لیکوال د بل پر وړاندې خپرنی لیکنی تبلیغ پیل کړ، نو بیا دې هم ځان غلی کړي، ځواب دې نه ورکوي، ځکه که ځواب یې ورکړ هغه داسې تصور کوي، چې زما لیکنه اغېزناکه وه، نو که همداسې بې تفاوته پاتې شي، دلیکنې ارزښت له منځه ځي او د وخت په تېرېدو سره هغه لیکوال هم له خپلې لیکنې پښېمانه کېږي او دا پر معترض لیکوال د هغه بل لیکوال یو اخلاقي پور پاتې کېږي. انسان په تېره بیا لیکوال په تحت الشعور کې پاک وي خو شعور یې هغه د مشروع او نامشروع ځاني گټو خوندیتوب ته هڅوي، نو کله چې بیا لیکوال خپلې تحت الشعور ته مراجعه کوي، هلته بیا خپله تېروتنه مني.

د- ځینې واړه یا هم مبتدي لیکوال غواړي، خپل ځان او یا هم خپله خپرونه ژر او تر وخت دمخه شهرت ته ورسوي، نو دا ډول لیکوال هم غواړي پر یوه پوخ او مطرح لیکوالو داسې پرځای او بې ځایه اغېزمنې نیوکې وکړي، چې هغه غبرگون ته راکاږي او د لوستونکیو پاملرنه راواړوي. نو ددې لیکوالو پر وړاندې هم باید هېڅ ډول غبرگون ونه ښودل شي. ځکه د غبرگون په حالت کې ډېره گټه معترضین کوي، خو که غبرگون ونه ښودل شي نو دا ډول لیکوال او خپرونه یې په اسانۍ شهرت ته نه رسېږي او د وخت په تېرېدو سره له خپل کاره پښېمانېږي.

ه- د ټولو خپرنديو وسايلو مسولين بايد هېڅکله هم هغه لیکنه او وینا خپره نه کړي، چې د شخصي عقدي پر بنسټ

ليکل شوې وي. ځکه که عکس العمل څرگند شي، نو هغه کې به هم پر ځواب سربېره څه ناڅه د بل شخصيت ته لاس غځول کېږي، خو ځله چې دا عمل تکرار شو، خبره تر انتقاده عملي انتقام ته وځي.

و- ليکوال بايد يوازې هغو ډول ليکنو ته ځواب ورکړي، چې د علمي، سياسي او ملي مسایلو په برخه کې د ابهام د تشریح غوښتونکي وي، که دې ډول انتقادونو ته چوپه خوله پاتې شي نو ددې مانا ورکوي، چې ليکوال د دلايلو په وسله سمبال نه دی.

ز- ليکوال دې بل سره د سالم رقابت پر ځای د خپلې سويې د اوچتولو لپاره هلې ځلې وکړي. دليکوالۍ لپاره ټول اوسني وسايل، لکه کور، کتابتون، کمپيوټر او انټرنیټ دې برابر کړي يو ساعت د خپل ځان لپاره کار کول د بل پر ضد تر لسو ساعتونو کاره غوره او مثمر دی.

ح- ليکوال بايد د زغم او تحمل کلتور لومړی پر خپل ځان او بيا په ټولنه کې عام او دود کړي.

د ((پسرلي)) د فکر پسرلي

دا ليکنه د استاد محمد صديق پسرلي په هغه نمانځغونډه کې اورول شوې، چې دده په وياړ د غزني ولايت د فرهنگيانو له خوا په غزني ښار کې جوړه شوې وه. دا ليکنه وروسته د ښکلا مجلې د ۱۳۸۶ ل کال په (۵) ګڼه کې هم چاپ شوې ده.

شعر پوهانو او ادبپوهانو د شعر په اړه تراوسه پورې ډېرې څېړنې او شننې کړي دي، خو تراوسه پورې لا د شعر پر يوه نږه، کره، پوره او بشپړ تعريف بريالي شوي نه دي.

خو هر کله چې د شعر په اړه خبرې کېږي، د شعر جوله يا شکل او محتوا تر هر څه دمخه د بحث موضوع ګرځي. د شعر محتوا د شعر پر اند او فکر راڅرخي او د شعر جوله بيا د شعر د کليمو پر سکېنت او رغېنت، وزن او اهنګ او د هغو پر مناسب

اوډون راڅرخي، چې دا ټول بيا د شعر د ښکلا رغنده عناصر بلل کېږي.

ځينې شعر پوهان د شعر شکلي او ښکلا ييز اړخ ته زيات ارزښت ورکوي او وايي: «د شعر غايه اصلاً ښکلا ده»، خو ځينې نور بيا فکر يا مانا د ښکلا يوه برخه گڼي او وايي، هغه شعر چې ښکلا ولري او مانا ونه لري، داسې وي لکه سپرې چې سپریتوب ونه لري. شعر پوهان همدارنگه د شعر شعريت د فکر او ښکلا امتزاج گڼي او د يوه شعر لپاره يې داسې حتمي او لازم بولي، لکه د يوه سپرې لپاره چې سپریتوب ضروري او لازم دی. خو په شعر کې پر هر فکر باندې ډېر ټينگار ځينې ستونزې او خطرونه هم لري. پر شعر باندې د فکر ډېر دروند بار شعر له شعريت څخه شعريت ته راکاږي، دا کار د شعر ښکلا ته زيان رسوي او له شعره چې ښکلا لاره شي، نو بيا هغه، ذوق او شوق نه شي خړوبولای، عواطف نه شي مستولای او ولولې نه شي راپارولای. که په شعر کې د ښکلا عنصر کمزوری او له منځه لاړ شي، نو شعر پر عادي نظم او خبرو بدلېږي او د هنر له دايرې څخه بهر کېږي.

له همدې امله شعر پوهان نسبي بڼه شعر هغه گڼي چې د فکر او ښکلا موازي حرکت په کې تضمين شوی وي. موږ چې کله د پښتو کلاسيکې او بيا اوسنۍ شاعرۍ ته نظر کوو، نو پر يو شمېر ډېرو مطرحو شاعرانو، د شعر پوهانو دا وروستی فورمول د تطبيق وړ گرځي. په اوسني شعري بهير کې يوه مطرحه څېره استاد محمد صديق پسرلی دی، چې همدې فورمول ته ور داخلېږي. دده شاعري د الفت صيب د وينا په مصداق «د لوړ خيال او ژور فکر» امتزاج دی. له لوړو خيالونو او ژورو فکرونو د راټوکېدلي شاعرۍ درک

همداسې يوه ژور سوچ او يوه لوړ تخيل ته اړتيا لري. دا ډول شاعران ډېر مشهور او نوميالي نه وي، خو شاعري او هنري ډېر متداوم او مقاوم وي. مينه وال او لېوال يې هم زيات نه وي، يوازې د فکر او ذوق خاوندان ترې خوند اخيستلای شي.

کله چې موږ پسرلی صاحب او د هغه شاعري مطالعه کوو، نو گورو چې پسرلی د خپل ژور هنر په انډول په ټولنه کې زيات مشهور نه دی او کله چې د هغه شاعري شنو، نو له دې واقعيت سره مخامخېږو، چې په يو ځل لوستلو د هغه د شاعرۍ د مانا تل ته نه شو ورکښته کېدلای او که څوک غواړي د هغه د شاعرۍ پر رمزونو پوه شي، نو د هغه د هر شعر څو ځله لوستنې ته اړتيا پېښېږي. له دې څخه دا نتيجه اخلو، چې د پسرلي شاعري نه د عوامو لپاره ده او نه د خواصو لپاره، بلکې په خواصو کې هم د خواصو لپاره ده. په دې مانا چې دده شاعري د عوامو، ځينو روڼاندو او د ټولنې د نورو پارکو تر ذهني کچې اوچته ده، يوازې شاعران کولای شي دده له کلامه خوند واخلي او پند ترلاسه کړي، په شاعرانو کې هم بيا يوازې «شاعران».

ستا مخته مې اوښکه چې له سترگو بهېدلې وه
خپله بېوسي مې په لېمو کې رغېدلې وه
کومې يوې راشې ته برکت برکت ووايم
زما دانه خو وړاندې تر کرلو سوځېدلې وه
خپلو پښو ته سل ځله رامات يې تجربو کې سر
هر څو که نقشه راته د ښه ژوند څرېدلې وه

ما وې زه به سيوری شم او پښو ته به دې ولوېږم
ځوانه غرخنۍ وه له خپل سيوري رمېدلې وه
ما کرل رېبل چې اوس به لاس د یارۍ را کړي وخت
پوه نه وم چې دا کیسه انجام ته رسېدلې وه.

دا او دې ته ورته غزلې داسې نه دي، چې په یو ځلې او اني ډول
یې ټول خوند او مانا د لوستونکي او اورېدونکي ذهن ته ور
ولېږدي، هر څوک چې د پسرلي صاحب شاعري لولي، نو په خپل
ذهني لږاتوار کې به یې تجزیه کوي او تحلیلوي او بیا به ترې د
مانا کوچ راوباسي.

خپله شاعر د ژورې مطالعې او ژور نظر خاوند دی، هغه چې هر
څه لیکلي په درد یې لیکلي او په فکر یې لیکلي، هغه د فکري
بلوغ پر داسې یوې پورۍ ولاړ دی، چې نور یې د تزلزل او بنسويډو
خطر نه گواښوي او خپله چې هر څه ټولنې ته وړاندې کوي، تر ډېر
اوږده تحلیل او د پرله پسې مطالعې او تجربې د نچوړ او غورچاڼي
په نتیجه کې یې وړاندې کوي.

یو غربي لیکوال فرانسيس بیکن شاعران پر دریو کټګوريو
وېشي:

۱ - هغه ډله چې هېڅ ډول مطالعه نه کوي او هر څه چې وړاندې
کوي، هغه یې د خپلې گېډې او خپل فکر محصول وي، دا ډول
شاعران د غنې مثال لري، چې له خپلې خولې تارونه باسي او له بهر
څخه هېڅ هم نه اخلي.

۲- هغه شاعران چې د مېړيو خاصيت لري، ټول عمر غله دانه راټولوي او بېرته هېڅ هم نه ورکوي، دا کټگوري شاعران هم د نورو په فکر او تجربو شخوند وهي او وخت تېروي.

۳- هغه شاعران دي چې لکه د شاتو د مچيو په شان پر گلونو ګرځي، شيره راټولوي او تر ډېر زيات زحمت او کړاو وروسته يې پر شاتو بدلوي او بيا يې لوستونکو ته وړاندې کوي.

څوک يې مني او که نه؟ خو زما په نظر پسرلي صاحب د همدغې درېيمې کټگوري په سر کې ځای لري، خو زه په کې دا زياتونه هم کوم، چې د پسرلي د ذهن شات بيا په شاتو کې د بېرې او پلوسې شات دي، چې زحمت يې هم زيات دی او قيمت يې هم لوړ، يوازې هغه څوک ددې شاتو پر قيمت پوهېږي چې د ذهن مچۍ يې ددې ونو او بوټو پر ګلانو خپل وزرونه غوړولای شي.

په کيسه ييزو اثارو کې کرکټرونه د کيسې د بشپړاوي يو مهم عنصر ګڼل کېږي او دا خبره هم معموله ده چې په خپله ليکوال چې د کرکټرونو پنځوونکی دی، خپله د کرکټرونو تر شا ولاړ دی او ډېر ځله خو داسې هم کېږي، چې اصلي کرکټر خپله ليکوال وي او دا عملي کرکټر د هغه عکس يا ممثل وي. د شکسپير د يو شمېر ډېرو برياليو ډرامو يو راز دا ګڼي، چې ددې ډرامو اصلي کرکټر خپله ليکوال يانې شکسپير دی، هېڅ ممکنه نه ده، هغه پټ درد او روحي حالت چې په خپله پر ليکوال نه وي تېر شوی، هغه دې د يوه بل کرکټر په وجود کې څرګند او تمثيل کړي، دغسې په شعر کې

هم کرکټر او کرکټرونه شته، خو د شعر اساسي او مرکزي کرکټر په خپله شاعر دی.

کله چې موږ د پسرلي صاحب شاعري د فکر له پلوه څېړو، نو هلته موږ ته خپله پسرلي صاحب سترگو ته درېږي، ماضي يې څه وه؟ حال يې څه دی؟، ټولنيز، افقي او سياسي شخصيت يې څنگه و او څنگه دی؟ موږ چې خپله اوسنۍ شاعري په تېره له ۱۳۵۷- ۱۳۸۵ پورې څېړو، نو له فکري پلوه درې کټگوري شاعران يا فکري کرکټرونه مو تر سترگو کېږي:

۱- هغه ډله شاعران يا ناظران دي، چې پر منکسره فکري ليکه تللي، په دې مانا چې فکري بلوغ ته نه دي ورسېدلي، پر شعري نظم ليکلو يې پيل کړی و، دې ډلې اشخاصو داسې فکري لوړې ژورې وليدلې، چې تر پايه پر دې بريالي نه شول، چې خاتمه خپله لاره غوره کړي. په هر پړاو کې چې دې شاعرانو کوم شعرونه خپاره کړي وو، په بل سياسي يا فکري پړاو کې هغه چاته د ښودنې نه وو، په دې کې داسې شاعران هم شته چې د خپل ځان او خپل تېر فکر پر ضد يې هم په اصطلاح شعرونه وليکل.

۲- هغه ډله شاعران چې پر منحنې فکري ليکله تللي، دې ډلو شاعرانو هم ډېرې فکري تېروتنې او ښويېدنې کړي، خو دې حد ته لانه دي رسېدلي، چې د خپل ځان او فکر پر ضد هم ليکنه وکړي.

۳- درېيمه کټگوري هغه شاعران دي، چې شعري او فکري بلوغ يې پر يو وخت پيل شوی، دوی يو مستقيم فکري خط تعقيب کړی او له خپل هنر سره يې فکر هم خلکو ته وړاندې کړی دی، دوی په

هنر کې فکري ښویدنې، تېروتنې او جاروتنې نه دي کړي او نه یې
د خپل ځان پر ضد نظمونه یا شعرونه لیکلي دي. پسرلی صاحب په
همدې وروستۍ کټگورۍ کې راځي، که موږ د پسرلي صاحب
لومړنۍ څلوریزه وگورو چې وايي:

لله ښکاره شو په یوه داغ باندې
ما پټ ساتلی تر پردو لاندې
نسیمه راشه زړگی مې واکړه
چې کړم داغونه خلکو ته وړاندې

دا څلوریزه نن څخه څه باندې پنځه لسيزې دمخه لیکل شوې،
خو که د ۱۳۷۷ ل کال غزل هم ولولو، نو بیا به یې هم په فکري
جوهر کې اختلاف ونه گورو.

بېگاه یې غلی ناست ومه تر څنگ یې والوتم
دا څومره بې مقصده لکه رنگ یې والوتم
کته مې ورته لاره، لکه خوب د مسافر
ناڅاپه د ښکړو په یوه شرنگ یې والوتم.

که د پسرلي صاحب له شعرونو څخه نېټې او د هغه نوم لرې شي،
نود د پړو به پرې زموږ د یو شمېر کلاسیکو شاعرانو د شاعرۍ
تنده هم ماته شي، زما په فکر پسرلی صاحب د خپل عصر
کلاسیک دی او دا د پوره سخته ده چې هر شاعر د خپل عصر

کلاسیک شي. د کلاسیک یوه مانا داده چې نور پرې د زمان او مکان د توپانونو زور نه رسېږي او مرگ یې وژلای نه شي. کله چې موږ د پسرلي غزلونه او څلوریزې یانې رباعیات لولو، نو د کاظم خان شیدا او یا هم د خوشال بابا د غزلو او رباعیاتو په تله یې تللای شو. د پسرلي د افکارو ډېره برخه همدې غزلو او رباعیاتو رانغاړلې ده. دلته یې یوازې څو څلوریزو ته اشاره کوم:

لکه مانا چې رڼوي ستوري
په تارونېږي د سترگو توري
هر ځای کې کېږي تر سترگو، سترگو
احساسوم دې په هر هر لوري.

چې ورته گورم له شرمه سره شي
د حسن گل وي د زړه ټوټه شي
شرم و حیا وي جوهر د حسن
منه چې سره شي هاله خوږه شي.

نه وایم عشقه چې ژوند اسان کړه
ارزو مې ډېره دیدن دې گران کړه
چې د زغم کاني په کې اوبه شي
سوی زړگی مې اتشفشان کړه.

پښتو څلوریزې یا رباعیات او همدارنگه غزل هغه شعري فورمونه دي، چې د یوه مفکر او اندیال شاعر د فکر د بیان لپاره

ډېر مناسب دي او پسرلي صاحب لکه د خوشال بابا په څېر له دې شعري فورمونو څخه بڼه او پرځای گټه پورته کړې ده. په علمي سيمينارونو کې ليکنې ډېرې او وخت کم وي، له همدې کبله اوږدې ليکنې د چا نه خوښېږي، اوږدې ليکنې په کتابونو کې بدې نه ښکاري، خو دا ټکی هم بايد قيد کړم، چې لنډې ليکنې که هرڅومره په دقت او ځيرتيا وليکل شي، د پسرلي صاحب د شاعرۍ د يوې خوا رنگ او خوند هم نه شي راټولولای، په پای کې زه په لنډيز سره د پسرلي د شاعرۍ په باب ددغو څو ټکو يادونه کوم:

- ۱- د پسرلي صاحب شاعري يوه فکري شاعري ده.
- ۲- له ښکلا ډکه ده، يانې فکر او ښکلا په کې غاړه غړۍ دي او په موازي ډول حرکت کوي.
- ۳- مقاومت ده (د وخت توپانونه يې له منځه وړلای نه شي).
- ۴- متداومه ده (ډېر عمر به دوام وکړي او څومره چې د ټولنې ذهني کچه او چټکي هغومره به يې د شاعرۍ مينه وال زياتېږي).
- ۵- د پسرلي صاحب شاعري موسمي نه ده، تخلص يې موسمي دی، خو شاعري يې موسمي نه ده، يانې هېڅ ډول سياسي موسمونو يې خوند او رنگ نه شي پيکه کولای.
- ۶- د پسرلي شاعري مکاني نه ده، يانې په يوې مشخصې جغرافيايي سيمې پورې تړلې نه ده.
- ۷- د پسرلي شاعري د عوامو لپاره نه ده، دده شاعري د خواصو او په خواصو کې هم د خاصو اشخاصو لپاره ده، هر کله چې په

ټولنه کې ددې خاصو خلکو شمېر زیاتېږي، د پسرلي صاحب د
شاعري مینوال او لېوال هم زیاتېږي.
۸- د پسرلي شاعري د اوس وخت لپاره نه ده، د راتلونکو
لسیزو، راتلونکو نسلونو او راتلونکو پېړیو لپاره ده او قدر به یې
پرهمغو خلکو ډېر زیات وي، هغه د خوشال بابا خبره:

د خوشال قدر که اوس په هېچا نه شته
پس له مرگه به یې یاد کا ډېر عالم.

د یوې ((ژبخورې)) ژبې یرغل

او د پښتو او دري ژبو برخیک

دا لیکنه تر لیکلو وروسته په خولۍ مجله او په ځینو پښتو وېبپاڼو کې خپره شوې ده.

د نړۍ یو شمېر ژبپوهان انگلیسي یا انگرېزي ژبې ته (ژبخوره) ژبه وایي. په دې مانا چې د نړۍ هرې سیمې او ټولنې ته، چې دا ژبه رسېدلې؛ نو محلي او یا سیمه ییزې ژبې یې بې اغېزې کړي، له کاره یې غورځولي او له دفتري دریځ او ارزښته یې لرې کړې دي. د انگرېزي ژبې جادو په دې کې ده، چې له کوم ملمسوس فزیکي او نورو فشارونو پرته خپل ارزښت او قیمت په ټولنه کې خوندي کوي او خلک یې مني او هضموي یې.

یو شمېر پیداکوژستان یا بنوونپوهان په دې نظر دي، چې بې فشاره، نامستقیمه او نارسمي زده کړه تر رسمي او مستقیمې زده کړې ډېره موثره ده او زده کوونکي یې په اسانۍ سره منلای او هضمولای شي، دغسې، سیاستپوهان هم په دې نظر دي، چې تر مستقیم استعمار (بنېکلاک) نامستقیم بنېکلاک په اسانۍ سره ولسونه بنېکلولای شي.

د مستقیم بنېکلاک پر وړاندې د غبرگون لپاره عوامل او دلایل ډېر

ژر څرگندېږي او ولسونه د هغوی په مټ عکس العمل یا غبرگون
 ښيي؛ خو د نامستقیم ښکېلاک د رد او غبرگون لپاره موخه دلایل،
 د ابهام په تیارو کې پټ وي او عام ولس، چې د ښکېلاک پر وړاندې
 د غبرگون اساسي فزیکي سرچینه ده، په اسانۍ سره دا دلایل درک
 کولای نه شي؛ نو په دې ډول نامستقیم ښکېلاک ډېر دوام کوي.

د سیاسي ښکېلاک تر څنګ کلتوري یا ژبني ښکېلاکونه هم
 شته، چې ژبني ښکېلاکونه بیا پخپل وار د دین یا مذهب، سیاسي
 زورواکۍ، علم او تمدن او دغه راز د اقتصاد په مټ رامنځته
 کېږي. په دې مانا، چې د یوې ژبې د بقا، خلا، پایښت او پرمختګ
 لپاره دا څو ملاتړه ډېر ضروري دي:

الف_ دین یا مذهب: ژبه باید مذهبي ارزښت او ملاتړ
 ولري، یانې د مذهب او دین زده کړه باید د هماغه ولس په ژبه وي.
 ب_ سیاسي یا دولتي ملاتړ: ژبه باید د سیاست او دولت ژبه
 وي، یانې سیاسي چارواکي په هماغه ژبه خبرې وکړي او دفتر و
 دېوان په هماغه ژبه وي.

ج_ اقتصادي ملاتړ: ژبه باید د ګټې ژبه وي، په دې مانا،
 چې څوک ددې ژبې ویونکي دي، د هغوی اقتصادي ګټې خوندي
 وساتلای شي او څوک چې دا ژبه زده کوي د هغو ګټې لاورزیاتې
 کړي.

د_ علمي ملاتړ: ددې ژبې ویونکي باید خپلې ټولې علمي
 تندی خړوبې کړي او څوک چې دا ژبه زده کوي د هغه ذهني او

علمي کچه نوره هم اوچته کړي. البته یو بل ډول اساسي ملاتړ هم شته، چې هغه ولسي ملاتړ دی، چې د واک و ځواک اساسي سرچینه ده، چې دوی کولای شي خپله ژبه خوندي وساتي؛ خو بیا به هم د علمي، اقتصادي، سیاسي او دفتري اړتیاوو د لرې کولو لپاره اړ کېږي، چې نورې اړتیا خړوبې ژبې هم زده کړي. دا ډول ژبې چې تر ډېره حده د ولس له ملاتړه برخمنې وي او نور ملاتړونه یې کمزورې یا سست وي، یوازې ددې جوگه دي، چې د ولس په ملاتړ ځان وساتي، په همدې علت ځان ساتې (محافظه کارې) ژبې بلل کېږي. پښتو ژبه هم یوه ځانساتې یا محافظه کاره ژبه بلل کېږي، چې تر ډېره حده د ولس په ملاتړ ژوندی ده او نور ملاتړونه یې لاتردې دمه ډېر غښتلي نه دي.

د پښتو ژبې د بقا او مقامت یو بل غټ عنصر دا هم دی، چې پښتو نه یوازې د یوې ژبې نوم دی؛ بلکې د پښتون ولس یو ټولنیز قانون هم دی، تر څو چې ولس ژوندی وي؛ نو مجبور دی، چې د خپل ټولنیز قانون له لارې خپلې ستونزې حل کړي؛ نو ځکه خود قوم تر پايښته د قانون او واک پايښت اټکلېږي.

د پښتو ژبې د بقا بل علت دادی، چې خپله د "پښتو" ريښه له (پښت یا پښتون) څخه اخیستل شوې. هغه ژبې، چې د نوم په ريښه او محتوی کې یې د قوم ريښه او محتوی پرته وي، د هغوی ژوند د قوم له ژوندانه سره موازي او مساوي دی او هغه ژبې، چې د علمي، کولتوري، سیاسي او اقتصادي ارزښتونو په نتیجه کې رامنځته شوي او له یوه ځایه بل ته لېږدېدلې، وده او پرمختیا یې

کړې د همدغو ارزښتونو په کمزورۍ او له منځه تلو سره، له منځه
ځي.

خو ژبې به د بېلگې په توګه وړاندې کړو: عربي ژبه تر شا یې
عرب ملت ولاړ دی، ترکي ژبه تر شا یې ترک ملت ولاړ دی، روسي
ژبه تر شا یې روس ملت ولاړ دی او پښتو ژبه تر شا یې پښتون ولس
ولاړ دی. دلته د ژبې او قوم د نومونو تر منځ پر مایز تړاو سربېره
رواني تړاو، ارزښت او ماهیت هم پروت دی، دا قومونه هېڅکله هم
دا نه شي زغملای، چې دوی دې ژوندي وي او ژبې دې یې ومري.

اوس بېرته د انګرېزي ژبې پر چټک پرمخون خبرې کوو:
انګلیسي او یا هم انګرېزي ژبه د (جرماتیک) ژبو له کورنۍ څخه
ده، په (۱۷) میلادي پېړۍ کې یې د سیاسي، اقتصادي او علمي
ملا تړ له امله چټک پرمختګ پیل شو او د نړۍ ګڼو سیمو ته یې لاړه
وکړه، د انګلیسي ژبې د چټک پرمختګ بهیر اوس افغانستان ته
هم را رسېدلی، له تېرو څلورو کلونو راهیسې چې هره کورنۍ او
بهرنۍ موسسه ګوري؛ نو د تقرر لومړی شرط یې پر انګلیسي ژبه
او کمپیوټر پوهېدل دي. له دولتي موسسو پرته اوس دا شرط یا اړ
مهمو دولتي پوستونو ته هم غځېدلی، دولتي چارواکي استدلال
کوي، چې د افغانستان دولت پر بهرنیو مرستو ډډه لګوي؛ نو
بایده دي داسې یو څوک پر مهمو دولتي څوکیو وګومارل شي، چې
پر انګلیسي ژبه پوه وي، له بهرنیو سرچینو سره اړیکې ټینګ
کړي، مرستې رامنځته کړي او د پوهاوي جوګه شي.

په ولس کې هم د انګلیسي ژبې مینه وال او لېوال ډېر زیات دي

(څوک په انگلیسي ژبه پیسې گټي) او (څوک پر انگلیسي ژبه پیسې گټي). د افغانستان په ښارونو کې تر درملتونو وروسته د انگلیسي ژبې د کورسو شمېر تر بل هر څه زیات دی. د انگلیسي ژبې دا چټکه وده او پراختیا به په نږدې څو کلونو کې (که حالات همدا سې روان وي) د افغانستان د دولت د دفتري چارو زیاتره رگونه ونیسي او خلکو ته به هم تر یوه حده د گټې او علم وروڼه بېرته شي؛ خو اوس راځو دې ته، چې دا ژبه به د کومې ژبې ځای ونیسي، کومه به کمزورې کړي او له کومې یوې سره به مرستندویه شي؟ دا ډېره مهمه پوښتنه ده، چې دقیق اټکل او ارزونه غواړي.

زما په اند په افغانستان کې به وړې ژبې چې هسې هم د لویو ژبو (پښتو) او (دري) تر اغېز لاندې دي، نور زیان هم وگالي؛ ځکه ددې ژبو ویونکي به د خپلو ځاني گټو لپاره هم هڅه وکړي، له نړیوالو سره د ارتباط په هیله انگلیسي ژبه زده کړي او د خپلې سیمه ییزې ژبې د ودې لپاره به ډېره هڅه ونه کړي.

دویم هره علمي او سیاسي ژبه چې یو هېواد ته ورځي او د دفتري ژبې ماهیت او ارزښت راخپلوي، تر ټولو لومړی گوزار یې پر همغې ژبې دی، چې دا وخت پر حکومت او دفتر حاکمه ده. د حکومت او دفتر د خپلولو لپاره به ددې دوو ژبو تر منځ سیالي روانه وي او میدان به هغه ژبه گټي، چې تر شا یې لوی سیاسي، اقتصادي، علمي او تخنیکي قوت پروت وي.

د افغانستان د دولت دفترونو ته، چې اوس په کوم سرعت انگلیسي ژبه را روانه ده، دا په حقیقت کې له دفتر څخه د دري ژبې د حاکمیت د ختمېدو زیځنال دی.

دري ژبه په هېڅ وجه له علمي، اقتصادي، سیاسي او تخنیکي پلوه اوسمهال د انگرېزي ژبې مقابله نه شي کولای؛ نو ځکه به یې په اسانۍ سره ځای انگلیسي ژبه ونیسي.

ددې خبرې یادون هم ضروري دی، چې دري ژبه په افغانستان کې د پرمختللي ملاتړ نه لري، په دې مانا، چې دري ژبه د دربار او دفتر ژبه وه او تر یوه حده د مذهب دویمه ژبه. له قومي پلوه یوازې تاجکان او په دویمه درجه کې هزاره ګان ددې ژبې ملاتړي دي. تر اوسه پورې دري ژبه د دربار له لارې د ګټې ژبه هم وه؛ نو ځکه یو شمېر نورو افغانانو هم یا د ضرورت او یا هم د مجبوریت له مخې زده کوله، هغه ژبې چې په هېواد کې د دربار له لارې حاکمې وې، هغه د درباري امتیاز د له منځه تلو سره سمې کمزورې کېږي او نورې ژبې یې ځای نیسي. غوره بېلګې یې په روسیه کې د (فرانسوي) ژبې او د هند د مغولو په دربار کې د (دري) یا (فارسي) ژبې د درباري ارزښت ختمېدل وو، کله چې دا ژبېالي دربارونه له منځه لاړل، له هغو سیمو څخه ددغو ژبو د نفوذ تېر هم راټول شو او ځای یې قومي ژبو ونيو.

د انگلیسي ژبې د مخ پر زیاتېدونکي ګواښ تر څنګ د افغانستان د اساسي قانون د شپاړسمې مادې حکم هم د دري ژبې حاکمیت ته غټ ګواښ پېښ کړ. ددې مادې د حکم له مخې محلي

او سیمه ییزې ژبې د پراختیا او پرمختیا حق لري، دلته خو نورې محلي ژبې دومره د بحث وړ نه دي؛ خو ازبکي او ترکمني ژبې چې اوس دواړه د (ترکي ژبې) په نومونو یادېږي. د دري ژبې حاکمیت ته سترگواښ دی.

د افغانستان د دري ژبې د حاکمیت غټه سیمه همدا د هېواد د شمال ولایتونه وو، البته د دفتر له لارې د هېواد په جنوب لویديز او نورو سیمو کې هم دود ده؛ خو شمال یې یوه امتیازي سیمه ده. اوس هلته ازبکي (ترکي) ژبه چې د ترکیې د لوی تمدن، اقتصادي او سیاسي قوت ملاتړ هم لري، په ټوکېدو ده او دا له احتمال له لارې نه ده، چې د هېواد په شمال کې د دري ژبې ټولواکه واکمني له سخت زوال سره مخامخ کړي. له قومي پلوه د هېواد په شمال کې هېڅ قوم هم بشپړ اکثریت نه لري؛ بلکې ازبک، پښتانه، تاجک او هزاره گان ټول یو نسبي توازن لري؛ نو کله چې د هېواد په شمال کې ازبکي ژبه وده وکړي، پښتانه هم د خپلې ژبې د ودې لپاره کار وکړي دا کار به د دري ژبې د واکمنۍ ډگر راتنگ کړي او نوي سیالان به یې ورځ پر ورځ غښتلي شي.

د حکومت دننه چې ورو ورو انګلیسي ژبه پر دفتر حاکمه وي؛ نو د دري ژبې درباري ارزښت به له منځه لاړ شي او هغه په سوونوڅه، چې په زرونو مامورینو ته، چې پر دري ژبې د حاکمیت له لارې یې د حکومت ډېر خواږه ترخولې کول او د درباري مهارتونو او لفاظۍ له لارې یې زیات شمېر امتیازات راخپلول، ددې میرزایانو او میرزا قلمانو ځای به داسې نوي ځوان کدرونه ونیسي، چې هم پر

انگرېزي ژبه او هم پر کمپيوټر حاکم وي او هم يې عصري علوم زده وي.

د انگرېزي ژبې په زده کړه کې پښتانه تر هر چا ځکه زيات دمخه دي، چې د انگرېزي ژبې غږيز يا فونولوژيک جوړښت د پښتو له غږيز جوړښت سره يو شان دی، د جنس او حالت توپير او پر ساکن توري د کلمې پيل په دواړو ژبو کې شته، په داسې حال کې چې د دري ژبې گرامري سکښت له دې سره توپير لري؛ نو له ځينو استثناتو پرته د ژبې د زده کړې د عملي نتيجو او اصولو له مخې هغه ژبې چې مشترکات سره ولري، د هغو ژبو ويونکي دا ژبې ښې زده کولای شي؛ نو په دې ډول ويلای شو په هر انگليسي ژبي ټولگي کې چې پښتانه او دري ژبي سره ناست وي د تلفظ (وينگ) او گرامر له مخې پښتنو ته د انگليسي ژبې زده کړه اسانه ده. دا خبره هم واقعيت دی، د هرې ژبې يا هر قوم کدرونه چې په حکومت يا دربار کې کار کوي، طبعاً خپل قومي او ژبني تمايلات لري او د خپل ځان په ګټه به کار کوي. کله چې بيا په دفتر يا حکومت کې د دويمې يا قومي ژبې مساله راولاړېږي؛ نو طبعاً د پښتو امتياز او استحقاق زياتېږي. د ملګرو ملتو يوه اداره (يونسکو) چې د کلتوري ميراثونو او فرهنگي شتمنيو د ساتنې او پالنې لپاره کار کوي، په هر هېواد کې يوه ژبه د هغه هېواد د ملي ژبې په توګه په رسميت پېژني، دا سازمان په ايران کې فارسي ژبه او په افغانستان کې پښتو ژبه د ملي ژبې په توګه په رسميت پېژني؛ نو د انگليسي

ژبې په راتګ سره به يوه د دربار د ژبې او بله د ملت د ملي ژبې مساله زياته راولاړه شي.

دا يو څرګند حقيقت دی، کېدی شي د پښتو ژبې مخالفينو ته دا يو تريخ حقيقت وي؛ خو حقيقت دی. ملي ژبه د ملت د اکثريت ژبې ته ويل کېږي، نه درباري يا دفتري ژبې ته، په ځينو هېوادونو کې ملي ژبې هم درباري او دفتري بڼه لري؛ خو په ځينو کې بيا دفتري ژبې ځانته او ملي بېلې وي.

د افغانستان د اوسني اساسي قانون د ۱۲ او ۲۰ مادې د محتوا توله مخې پښتو هم د دولت رسمي ژبه او هم د ملت ملي ژبه ده؛ خو د يولي نامشروعو جريانونو د پرله پسې حاکميت له لامله پښتو ژبې خپل ټول دفتري استحقاق نه دی تر لاسه کړی؛ خو ملي ژبه ځکه وه، چې د تاريخ په اوږدو کې يې همدې ملت ساتنه او پالنه کړې ده.

اوس دلته بېرته خپل بحث رانغاړم او وایم، چې که د انګرېزي ژبې د پرمختګ سرعت همداسې روان وي؛ نو ددې احتمال شته، چې د دري ژبې درباري ارزښت، قوت او حاکميت له منځه يوسي او کله چې ددې ژبې درباري قوت ختم شي؛ نو ددې احتمال شته، چې اوسنی شان او شوکت يې هم له زوال سره مخ شي او انگليسي ژبه، چې په نړۍ کې يې تر دې دمه ډېرې ژبې خوړلي او له درباره شړلي، د افغانستان دري ژبه به هم د کمزورۍ له سخت ګواښ سره مخامخ کړي. د پښتو ژبې پر وړاندې بيا بل ډول اټکل کېدی شي او هغه دا چې پښتو ژبه خو هسې هم په دربار کې درنه برخه نه لري؛

نوکه انگلیسي دربارته را هم شي، له پښتو څخه څه کمېدی نه شي، پښتو به د ملي ژبې او د وخت په تېرېدو سره د انگلیسي تر څنګ د دولت د ژبې په حیث خپل شتوالی خوندي وساتي او هلته به لارښه څرګنده شي، چې پښتو د افغان ولس ملي ژبه ده.

افغانستان او د ایران کلتوري يرغل

دالیکه د هیلې مجلې د ۱۳۸۲ل کاله په (۳) ګڼه کې خپره شوې ده.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې د بېلابېلو هېوادونو او مختلفو امپراتوریو تر سیاسي، پوځي او کلتوري يرغل لاندې راغلې دی، خو افغانانو په ډېره مېړانه د پردیو سیاسي او پوځي يرغلونه په شا تمبولي، خو د کلتوري يرغلونو اغېزې لکه د سیاسي او پوځي هغو په شان ژر له منځه نه دي تللي.

د کلتوري يرغلونو په جمله کې د عربو، ایران، پاکستان او اوس د لویديزې نړۍ د رنګارنګ کلتورونو د خپاو یادونه کولای شو، د عربو کلتوري تاثیرات د ديني او مذهبي ارزښتونو د دودونې، د پاکستان کلتوري اغېزې، د هغو د سیاسي او اقتصادي پرمختګونو او د لویديزې نړۍ کلتوري اغېزې په افغانستان کې د هغو د اوسنیو سیاسي لېوالتیاوو او تخنیکي برلاسی له امله رامنځته شوي دي.

خو د ایران کلتوري تاثیرات د هغو له مذهبي، سیاسي او ژبنۍ پراختیا غوښتنې سیاست سره تړاو او په افغانستان کې له پېړیو پېړیو راهیسې دوام لري، ایراني لیکوالو او د وخت سیاستوالو هېڅکله هم په افغانستان کې خپله ژبنۍ لېوالتیا پټه کړې نه ده،

ایرانیان افغانستان خپله ژبني او فرهنگي حوزه گڼي، د فرهنگي او مذهبي اغېز د ساتلو تر سيوري لاندې غواړي د اوږدې مودې لپاره خپلې سياسي گټې هم خوندي او ترلاسه کړي.

له همدې امله له پېړيو راهيسې د ايران د هر وخت حکومتونو هڅه کړې په افغانستان کې د سياسي لاسوهنې تر څنګ فرهنگي لاسوهنه وکړي، له همدې کبله خو په افغانستان کې د کلتوري چارو د ادارو اکثره مسوولين فارسي ژبي او يا هم داسې پښتانه ټاکل شوي وو، چې د دري ژبې تر زيات تاثير لاندې وو.

کله چې د هند په نيمه وچه او د منځنۍ اسيا په بېلابېلو سيمو کې د فارسي ژبې پر وړاندې نورې قومي ژبې راټوکېدې، نو د فارسي ژبې لمن له دې سيمې څخه په ټولېدو شوه او يوازې د فارس (ايران) له لوري د راټوکېدو په حال کې شوه، په منځنۍ اسيا کې روسي ژبې د فارسي ژبې ځای ونيو او دهند په نيمه وچه کې لومړی نورو قومي ژبو او بيا وروسته انگليسي ژبې د فارسي درباري حاکميت ختم کړ.

په افغانستان کې د هوتکيانو، احمدشاه بابا، امير شېرعلي خان، امير حبيب الله خان او غازي امان الله خان ژبنيو ريفورمونو (سمونونو) د فارسي ژبې پرله پسې درباري حاکميت له سخت گواښ سره مخامخ کړ.

په سقاوي اړو دور کې ټول ريفورمونه په شا وتمبول شول، خو د اعليحضرت محمد نادر خان پر وخت پښتو ژبې ته يو ځل بيا اساسي پام راواوښت، خو دا سمونونه هم د محمد نادر خان د وژنې

له امله ټكني شول، خو د وزير محمد گل مومند په شان د هغه د يو شمېر ملگرو او ملتپالو افغانانو په هڅو ژبني ريفورمونه ژوندي وساتل شول، د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د ملي حق تشييت، د افغانستان د ملي هويت د روښانتيا په لاره کې يو مهم گام و، تر هغه وروسته د ولسواکۍ په لسيزه کې هم پښتو ژبې تر يوه بريده وده وکړه.

د ۱۳۵۷ ل کال تر سياسي بدلون وروسته هم پښتو ژبې وده وکړه او ان د درباري ژبې حيثيت يې خپل کړ، تر دې وخت دمخه ټوله موده کې د ايران حکومت د پښتو ژبې د پرمختگ بهير ته خواشينی و او هڅه يې کوله چې دا بهير له ځنډ او خنډ سره مخامخ کړي. پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد تر پوځي يرغل وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې د ودې بهير ټکنی شو او ژبني پرمختگ د سياسي حالاتو تر اغېز لاندې راغی، د پښتو ژبې د ودې گړندی بهير سست شو او فارسي ژبې ته زياته پاملرنه راواړول شوه، پښتو د دولت په رسمي خپرونو کې د دويمې او ژباړيزې ژبې پورې ته راتېته شوه، د شوروي اتحاد پښتون ضد او د مشخصو لږکيو د پياوړتيا پاليسي ددې سبب شوه، چې پښتو ژبه او پښتني فرهنگ په زياتو برخو کې وځپل شي، د شوروي اتحاد حکومت که څه هم له سياسي پلوه د ايران د مذهبي حکومت مخالف و، خو په ژبني او فرهنگي برخه کې د شوروي اتحاد افغان ضد سياست عملاً د ايران له هيلو سره مطابق و.

په داسې حال کې چې په کابل کې د روس پلوه حکومت پر فرهنگي او څېړنيزو مرکزونو او وسايلو واکمنه فضا د ايران د دوديزې فرهنگي او ژبنۍ پراختيا غوښتنې له هيلو سره سمه وه، خو ايران بيا هم پر دې بسنه ونه کړه، په ايران کې مېشت اته گوني شيعه گوندونه چې له مذهبي او ژبني پلوه يې د دوی ايډيالوژي تعقيبوله، په خپلو ټولو امکاناتو بڼه سمبال کړل او ډېر يې ونازول، ايران مېشتي شيعه مذهبي ډلې دومره زياتې د ايران تر اغېزې لاندې راغلې چې ان د ايران مذهبي او سياسي مشران يې خپل مشران گڼل او دهغوی پر مشرۍ يې وياړ کاوه. دې ډلو که څه هم جهاد او مذهب خپل شعار ټاکلی و، خو په واقعيت کې قومي او ژبنی عنصر په کې تر بل هر څيز ډېر قوي و. دې جهادي ډلو په کابل کې نورو واکمنو الحادي شيعه ډلو سره په پټه او ښکاره داسې اړيکي درلودل چې په ايران پالنه او ژبپالنه کې يې بيا گډې هڅې په بڼه ډول څرگندېدلې، د ډاکټر نجيب الله د واکمنۍ پر مهال به د ايران د اسلامي انقلاب او د ايران نورې مذهبي او سياسي ورځې د همدې شيعه واکمنو ډلو په مرسته په داسې شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدلې چې ځينو به دا فکر کاوه چې دا د افغانستان مرکز (کابل) نه دی، بلکې د ايران کوم لوی ښار دی.

د خميني او د ايران د نورو مشرانو عکسونه به پر موټرو څرېدلې وو او په لاريونو کې به (د الله اکبر - خميني رهبر) غږونه اورېدل کېدل، د ايران حکومت له ژبني او مذهبي پلوه پر ايران مېشتو اته گونو شيعه گوندونو سربېره پاکستان مېشتي اسلامي جمعيت

ځوند سره هم بڼه اړيکي درلودل، له جمعيت تنظيم سره د ايران د خوږو اړيکو درلودلو علت مرکزي ټکی د هغوی ژبنۍ او فرهنگي لېوالتيا وه، د استاد رباني اسلامي جمعيت تنظيم د خپل سياسي ژوندانه په کار او فعاليت کې خپل قومي او ژبني تمايلات تر هر چا زيات بڼه ډاگيز کړي وو او د اسلام او جهاد تر چتر لاندې يې دا بله ستراتيژي هم پرمخوړله.

د ايران او اسلامي جمعيت تر منځ ژبني اړيکي دومره ټينگ وو چې يو وخت د جمعيت تنظيم مشر پروفیسور برهان الدين رباني له ايران سره د ګډې فرهنگي همکارۍ او ستراتيژۍ تړون هم لاسليک کړ، ايران او افغانستان يې دواړه هم فرهنگه او يو ژبي هېوادونه وګڼل.

خو پر کابل باندې د استاد برهان الدين رباني د نيمواکې واکمنۍ پرمهال په کابل حکومت کې د ايران پلوه اصلي ډلې يانې وحدت ګوند له غوښتنې سره سم د مناسبې ونډې د نشتوالي له امله د استاد رباني له ادارې سره له سياسي پلوه د ايران د حکومت اړيکي اکثره وخت ترينګلي وو، دغه راز دا مهال کابل د تنظيمي جګړو ډګر و او د ايران د فرهنگي فعاليت لپاره چندان زمينه برابره نه وه، خو بيا هم د کابل يو شمېر خپرونو، ايراني بڼه خپلوله، همدا مهال يو شمېر فرهنگي او علمي مرکزونو ته له ايران څخه د مرستې په نامه په لسگونو زره عنوانه کتابونه راغلل او په علمي مرکزونو او د هغو په کتابتونونو کې ځای پر ځای شول، خو کله چې د طالبانو د تحريک د زور له امله د استاد رباني د تنظيم واک له

کابل او د هېواد له بېلابېلو سیمو څخه ټول او یوازې د هېواد په یو نیم گوت کې راټول شو، نو د ایران حکومت بیا د استاد رباني د سمبولیک او تمثيلي حکومت هر ډول سیاسي، اقتصادي، پوځي او تبلیغاتي ملاتړ ته راودانگل.

دا وخت د ایران اکثر واده یوي، تلویزیوني او چاپي خپرونو د استاد رباني د تمثيلي حکومت تائیدونه او د طالبانو د نظام غندنه خپله اصلي موخه کړه، ان تردې بریده چې د استاد رباني د شړل شوي حکومت ټول نشرات یې یو سلنې ته هم نه رسېدل، ایرانی خپرونو دا وخت دومره سپین سترگي کوله چې د نړۍ هېڅ هېواد به په بل هېواد کې کوم خپل خوښي تنظیم یا حکومت لپاره نه وي کړې، کله چې د امریکایي ځواکونو په زور د طالبانو نظام ړنگ شو، نو ایران ته ډېره ښه زمینه په لاس ورغله، چې هم له طالبانو څخه خپل سیاسي غچ واخلي او هم په افغانستان کې خپل ژبنی او فرهنګي پلان عملي کړي.

پاکستان دا وخت په افغانستان کې د سیاسي لوبې یو بایلونکی هېواد گڼل کېده، سعودي عربستان هم له سیاسي ډگر څخه لرې شوی و، د امریکا متحده ایالتونو خپلو سیاسي اهدافو ته ترجیح ورکوله، دمنځنۍ اسیا هېوادونه اکثره له ایران سره موافق وو او که ځینې بیا موافق نه و، نو مخالف هم نه وو.

امریکاییانو هم نه غوښتل د ایران د فرهنګي نفوذ د پراختیا دمخنیوي لپاره خپله انرژي مصرف کړي، دا ټول عوامل ددې سبب

شول چې ايران ته طلايي چانس په گوتو ورشي او هغوی د خپلې اوږدې او لنډې مودې فرهنگي پلانونه عملي کړي.

د ايران د کلتوري اغېز لپاره بل طلايي چانس دا و چې اکثره کلتوري وزارتونه لکه د بهرنیو چارو، لوړو زده کړو او اطلاعاتو کلتور وزارتونه د ايران پلوو اشخاصو په لاسو کې پرېوتل، په کابل کې د ايران سفارت فوراً د افغانستان د اطلاعاتو کلتور وزارت سره په لسگونو بېلابېل قراردادونه لاسليک کړل، چې هر یو یې په افغانستان کې د ايراني کلتور او ژبې پراختیا ته لاره اواروله. په ايران سفارت کې څو ځله داسې خاصې غونډې او مېلمستیاوې برابرې شوې، چې په هغه کې هغو ډول اشخاصو ته بلنه ورکړل شوې وه چې د ايرانيالني روحیه یې لرله.

تر دې وروسته په ښکاره ډول د افغانستان پر ملي ترمینالوژۍ د ايراني ترمینالوژۍ یرغل وشو او ګڼ شمېر فارسي ژبي افغاني خپرونې ترې ډکې شوې، ان تر دې چې دولتي او رسمي خپرونې د ايراني ترمینالوژۍ د تبلیغ او ترویج اصلي وسیلې وګرځېدې، یو شمېر خپرونې د ايراني خپرونو په شکل، سلیقه او ډیزاین چاپ شوې، علمي او کلتوري مرکزونو ته هم د ايرانيالني او ايراني ترمینالوژۍ لمن خوره شوه، ايران د افغانستان پر علمي مرکزونو دومره واکمن شو، چې ان د لوړو زده کړو لپاره د کانکور د ازموینې پاڼې هم په ايران کې چاپ شوې او د کتنې لپاره بیا هم ايران ته واستول شوې، دا د افغانستان د لوړو زده کړو د تاریخ په ټول بهیر کې تر ټولو بدرنګه پېښه ده، چې افغانستان ورسره په تېر

کې هېڅکله هم نه و مخامخ شوی، د افغانستان په پوهنتونونو کې
ایراني ترمینالوژۍ دود شوه.

دې کار سره تر ټولو لومړۍ په خپله د لوړو زده کړو او اطلاعاتو او
کلتور وزارت اول لاس چارواکو مرسته کوله او ورته لېوال وو.
ایراني ترمینالوژي نه یوازې په علمي مرکزونو کې خوره شوه،
بلکې پوځي مرکزونو ته یې هم لاره وکړه، یو شمېر ایران پلوی
اشخاصو هڅه پیل کړه هغه عسکري اصطلاحات چې د امیر
شېرعلي خان له وخته بیا تر دې دمه په پښتو وو، له منځه یوسي او
پرځای یې ایراني عسکري اصطلاحات دود کړي، ایراني
اصطلاحاتو په چاپي خپرونو کې د ځای نیونې ترڅنګ ټلويزیوني
او راډیويي خپرونو ته هم لاره وکړه، کابل ټلويزیون او ځینې نورو
ټلويزیوني چینلونو اکثره ایراني فلمونه او یا هم په ایران کې ژباړل
شوي او دوبله شوي فلمونه خپرول او خپروي یې، سړی دا فکر نه
شي کولای چې دا د افغانستان ټلويزیوني خپرونې دي، یانې کله
چې سړی په کابل کې په مجموعي ډول فارسي خپرونې لولي او
گوري نو سړي ته له ورايه ایران تداعي کېږي او فکر کوي چې د
ایران په کوم لوی ښار کې اوسي، که چېرې د ایران فرهنګي يرغل
همداسې دوام ومومي او د مخنیوي لپاره یې اساسي ګامونه پورته
نه شي، نو لري نه ده چې د افغان ملت ملي هویت به د ایران د
فرهنګي يرغل په ځم کې دل او حل شي.

زرین انځور د فکر او کار

سړی

دا لیکنه پر ۱۳۸۵ ل کال، د زرین انځور د پنځوسمې کالیزې په ویاړ لیکل شوې وه او په هغه علمي غونډه کې اورول شوې چې د زرین انځور په ویاړ په کابل کې جوړه شوې وه. دا لیکنه تراوسه په کومه خپرونه کې چاپ شوې نه ده.

په هره ټولنه کې چې هر ډول بشري پرمختګ او هوساینه رامنځته شوې، دا د هغې ټولنې د اندیالو اشخاصو او د کار د سړیو د هڅو نتیجه ده. نېکمرغه ټولنې همغه دي چې د فکر او کار سرونه لري،

اول فکر وکړي بیا کار وکړي او وروسته پاتې یا بدمرغه ټولنې هغه دي چې د فکر او کار سرونه په کې نه وي او یا که وي هم له خبرلوڅو او منفي پالو اشخاصو څخه سر نه شي پورته کولای. د مقدوني سکندر د بري غټ راز په دې کې و چې د

ارستو په شان د يوه غټ مفکر ماغزه يې ملاتړي وو. دغه راز که د نړۍ د هر زورواک، ولسواک نوميالي او فرهنگيالي د بري شاليد ته وگورو نو وېه وينو چې برياليتوبونه يې د فکر او عمل د پيوستون نتيجه ده.

زموږ په ټولنه په تېره بيا په ليکوالو کې، درې ډوله ليکوال ليدل کېږي:

۱- يو هغه ډله ليکوال دي چې هېڅ کار نه کوي او يوازې خبرې کوي، دوی خپلې ذهني ناروغۍ او سپوره انتقادونه د نقد يا کره کتنې په نامه تېروي او غواړي په ټولنه کې د يوه کره کتونکي په توگه مطرح شي، ان تر دې چې ځينې د کار ليکوال يې هم «پوهې»، «بصيرت» او «دقت» ته په درنه سترگه وگوري، دا په حقيقت کې شفاهي يا بې ليکه ليکوال گڼلای شو چې ليک او اثار نه لري، خو په ليکوالو کې حساب دي.

۲- دويم هغه ډله ليکوال دي، چې د نظر او پوهې خاوندان دي، پوهه يې ډېره خو کار يې کم دی، دا ډله ليکوال کونښن کوي، چې ټولنې ته دقيقې ليکنې وړاندې کړي، ډېر ځله داسې پېښېږي، چې ددې ليکوالو ډېرې ليکنې د ډېر احتياط له وېرې له چاپه پاتې شي او ولس يې له گټو برخمن نه شي، داسې هم شوي چې د زيات احتياط له وېرې، دوی خپلې ليکنې پر وخت چاپ کړي نه دي او بيا يې چې کله د چاپ هڅه کړې او يا يې چاپ کړي، نو اثر يې خپل هغه پخواني ارزښت، قيمت او ماهيت له لاسه ورکړی او يا کم

شوی دی. یانې دا ډله لیکوال د ښه نظر خاوندان دي، خو ښه د کار سړي او مېړني نه دي.

۳- درېیمه ډله هغه لیکوال دي چې هم فکر لري، هم فکر کوي او هم کارونه ترسره کوي، ددې لیکوالو له جملې څخه پوهاند مجاور احمد زیار، استاد حبیب الله رفیع، سرمحقق زلمی هېوادممل او ځینې نور دي، چې څه یې په ذهن کې گرځېدلي، فکر یې پرې کړی او بیا یې ټولنې ته وړاندې کړي دي، یانې د نن کار یې سبا ته نه دی پرې ایښي. زما په فکر ښاغلی زرین انځور هم په همدې درېیمه کټگوري لیکوالو کې راځي، یانې دا چې هم فکر کوي هم کار کوي. د فکر او کار ترڅنګ یو څو نور مهارتونه هم لري، چې هغه هم د ده د فرهنګي کارونو په بریالیتوب کې مرسته کوي، ددې مهارتونو له جملې څخه یو مهم مهارت یا خصلت دادی، چې د خپل کار په بهیر کې د نورو احساسات او کینه نه راپاروي یانې کار په دې ډول ترسره کوي، چې د رخه گرو او کینه گرو ورته ډېر پام نه شي او که پام یې هم شي نو پر ده د نیوکې داسې ښکاره څه پیدا نه کړي چې د هغوی د کینې اظهار سبب شي. زموږ د ټولنې په ځینو لیکوالو کې یو غټ عیب دادی چې څوک ډېر کار کوي له هغه سره زیات مخالفت کوي، له ښاغلي استاد رفیع صاحب سره د یو شمېر کسانو رخه په دې ده، چې ولې ډېر کار کوي او د انتقاد غټه وجه، عامل او دلیل د هغه زیات کار گڼي، خو خپله چې هېڅ کار نه کوي له هر ډول نیوکې، گناه او انتقاده پاک او معاف دي. دې ډول لیکوالو په حقیقت کې د پټه کار ویلای چې د نورو کارونه

وڅاري، چې هغوی څه کوي، د خپل ځان په اړه فکر نه کوي، خو د نورو کار او زیار له زربینه تېروي.

زرین انځور زموږ د ټولنې دغسې یوې څنگزنې خوډېرې عیبجنې نیمگړتیا ته متوجه شوی، نو ځکه پر داسې یو محتاط او مستقیم خط حرکت کوي او خپل کار ته دوام ورکوي چې له ښې اړخو او کینې اړخو ناروغانو ځان وژغوري، دی په دې خاطر چې د رخه گرو او کینه گرو حسادت را ونه پارېږي، خپل ځینې کړي کارونه یې هم د نورو په نامه تمام کړي او په دې ډول یې د کینې د توپان مخه ډب کړې ده.

په فرهنګي کار او چار کې د انځور بله پخه تجربه او مهارت دادی، چې که غواړې کار وکړې، نو ځان به نه مطرح کوي، نور به مطرح کوي، خپله به شاته کېږي، نور به مخې ته کوي، په دې ډول به د هغو خلکو مرسته او همکاري جلبوي چې یوازې د ځان د ځلونې او شهرت لېوال دي او یا د پټه اړتیا لري؛ طرحه به دې خپله وي خو عملي کوي به یې په بل چا، خبره به دې خپله وي خو کوي به یې د بل په خوله، د همدغه مهارت او فورمول دقیق استعمال انځور ددې جوگه کړی دی، چې د فرهنګي کارونو لپاره د مختلفو سلیقو، نظرونو، افکارو او ان عقایدو د خاوندانو مرسته او همکاري راجلب کړي او ځان د پښتني ټولنې په داسې یو حالت کې چې د شخصیت د تثبیت بحران یې گواښوي، د یو مثبت او باور وړ شخصیت په توگه تثبیت کړي.

دله غواړم په لنډيز سره د ده پر کړيو فرهنگي کارونو لنډه رڼا واچوم او بيا په پای کې يو څو خبرې د نچور او لنډيز په توگه راوړم:

۱- د فرهنگي کار موده:

انځور په رسمي ډول له ۱۳۵۲ل کال څخه پر فرهنگي کارونو لاس پورې کړی، البته تر دې دمخه د تحصیل په بهیر کې يې هم څه نا څه لیکوالي کړې، خو د رسمي او عملي کارونو پیل يې له ۱۳۵۲ل کال څخه دی، پر همدغه کال دی په راډيو افغانستان کې د هنر او ادبیاتو په اداره کې د رسمي کارکوونکي په توگه مقرر شو او تر ننه پورې يې له وقفې پرته نږدې (۳۰) کاله فرهنگي کارونه ترسره کړي دي.

۲- راډيو افغانستان کې کار:

انځور په راډيو افغانستان کې له ۱۳۵۲-۱۳۲۵ل کال پورې نږدې لس کاله کار وکړ، ددې کار په بهیر کې انځور بېلابېلې پښتو ادبي خپرونې برابرولې، له هغې جملې څخه یوه هم «د شومه دم انگازې» پښتو ادبي خپرونه وه، چې زیات مینوال يې درلودل، «د کیسو جونگره» چې لنډو کیسو ته ځانگړې شوې خپرونه وه، هم زیاته په زړه پورې وه. انځور په اوونۍ کې پر ټاکلې خپرونې سربېره نورو ادبي خپرونو سره هم مرسته او همکاري کړې، خو که موږ لږ تر لږه په اوونۍ کې یوه ادبي خپرونه دده په کړي کار کې محاسبه کړو، نو د انځور صاحب په لاس د جوړو شویو او خپرو شویو پروگرامونو شمېر به (۴۸۰) پروگرامونو ته ورسېږي. انځور صاحب په راډيو افغانستان کې د ځوانو لیکوالو او شاعرانو د استعدادونو

د غورېدونو لپاره د «ولولې» په نامه يوه ځانگړې ادبي خپرونه هم جوړه کړه، چې هره يکشنبه به د يوه ساعت لپاره خپرېدلې، دې خپرونې تر يوې لسيزې زيات عمر وکړ او په لسگونو ځوان شاعران يې وغوړول.

۳- د افغانستان ليکوالو په ټولنه کې کار:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه د شپېتو کلونو په لومړيو کې جوړه شوه، لومړی پړاو يې ډېر سياسي و او د واکمن گوند د افکارو څرگندويه او پالندويه وه، خو وروسته وروسته دا ټولنه خپل ادبي بهير ته ولوېده او آن منتخبه بڼه يې خپله کړه. زرین انځور پر ۱۳۲۵ل کال ددې ټولنې د رئيسه هئيت غړی او ادبي کره کتنې او خپرېنې د ځانگې مسول شو. دا هغه مهال و چې د افغانستان په استوگن ادبي بهير کې د شعر او شعار ترمنځ کرښه غښتلې کېدله. البته تر کال دوه دمخه په افغانستان کې د شعاري ادب زوال پيل شوی و، زرین انځور په دې چار او کار کې د يو شمېر نورو ليکوالو لپاره د ادبياتو يو روزنيز کورس جوړ کړ، په دې کورس کې په لسگونو ځوان ليکوال شامل وو، چې د زرین انځور، استاد بريالي باجوړي، اکبر کرگر او نورو له خوا ورته د ادبياتو بېلابېلې خواوې تدریسېدلې. دا کورسونه په افغانستان کې د ادبياتو د تدریس په برخه کې لومړي کورسونه وو، چې د ځوانو استعدادونو په غوړونه کې يې اساسي نقش درلود. کوم ځوان ليکوال چې په دې کورس کې شامل وو، له هماغه ځايه يې له شعاري ادب سره خدای پاماني وکړه. ځکه نو که موږ اوس په استوگن ادبي بهير کې د شعاري ادب

او ادب د بېلتون مخکښان معرفي کوو، نو د زرین انځور نوم یې په سر کې راځي.

انځور ددې ترڅنګ د هغو ادبي اثارو چاپ او خپراوي ته هم لاره اواره کړه، چې د واکمنې سیاسي فضا ښکارندويي یې نه کوله، تر دې دمه ورته د چاپ زمینه برابره نه وه. دا مهال په لسگونو ادبي اثار چاپ شول او د ژوندون مجلې دواړه برخې د سیاسي مسایلو پرځای یوازې ادبیاتو ته وقف شوې.

۴- په ناستوګن ادبي بهیر (پېښور) کې د انځور نقش:

انځور لاپه کابل کې د شعاري ادب لمن ټوله کړې نه وه، چې له کابل څخه پېښور ته لاړ، لومړی یې د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنه کې کار پیل کړ او د خپلواکۍ مجلې مسوول مدیر شو. دا هغه مهال و، چې زموږ نا استوګن ادبي بهیر هم د شعار په منګولو کې سولېده او ایډیولوژیک بار اوچتولو ته یې اوږه ورکړې وه او دا ډېره سخته وه چې خلک دې په اسانۍ سره د ادب ښاپېری له ایډیالوژیکي چاپېریال څخه راوباسي. دا ډول یوه هڅه هغه وخت ان د تکفیر په بیه تمامېدلای شوه، خو د ښاغلي محمد صدیق پسرلي، استاد حبیب الله رفیع، محمد اصف صمیم او مرحوم امان الله ساهو او څو نورو فرهنګیانو افغانانو په مرسته انځور هم ددې بهیر ملګری شو او د افغانستان د کلتوري ټولنې له لارې یې د ادب جوهر ځلا ته لاره اواره کړه. (سپېدې) په نا استوګن ادبي بهیر کې هغه لومړنۍ مجله وه چې د شعاري ادب پر وړاندې یې ګامونه پورته کړل او ورو ورو د شعاري ادب امپراتوري مخ پر ځوړ شوه، تر

۱۳۷۱ل کال وروسته چې د استوګن او نا استوګن ادبي بهیر اصلي مخکښان سره یوځای شول، نو د شعاري ادب بازار سوړ شو. د (افغان ادبي بهیر) جوړېدو سره د شعاري ادب لمن لاسي ټوله شوه او تر نږدې دوه نیمو لسيزو وروسته ايله ادب بېرته خپل مسیر ته راوګرځېد.

۵- په مسکو کې فرهنګي هڅې:

په پېښور کې لاهم د شعاري ادب واکمني وه، چې انځور صاحب مسکو ته لاړ او هلته یې د خپلې مېشتېدنې په نږدې یونیم کلن بهیر کې د نورو ګڼو افغانانو فرهنګیانو په مرسته «د افغانستان د فرهنګ ټولنه» تاسیس کړه، انځور په دې ټولنه کې د مرستیال په توګه وټاکل شو او د یوې ځانګړې ادبي خپرونې له لارې یې فرهنګي هڅې وغځولې. دا فرهنګي هڅې بیا وروسته په مسکو کې د نورو افغان فرهنګیالیو له خوا وپالل شوې او وغځول شوې.

۶- په جرمني کې فرهنګي هڅې:

زما په فکر د انځور د فرهنګي فعالیتونو یوه ډېره درنه برخه همغه ده چې په جرمني کې ترسره شوې. انځور چې کله هم له هېواده د مسکو او له مسکوه د جرمني په نیت حرکت کاوه، نو له یو شمېر اندیالو او ستراتیژیستو لیکوالو سره یې د یوې اوږدې او عملي فرهنګي ستراتیژۍ په باب مشوره وکړه. ددې مشورو یوه برخه دا وه، چې کله دی جرمني ته ورسېږي، نو هلته به افغان لیکوال او ادیبال راټولوي، د هغوی د مالي او معنوي مرستو په مټ به په پېښور کې فرهنګي فعالیت خصوصاً چاپ او خپراوي ته لاره

اواروي. همداسې وشول، کله چې انځور صاحب جرمني ته ورسېد،
 نو هلته يې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې د جوړېدو لپاره
 هڅې پيل کړې، المان مېشتو افغان ليکوالو او فرهنگپالو دا هڅه
 تائيد کړه او دا ټولنه يې تاسيس کړه، دې ټولنې تر ۱۳۷۷ل کال
 وروسته عملاً په پېښور کې د کتابونو پر چاپ او خپراوي پيل وکړ
 او له هغه وخت تر دې دمه يې نږدې (۹۰) عنوانه بېلابېل، علمي،
 ادبي، تاريخي، سياسي او طبي کتابونه چاپ کړل. که ددې
 کتابونو کميت او کيفيت ته په دقيق ډول وگورو، نو له بابا ادمه تر
 دې دمه هېڅ يوې خپلواکې افغان کلتوري ټولنې، دومره کتابونه نه
 دي چاپ کړي، سربېره پر هغو کتابونو چې د ټولنې نښان پرې
 لگېدلی او شمېر يې اوس تر (۹۰) عنوانو اوږي، دې ټولنې، د
 کابل پوهنتون، هيلې مجلې او ځينو نورو خپرونو لاسنيوی هم کړی
 او دغه راز يې تر (۲۰) عنوانو زيات نورو هغو اثارو ته چې لاد
 ټولنې نښان پرې نه دی لگېدلی، هم له بېلابېلو لارو د چاپ زمينه
 برابر کړې ده. دې ټولنې نه يوازې دا کارونه ترسره کړي، بلکې ددې
 ټولنې جوړېدو او فعاليت ددې زمينه هم برابره کړه، چې په اروپا
 کې نورې افغاني کلتوري ټولنې هم راوټوکېږي، په خپله په جرمني
 کې د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنه، ددې ترڅنگ فعاله
 شوه او (۱۳) عنوانه بېلابېل اثار يې خپاره کړه. د افغانستان د
 کلتوري ودې ټولنه په دې بريالۍ شوه چې په اروپا کې د مېشتو
 افغان فرهنگي ټولنو گډه جرگه گۍ جوړه کړي، چې اوس په کې، په

ډنمارک، هالنډ، سويډن، بيلجيم، ناروې او نورو هېوادو کې تر لسو زياتې کلتوري ټولنې راپاله دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې شو مهم نړيوال او څو سيمه ييز علمي او تاريخي سيمينارونه هم جوړ کړي او يو شمېر افغان ليکوالو، علمي او کلتوري شخصيتونو ته يې ستاينليکونه او مډالونه هم ورکړي، چې مالي ملاتړ هم ورسره مل و.

دا کار په فرهنگي هڅونه کې ډېر موثر و. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې ترڅنگ نورو اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو هم د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي، چې که د ټولو چاپ شويو کتابونو شمېر يې محاسبه کړو نو تر (۱۲۰) بېلابېلو عنوانو اوږي. يانې په مجموعي ډول د ټولو هغو اثارو شمېر چې اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو او په انفرادي ډول افغان ليکوالو په تېرې يوې نيمې لسيزې کې چاپ کړي (له مهالنيو خپرونو پرته) شمېر يې تر (۳۰۰) عنوانو اوږي.

دا کار که د افغانستان د حکومتونو د يوې نيمې لسيزې له ټول کړي خپرنيز کار سره پرتله کړو، نو څو برابره ترې زياتېږي. نو کله چې جرمني کې د انځور صاحب د هڅو يادونه کېږي، نو لارمه ده چې په متناسب ډول د هغه د نورو فرهنگي ملگرو لکه: ډاکټر طارق رشاد، نجيب احمدزي، امين باوري، عاشق الله غريب، افضل ټکور، نظيف الله تکل، ډاکتر خوشال روحي، ډاکتر شېرولي برهان، حبيب الله غمخور، عبدالمالک بېکسيار، يوسف هېواد دوست، ممتاز ارمان، اسدالله بها، بسم الله امير او نورو ليکوالو

يادونه هم وشي. همدا مانيوگان دي چې زموږ د فرهنگي مرام بېړۍ د خپل هدف پر لوري بيایي.

انځور د خپل دېرش کلن فرهنگي کار او زیار په نتیجه کې پر پورتنیو یادو شویو خدمتونو سربېره (۱۹) عنوانه بېلابېل اثار هم ټولنې ته وړاندې کړي، چې په هغو کې (۵) داستاني مجموعې او نور علمي او څېړنیز اثار دي، چې نه غواړم دلته پرې بحث وکړم.

زه اوس یوې پوښتنې ته راځم، د انځور د دومره سترو کارونو د بري راز په څه کې دی؟ زه فکر کوم یو دده خپله ذاتي پوهه او کار و زیار دی او بل اساسي علت یې دادی چې ده خپله ټولنه ښه پېژندلې او د خپلو خلکو پر روحياتو ښه خبر دی. دی د یوه ګټور احتیاط پر لیکه روان دی، خو دا احتیاط مضر احتیاط نه دی، چې خپل هر څه له احتیاطه قرباني کړي، بلکې دا داسې یو احتیاط دی چې کار خپله وکړي او شهرت بل چاته ورکړي، خبره او نظر دې خپل وي، خو ممثل ورته بل پیدا کړي، په تاوان کې ځان شریک کړي او په ګټه کې نور، د همدغه پرنسیپ له مخې چې قرباني یې یو اصل دی، انځور صاحب دې اوسني اوچت معیار ته رسېدلی دی.

د روحي صاحب په وینا: «په وروسته پاتې ټولنې کې د شخصیت او خدمت معیار معلوم نه وي» یانې دا چې یو شخص ته ټول خلک د یوه مثبت شخصیت په سترګه نه ګوري، ځکه چې دلته خلکو سره کوم مشخص معیارونه نه وي او نه یې هم په اسانۍ سره تشخیصولای شي.

خو اوس له نېکه مرغه زموږ په ټولنه کې هم د شخصیت د
تشخیص معیارونه ورو ورو په تشخیصېدو دي او دا اوسنی
غونډه (په کابل کې د انځور نمائځنې غونډه) یې یوه بېلگه ده.
زه فکر کوم زرین انځور که یو انځور دی، نو انځورگر هم دی، که
اندیال دی نو یو اندیال هم دی، که فکر کوي نو عمل هم کوي،
فرهنگیال هم دی او فرهنگپال هم او همدغه معیارونه زما په نظر
په ټولنه کې د یوه مثبت شخصیت د تثبیت اساسي توکي دي او
انځور همدا معیارونه پوره کړي دي، نو ځکه ورته (د فکر او کار
سړی) ویلای شو.

د محمد اسماعيل يون لنډه پېژندنه

محمد اسماعيل

يوند حاجي

محمد خان زوی پر

۱۳۴۶ل کال، د

لغمان ولايت د

الينگار ولسوالۍ

دنيازيو په يوې

روښنفکرې

کورنۍ کې

زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې يې د الينگار ولسوالۍ د سلينگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې
څخه په دويم نومره بريالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د
ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل
کال له نوموړې څانگې څخه اول نومره بريالی او پر همدې کال
بېرته د پښتو څانگې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې

خانګه کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د «کابل پوهنتون»، «هیلې» او «شمشاد» مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې «معارف» مجلې کتونکي غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیاد جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسمه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د ښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لاتراوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر

داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس دمشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول کوړئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يونيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو

د غږي، همکار او موسس غږي په توګه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او د پښتني فرهنگ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لاسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لاسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپ کال
• متکور	لومړۍ شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• په اوروونو کې سندرې	دویمه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• نیمګړي ارمانونه	د حیران شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د نازوانا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولګه	دویم ۱۳۸۷

- د استاد الفت نثري كليات د استاد الفت ثرونه درېيم ۱۳۸۷
- سيندونه هم مري د اسحق تنگيال شعري منتخبات دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- دويم ۱۳۸۷ د پوهنوال روستار تره کي اثر
- د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه
- دويم ۱۳۸۷ د نينسي دوپرې اثر
- په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه
- دويم ۱۳۸۷ د پوهنوال روستار تره کي اثر

د - يونليکني:

- د اماراتو سفر د اماراتو يونليک دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی د اروپا يونليک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاگون ترخندو د امريکا يونليک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه دويم ۱۳۸۷
- استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوری دويم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زيانونه دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷
- انديال خوشال لومړی ۱۳۸۷

- هيله د خپلو سريزو په لمن كې لومړۍ ۱۳۸۷
 - كلتوري يون لومړۍ ۱۳۸۷
 - فرهنگي فقر لومړۍ ۱۳۸۷
 - مركه او مركې لومړۍ ۱۳۸۷
 - خوشال په خپل ايډيال لومړۍ ۱۳۸۷
 - د كتابونو په وېرمو كې لومړۍ ۱۳۸۷
 - افغانستان په سياسي كېلېچ كې لومړۍ ۱۳۸۷
 - پښتوليكنۍ سمون لومړۍ ۱۳۸۷
 - اوسنۍ رسنۍ لومړۍ ۱۳۸۷
 - كه نړيوال ماته وخوري؟ لومړۍ ۱۳۸۷
- خداى (ج) دې استاد يون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دى له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هيله لرم.
په درناوي
وفا الرحمن وفا
کابل - افغانستان

Kultori Yun

(Cultural Movement)

BY:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-22-8

9 789936 500228 >

د خپرونو لړ: (۲۳)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library